

QUI EREN ELS HABITANTS DE BARCINO?
Estructura social de la colònia en època alt-imperial

Autor: Fèlix Badia Llorens
Director TFM: Jordi Morera Camprubí
Curs: 2021-22, 1r semestre
Màster de la Mediterrània Antiga
Universitat Oberta de Catalunya

Resum

Aquest treball constitueix una aproximació global a l'estructura social i a la demografia de la Barcino alt-imperial, a través de la informació proporcionada per l'epigrafia (monumental, funerària i amfòrica), les necròpolis, l'arquitectura domèstica i l'urbanisme. Del seu estudi en destaquen el control exercit per unes elits integrades per un nucli compacte de famílies enriquides gràcies al negoci del vi laietà, desenvolupat a tota l'àrea d'influència de la ciutat; l'eficàcia del sistema de promoció social; i l'omnipresència dels lliberts a la vida econòmica, fins i tot en posicions de preeminència social. A banda, s'analitzen les diverses estimacions que s'han fet en els últims temps sobre el volum de la població intramurs de la ciutat, que possiblement siguin massa elevades per a una ciutat de les característiques arquitectòniques i urbanístiques de Barcino, a la que destaquen les domus benestants i els edificis administratius, però on, en canvi, no s'han trobat les llars de les persones d'origen humil.

Paraules clau: Barcino, Alt Imperi, estructura social, lliberts, Hispania, demografia

Abstract

This work constitutes a global approach to the social structure and demography of early imperial Barcino, through the information provided by the epigraphy (monumental, funerary and amphoric), the necropolis, domestic architecture and urban planning. From the study of these data it is particularly remarkable the control exercised by an elite integrated by a compact nucleus of families enriched thanks to the wine business, developed in the whole area of influence of the city; the efficiency of the system of social promotion; and the omnipresence of the freedmen in the economic life, even in positions of social pre-eminence. In addition, we analyze the different estimates that have been made in recent times about the volume of the city's population, which may be too high for a city of the architectural and urbanistic characteristics of Barcino, where large houses and administrative buildings stand out, but where, on the other hand, the homes of people of humble origin have not been found.

Keywords: Barcino, Early empire, social structure, freedmen, Hispania, demography

CONTINGUTS

INTRODUCCIÓ	1
<i>Justificació</i>	2
<i>Objectius.....</i>	3
<i>Metodologia</i>	4
<i>Marc teòric.....</i>	6
EL MEDI I LES PERSONES	8
<i>Demografia i immigracions</i>	10
<i>La procedència.....</i>	15
LES CLASSES SOCIALS.....	21
<i>Les classes adinerades.....</i>	22
<i>Les grans famílies i la propietat de la terra</i>	23
Els Licinii.....	26
Els Pedanii.....	28
Els Minicij.....	29
Els Calpurnij.....	30
Els Valerij	31
Els Trocinaj i els Cornelij	31
Els Porcij.....	31
<i>Els lliberts.....</i>	32
<i>Les classes humils</i>	36
<i>Una incursió en la visió de gènere</i>	38
<i>L'ascensor social.....</i>	40
<i>Barcino, una societat oberta?.....</i>	45
URBANISME, ARQUITECTURA I SOCIETAT	48
<i>Una mirada a l'urbanisme</i>	48
<i>Arquitectura domèstica</i>	49
CONCLUSIONS	52
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	55

INTRODUCCIÓ

Barcelona forma part del club de les ciutats mil·lenàries que, des de la seva fundació, han estat ocupades ininterrompudament. Passejar pels seus barris més antics, pujar pel carrer del Bisbe, aturar-se a la Plaça de sant Jaume o a la de Sant Felip Neri i caminar pel carrer Ferran, és, en certa forma, refer els passos dels homes i les dones, dels ciutadans de ple dret, lliberts o esclaus, de fa 2.000 anys. Tancar els ulls permet obrir-los a les seves preocupacions, alegries i experiències, algunes extraordinàries i d'altres, terribles. I, vista així, amb el pes de tantes vides passades, la ciutat imposa respecte.

D'aquí neix la pregunta que dona origen a aquest treball: Qui eren els barcelonins de fa 2.000 anys? Depèn de com es miri, després de les investigacions dels especialistes des de mitjans del segle passat, en sabem molt dels habitants de Barcino. Però, al mateix temps, en sabem molt poc, perquè el fet que la ciutat hagi estat ocupada de forma ininterrompuda i molt intensa des de la seva creació dificulta les excavacions i fa també que moltes restes s'hagin perdut o transformat.

Disposem, això sí, de peces suficients per endegar la tasca d'intentar muntar fins on sigui possible el trencaclosques de la ciutat romana i tractar d'esbrinar on vivien els seus habitants, com s'organitzaven i quines relacions de dependència mantenien entre si. En poques paraules, quina era l'estructura social de *Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*, una colònia creada fa justament dos mil·lennis, en època augustea, que, amb una superfície amb prou feines de 10,5 hectàrees, mai va ser important per les seves dimensions, sinó que el seu pes obeïa a què probablement "s'havia fundat sobretot amb una funció política, administrativa i religiosa, amb un destacat caràcter simbólicoideològic de domini i conquesta del territori" (Cortés, 2011:62).

Per tant, tenim davant nostre, una ciutat petita, però al mateix temps rellevant; una ciutat rica i acomodada, però on al mateix temps eren els lliberts els qui tenien un pes decisiu. Aquestes contradiccions aparents fan de la Barcino alt-imperial un lloc amb el seu perfil propi i les seves característiques específiques, que donen lloc a una societat de trets particulars.

Una societat que ens ha deixat com a testimoni una abundant epigrafia, unes menys abundants necròpolis, la producció amfòrica, els rastres dels seus prohoms a la toponímia, les traces del seu urbanisme i les restes de cases acomodades. Aquestes són les peces del trencaclosques del que es parlava més amunt i que és el que s'intentarà reconstruir en aquest treball, amb la idea central de veure què ens expliquen sobre les persones que vivien a Barcino els seus habitatges, els seus carrers, els seus enterraments i, òbviament, el testimoni que van deixar escrits en pedra.

Personalitats eminents del món acadèmic passat i present han estudiat en profunditat aquestes qüestions en relació amb la ciutat de Barcino i, tot que sovint han treballat en els camps abans esmentats de forma aïllada, també hi ha alguns exemples d'aproximacions globals. Per tant, no és l'aspiració de qui escriu aquestes línies descobrir grans revelacions inèdites ni aportar grans novetats, objectius que queden fora del seu abast. L'ambició d'aquest treball és, en canvi, fer una posada al dia dels coneixements acumulats i oferir, des

de la modèstia, una mirada global que potser permeti acostar-nos a totes aquelles persones i a aquell temps d'una altra manera.

Justificació

Com s'ha dit anteriorment, la idea d'aquest treball sorgeix de l'interès per conèixer la societat que formaven les persones que vivien a Barcino en els dos primers segles de vida de la colònia, quina era l'estructura i l'estratificació d'aquest col·lectiu humà, quines eren les relacions de poder i de dependència, i quines les desigualtats; quins eren els seus orígens i quina era la seva forma de vida.

A l'entrada de la dècada actual podem dir que s'ha aconseguit reunir molta informació sobre la Barcino antiga. L'estudi de l'epigrafia, que en el cas d'aquesta ciutat és força abundant, ha proporcionat moltes dades sobre l'estructura social, les dependències i les relacions entre els seus habitants i, fins i tot en molts casos, quelcom tan intangible com els seus desitjos i les seves aspiracions, sobretot, com es natural, de les classes més privilegiades. I l'anàlisi de les construccions públiques i privades descobertes a l'àrea intramurs ha pres força impuls entre finals del segle passat i inicis d'aquest, tot i que amb les limitacions que representa l'ocupació continuada del territori des de la fundació de la ciutat.

El propòsit d'aquest treball, és a dir, traçar un dibuix de l'estratificació social de Barcino, no és nou. La visió que pretén donar aquest assaig és doble. D'una banda, fer una posada al dia de la informació acumulada fins ara pel que fa a l'objecte d'estudi. I de l'altra, l'objectiu principal, i aquest sí que té la intenció es donar una visió en certa forma novedosa: obtenir una impressió global a partir del creuament de totes les fonts disponibles d'informació.

Com s'assenyalava abans, s'han produït importants avanços en camps com l'epigrafia, l'estudi de l'arquitectura domèstica i l'urbanisme, així com en la investigació sobre les escasses àrees d'enterrament de la ciutat. Però, totes elles donen una visió necessàriament limitada, especialment si es té en compte que la informació que tenim de Barcino té importants llacunes.

Per exemple, l'epigrafia monumental ens dona moltíssimes dades, especialment en el cas de Barcino on és particularment abundant, però aquesta informació es refereix majoritàriament a les classes més privilegiades. En canvi, l'epigrafia funerària pot anar una mica més enllà aportant elements propis de les classes servils, de la mateixa manera que succeeix amb les restes excavades a les escasses necròpolis que s'han trobat a la ciutat. El mateix es pot dir de l'arquitectura i l'urbanisme, tot i que en aquest últim aspecte els descobriments que s'han produït fins ara són rics pel que fa a les cases de les classes privilegiades i molt poc abundants en el cas de les humils.

Aquesta aproximació a través de diversos camps d'estudi complementaris no és merament un plantejament metodològic, sinó un objectiu en si mateix que pot proporcionar una visió diferent que l'aportada per les disciplines abans esmentades de forma aïllada.

A banda d'això, en els últims anys han pres força els estudis de gènere a l'Antiguitat. Tot i que el coneixement que tenim de la Barcino romana i de la seva societat és necessàriament fragmentari, en la actualitat no es pot fer una aproximació global com la que es pretén amb aquest treball sense tenir en compte el pes, el rol i l'especificitat de la meitat de la població

de la ciutat. Malgrat que els estudis en aquest camp són encara escassos sí que es pot arribar a algunes hipòtesis d'interès pel cas d'aquesta ciutat.

Faré en les pròximes línies un parèntesi per prendre'm la llicència de parlar en primera persona. Com es deia a l'inici d'aquest apartat, aquesta aproximació neix d'un interès per conèixer com era la societat de Barcino, i quan em refereixo a un interès estic parlant des d'un punt de vista personal. A l'hora de triar un tema per aquest TFM tenia clar que li volia donar-li un caire social, perquè una de les coses que més m'atrau del món grecoromà, i de la mirada a temps passats en general, és justament saber com vivien, pensaven i es relacionaven les persones que en formaven part. D'altra banda, no volia escriure sobre un tema general que possiblement hauria estat més transitat amb anterioritat per molts especialistes i que potser hauria tingut dificultats per acotar. Una manera de posar-li límits era centrar el treball en un àmbit geogràfic determinat, pensant, a més, que, d'alguna manera, això em permetria observar més de prop a aquelles persones que, com assenyalava abans, és en realitat el tema que m'interessa. I posats a buscar un marc geogràfic, per què no estudiar el passat de Barcino, la meua ciutat? Per què no tancar el cercle i, en lloc d'intentar acostar-me a societats llunyanes, submergir-me en la que trepitjava, més o menys, els mateixos carrers que jo?

Objectius

L'objectiu principal d'aquest treball és, com ja s'ha assenyalat, saber com era la societat de la Barcino alt-imperial, és a dir, des de la fundació en època augustea de la colònia fins a finals del segle II. Es tracta d'una ciutat i d'un imperi -i per tant probablement d'una societat- molt diferent de la que es desenvoluparà posteriorment, a partir del segle III. Quan es parla de saber com era aquella societat, en realitat, ens referim a l'estructura entorn a la que s'organitza el col·lectiu humà, quin pes té cadascuna de les capes, quines relacions de dependència o no s'estableixen i quines desigualtats s'intueixen, no només en l'àmbit econòmic o de subsistència, sinó també en una dimensió de gènere. De la mateixa manera, és d'un gran interès -i en el cas de Barcino hi ha material suficient per resseguir-ne almenys alguns casos- el funcionament de l'ascensor social. Es tracta, doncs, d'obtenir una instantània, el més acurada i global possible d'un col·lectiu humà força complex tot i tractar-se d'una ciutat amb només dos milers llargs d'habitants.

Lògicament, per mirar d'arribar a aquest objectiu principal es desenvolupa l'anàlisi d'aspectes molt diversos. Tanmateix, n'hi ha tres que per la seva diferenciació respecte a la resta o per la seva importància assoleixen la categoria d'objectius secundaris:

1. Quanta gent vivia a Barcino. Abans de parlar dels habitants de la ciutat des d'un punt de vista qualitatiu, cal fer una estimació quantitativa. Lògicament, no es pot fer més que això, una estimació, basada en fórmules existents. Tot i així, cal fer una reflexió sobre fins a quin punt aquestes fórmules són vàlides per una ciutat com aquesta, amb unes característiques pròpies molt marcades.
2. Xarxes i vincles. Un aspecte particularment interessant que pot donar una bona idea de l'estructura social en una ciutat romana són les relacions de dependència i les jerarquies que s'estableixen entre els seus habitants i les seves classes, intentant establir, a més, el pes de cadascun dels grups. Una altra qüestió a explorar és la procedència dels

habitants de Barcino durant l'Alt Imperi, tenint en compte a més que aquest període correspon amb el moment fundacional. Tenen algun pes les poblacions indígenes?

3. On vivien? Un últim aspecte pel que es poden aventurar poc més que hipòtesis, però sobre el que és interessant reflexionar, és on vivien els barcelonins de fa 2.000 anys. Les restes residencials que s'han trobat a la ciutat corresponen exclusivament a domus i a habitatges per a gent privilegiada, però, en canvi, no se sap res dels habitatges de la gent humil i l'interrogant es planteja amb més o menys freqüència en els textos dels investigadors.

Metodologia

En part, la idea general sobre la metodologia del treball ja s'ha avançat amb anterioritat, perquè en aquest cas el mètode -un acostament global i multidisciplinari- és una part essencial del seu objectiu. Malgrat això, i tot i el risc de reiteració, a continuació s'assenyalen les tres àrees fonamentals d'on prové la informació:

- L'epigrafia. El material i els estudis epigràfics són importants en quantitat i qualitat en el cas de Barcino. En general, com és lògic, ens donen informació sobre personalitats de certa importància a la ciutat, sigui des del punt de vista polític, econòmic o religiós. Però, més enllà de la persona en si, aporten dades sobre la seva procedència geogràfica, els seus vincles amb altres personalitats o ciutats i la seva trajectòria. En resum, l'epigrafia ens pot ajudar a conèixer dades sobre la mobilitat dintre de l'imperi o relatius al funcionament de l'ascensor social, entre molts d'altres aspectes. També ens pot ajudar a saber quines van ser les seves activitats econòmiques o religioses, entre d'altres, i, per tant, a partir d'aquestes personalitats es pot obtenir informació sobre la vida ciutadana. Esment a banda mereix la informació que aporten les inscripcions amfòriques, que sovint proporcionen dades sobre les cadenes de dependència o de l'economia i la seva correlació amb l'estructura social.
- Les necròpolis. Per bé que la informació procedent de les necròpolis de la ciutat sigui probablement limitada, sí que pot aportar dades relatives a determinades classes populars tant pel que fa a l'epigrafia, però també pel referent a l'anàlisi de les restes que s'hi ha trobat. Aquestes restes, sens dubte, poden ser indicatives de quin era el règim alimentari d'una part de la població i, per tant, un índex del seu nivell de benestar.
- L'arquitectura i l'urbanisme. Els estudis fets en els últims anys sobre les restes arqueològiques a Barcino ens ajuden a entendre com vivien els seus habitants, però també -i això és important pels objectius d'aquest estudi- de què vivien. El fet que hi hagués o no estructures productives i la seva tipologia, o que hi hagi un gran nombre d'habitatges que mostren un alt nivell social són aspectes que ajuden a entendre quina mena de societat és la que hi havia a la ciutat.

La part fonamental de les fonts primàries utilitzades correspon a l'epigrafia, reunida per Fabre, Mayer i Rodà a *Inscriptions romaines de Catalogne*, IV Barcino (1997). A més s'estudiaran els textos sobre les troballes arqueològiques i s'intentarà posar en context la informació, no només des d'un punt de vista geogràfic (per exemple, els articles acadèmics sobre l'arquitectura domèstica a la Catalunya romana poden donar un marc general a la de Barcino), sinó també més general (seria el cas de l'organització i ús social de la casa

romana, o bé de certes qüestions de gènere en l'època analitzada). Tanmateix, no només es tindrà en compte l'epigrafia monumental o funerària, sinó també l'amfòrica, que ofereix una radiografia de l'encreuament de relacions econòmiques i socials entre les principals famílies i, en moltes ocasions, de les seves classes dependents, tenint en compte que, en gran part, la informació que ens ofereix aquesta font complementa l'anterior.

Amb finalitats de concreció temàtica i de limitació temporal, s'ha decidit circumscriure l'arc temporal d'aquest treball a l'etapa alt-imperial, això és, des de la fundació de la ciutat en època d'August fins al final del segle II. El segon aspecte és que, també des del punt de vista de la concreció s'ha considerat oportuna una limitació geogràfica, tot centrant el treball en la Barcino intramurs. La raó d'això és eminentment pràctica, d'una banda per acotar l'objecte d'estudi a una dimensió manejable des del punt de vista del volum d'informació. D'altra banda, perquè mentre que l'*urbs* està, evidentment, delimitada de forma clara, amb l'àrea d'influència de Barcino, el seu *territorium*, succeeix tot el contrari car no sabem exactament on acabava. Tot i amb això, es farà freqüentment referència al vincle entre les grans famílies de la colònia i les seves explotacions agràries i la seva activitat relacionada amb la seva producció a l'àrea. El fet que el lloc preeminent d'aquestes famílies de Barcino es trobi fora de les muralles de la ciutat no permet ignorar la seva relació amb el territori.

El mètode que se segueix en aquest treball consisteix, doncs, en portar a terme un exercici de síntesi incorporant tota la informació rellevant dels camps abans esmentats procedents de molts dels estudis que es detallen a continuació amb el marc teòric, amb la idea fonamental d'encreuar totes les dades disponibles per donar una visió d'un mateix objecte d'estudi des de diverses perspectives sempre que sigui possible. Es tracta de les investigacions sobre les principals famílies de la ciutat (com les d'Olesti o Rodà) o sobre les domus que han estat excavades a l'antiga Barcino (els treballs d'Ada Cortés són una referència clara), o les relacions de dependència que es desprenen de l'epigrafia amfòrica (novament Olesti, Carreras o Berni són alguns dels autors considerats), entre moltes altres, per donar una idea clara i global d'aquest grup humà.

Un altre objectiu es donar una visió general i no local de qüestió de què es tracti en cada moment i que ofereix el context que es considera necessari. Seria massa parcial, des del nostre punt de vista, parlar de promoció social dels lliberts sense abans explicar la situació d'aquest estament i com els veia la societat, punt de vista que aporta Andreu (1991). El mateix es pot dir de l'ús de l'espai domèstic (Wallace-Hadril, 1988, i George, 1997) o el paper de les dones (Pomeroy, 1995).

Precisament la perspectiva de gènere ocupa una petita part d'aquest estudi. Al respecte, tot i que l'objectiu d'aquest estudi no és centrar-se en aquesta qüestió, s'ha considerat necessari oferir una petita pinzellada sobre què podem saber de la situació de les dones a la ciutat. Tenint en compte que la informació és escassa, les consideracions sobre els epitafis funeraris de la ciutat com a forma d'expressió i reafirmació femenina (Gualarte, 2020) i, amb caràcter general, de les llibertes a la Tarraconense (Herández, 2006), ofereixen aquesta visió útil sobre el tema. Tot i així, és ben cert que aquest tema mereixeria un desenvolupament més ampli.

Per acabar, un esment a dos treballs que han suposat una gran referència en l'elaboració d'aquest assaig pel panorama que descriuen, general però molt aclaridor, de la societat de la Barcelona romana. Es tracta dels elaborats per Mayer (2004 i 2005) i, sobretot, per Rodà

(1991). En tractar-se d'estudis publicats ja fa anys no recullen aspectes que s'han investigat amb posterioritat, per la qual cosa aquest treball aspira modestament a actualitzar-los.

Marc teòric

El conjunt de l'estudi de la Barcino romana, o potser s'hauria de parlar d'estudis perquè en realitat estem parlant de disciplines molt diverses, es remunta molt enrere en el temps, però, tot i que la seva evolució ha estat molt desigual, es pot dir que va cobrar un gran impuls durant l'últim terç del segle XX i, sobretot, les dues primeres dècades de l'actual.

L'epigrafia és el camp que aporta més informació i més concreta sobre les persones que vivien a la ciutat, però en especial sobre les relacions entre les personalitats de classe alta destacades en l'àmbit polític i econòmic. Tot i l'existència d'estudis que es remunten al segle XIX, l'epigrafia de Barcino, particularment rica, és sistematitzada a partir de la monumental *Inscriptions Romaines de Catalogne*, de Fabre, Mayer i Rodà que dedica el seu volum IV (1997) a la ciutat. Des del punt de vista epigràfic la informació sobre les classes humils es restringeix pràcticament a l'àmbit funerari. En aquest sentit, les necròpolis de la plaça Vila de Madrid, estudiada entre d'altres per Beltrán de Heredia (2007), Rodà (2007) i Jordana i Malgosa (2007), i, en menor mesura, la de Drassanes (Subirà, 2015), més recent, aporten dades no només relatives a les inscripcions, sinó també de caràcter antropomètric i forense dels antics habitants de Barcino.

Un element que s'ha considerat important per l'elaboració d'aquest treball és l'urbanisme i l'arquitectura domèstica. Tot i que des del segle XIX s'han excavat diversos jaciments a la ciutat, en les últimes dècades, gràcies a la legislació sobre la protecció del patrimoni i a l'esforç de l'ajuntament de Barcelona, aquests treballs s'han intensificat i sistematitzat. Des d'aquest punt de vista els estudis globals d'Ada Cortés sobre l'arquitectura domèstica al conjunt de Catalunya (2009) i a Barcino (2011) constitueixen les grans referències, encara que la naturalesa fragmentària i dispersa de les restes fa que les investigacions en ocasions no aconseguixin resoldre moltes de les incògnites que planen sobre la matèria. A tot això s'hi ha d'afegir els treballs sobre els casos concrets, com el de la domus del carrer Avinyó (Cortés i Beltrán de Heredia, 2018) o la de Sant Honorat (Florensa i Gamarra, 2003), entre molts altres. Wallace-Hadrill (1988) i George (1997) aporten un context sobre l'ús social de l'arquitectura domèstica que permet interpretar els estudis anteriors.. Des del punt de vista de l'urbanisme, s'han pres com a referència els treballs de Granados (1991) i, sobretot, el més modern de Mar et al. (2012), que tracta en profunditat no només l'organització interna de la ciutat sinó també la seva vinculació amb el territori, un aspecte fonamental per entendre la seva estructura social i la font de riquesa de les classes dominants. Finalment, cal destacar la tesi doctoral de Ravotto (2017) sobre les muralles de Barcino, per la seva exploració de la dimensió simbòlica davant del territori i la seva gent d'aquesta estructura.

Aquest treball es centra en la Barcino intramurs, però no es pot entendre el naixement de la ciutat, el seu creixement i el de les seves grans famílies sense tenir en compte el territori. Els treballs realitzats en les últimes dues dècades relatius a la producció vinícola i la propietat de la terra entre d'altres per Olesti (2009 i 2016) o Miró (2020), entre d'altres, revelen la importància de les exportacions de vi i de l'existència dels fundus com a element fonamental en la formació de les grans fortunes dels qui vivien a la ciutat. D'especial interès són les investigacions del primer (2020) sobre la toponímia del Barcelonès, el Baix Llobregat

o el Maresme que es vincula a possibles fundus de famílies de Barcino, que dibuixa un mapa sobre la seva vinculació amb el territori.

La confluència entre l'epigrafia monumental i l'amfòrica, així com altres informacions ha permès traçar el perfil d'algunes d'aquestes famílies, entre les que es troben els *Licinii* (Rodà, 1970 i Berni *et al* 2005), els *Calpurnii* (Rodà, 2012), els Porcis (Carreras i Olesti, 2002), o els *Minicii* (Járrega, 2020). L'epigrafia amfòrica, molt desenvolupada també en les últimes dues dècades, té una importància fonamental per determinar la relació d'aquestes famílies amb el territori, però també les relacions entre elles i les cadenes de dependència. En aquest sentit, cal destacar els exemples de Carreras (amb Berni, 2009; amb Olesti, 2008; o en solitari, també 2009), i, en general, el recull d'estampilles de Catalunya realitzat per Pascual (1992) o el llibre de Revilla (s.d).

El funcionament de l'ascensor social a Barcino és una qüestió a la que aquest treball dona gran importància, perquè les possibilitats de promoció dels lliberts, limitades o no, van donar forma a la societat d'una ciutat en què aquest estament tenia un pes decisiu. Des d'un punt de vista general, aquest aspecte ha estat estudiat per Barrón (2020) en el seu treball sobre la figura del sevirat augustal com a instrument de promoció social pels lliberts. Un cop més, Olesti (2008) ha estudiat com, a mesura que pujaven graons en la societat de la colònia optaven a la propietat de la terra, de la mateixa manera que, al cap i a la fi, feien els seus patrons. Rodà (2010) ha descrit el mecanisme de la promoció de les elits locals, que passava per la seva projecció cap a Tarraco o Roma.

El debat quantitatiu sobre la demografia de la ciutat no sembla tancat. Diversos especialistes han tractat aquest tema, però en aquest treball s'ha recorregut als mètodes i consideracions proposats per Gozalbes (2007) i Carreras (2014) que, no obstant, no semblen aportar una solució definitiva per la mateixa excepcionalitat de la configuració de la urbs. Des d'un punt de vista més qualitatiu, Ortiz aporta interessant informació sobre la procedència dels estrangers que es van instal·lar a Hispania (2019) i a Barcino (2020), que mostren el caràcter obert i inclusiu de la colònia.

EL MEDI I LES PERSONES

Per analitzar la societat de Barcino cal també comprendre el paper que la ciutat va tenir en el territori i l'objectiu amb què va ser fundada, a finals del segle I aC., en un moment relativament tardà en comparació amb les altres ciutats romanes de la regió. La funció d'aquesta colònia, administrativa, però també amb un caràcter marcadament econòmic i comercial (Mayer, 2005; Beltrán de Heredia, 2015), no només va orientar l'activitat dels seus habitants, sinó que també va determinar les característiques i l'estructura de la seva societat.

La Laietània es trobava en una zona estratègica, a mig camí entre la Gàl·lia i Tarraco, la capital de la Hispània Citerior. Ben comunicada per mar, pel seu litoral discorria la via Hercúlia, que després es convertiria en la Via Augusta que comunicava Roma amb Gades i vertebrava així tot el territori costaner de la Hispània mediterrània. Si la Laietània era estratègica, dintre d'ella el que avui anomenem pla de Barcelona tenia unes especificitats encara més avantatjoses per l'activitat econòmica vinculades a les seves grans possibilitats com a nus de comunicacions (Granados, 1991; Carreras, 2001).

El punt en què els agrimensors i enginyers romans van decidir aixecar Barcino es troba en una petita elevació al bell mig del pla, cosa que permetia controlar des de la ciutat tot el territori circumdant. Més enllà, el riu Llobregat encara no havia format el delta i el seu estuari proporcionava un espai arrecerat que funcionava com un gran port natural, comunicat, a més, amb el curs fluvial que en aquell temps era en part navegable i que havia estat utilitzat des de molt temps enrere com a sistema de transport de mercaderies i persones cap i des de l'interior. A més, Montjuïc, on els laietans tenien un assentament del que no existeix molta informació però que es creu que va poder tenir una gran importància, permetia el control de tota l'àrea, és a dir, l'estuari, el curs inferior del riu i el litoral.

Respecte aquest assentament de Montjuïc, Asensio *et al* (2009) assenyalen que, tot i que les restes que s'hi ha trobat són escasses, sí que s'hi ha identificat un grup de sitges de gran capacitat, compatible amb un nucli de població important, però també amb una infraestructura comercial, de què aquests dipòsits podrien formar-ne part, juntament amb les instal·lacions portuàries. Aquestes infraestructures, que estarien a ple rendiment en els segles IV i III aC, aprofitarien també la ja esmentada situació privilegiada de Montjuïc respecte a la desembocadura del Llobregat. En la seva opinió, si, a banda de les instal·lacions comercials i d'emmagatzemament, s'hagués tractat d'un nucli de població, és altament probable que els primers romans s'hi haguessin radicat, convivint amb els ibers, a partir de la Segona Guerra Púnica, durant els segles II i I aC. Si hagués estat així l'assentament laietà de Montjuïc s'hauria convertit en un primer nucli de romanització en època republicana, per quedar deshabitat o, si més no, entrar en una fase de decadència, amb la fundació de Barcino.

En opinió de Rodà (2016), amb la fundació de la ciutat al pla de Barcelona

“no se trataba de aglutinar un núcleo de población, sino de crear un centro administrativo de dimensiones reducidas para controlar el territorio entre el Besòs (*Baetulo*) y el Llobregat

(*Rubricatum*), ya explotado ampliamente por su riqueza minera de la zona de Gavà y vitivinícola en época tardo-republicana que dio origen a la proliferación de villas muy productivas y a un activo comercio marítimo que contaba además con la vía fluvial del Llobregat” (p. 258)

La fundació de Barcino no forma part del gruix del procés de romanització a l'àrea, o potser es podria dir que el culmina, perquè, en realitat, la penetració de la cultura, l'economia i el poder polític romà havia començat dos segles abans, amb la fi de la segona Guerra Púnica. Des d'aleshores, els contactes constants amb els pobles i les elits indígenes per la via del comerç o potser de la coacció, havien fet avançar un procés d'assimilació i havien empentat aquests pobles cap una transformació dels seus sistemes de producció i canvis culturals que els apropiaven a l'estructura econòmica dels nouvinguts.

Quan al segle I aC van arribar més contingents d'emigrants procedents d'Itàlia, aquesta transformació es va accelerar, moment que va coincidir amb un primer impuls a la producció de vi per l'exportació, una indústria d'alt valor afegit controlada per les noves classes dominants de procedència itàlica però amb participació també de la població autòctona. El control d'aquesta producció de vi va ser la llavor de les grans fortunes que en els segles següents creixerien en una ciutat emmurallada i símbol de la romanitat però que no pot explicar el seu auge sense la relació de les seves classes dominants amb el territori circumdant. Va ser en aquest context de control del creixement de la producció vinícola quan a finals del segle I aC va néixer Barcino. Una ciutat que com expliquen Mar *et al.* (2012), responia a necessitats i motius de caràcter local i no obeïa, com s'ha afirmat en ocasions, a un procés organitzat i ampli de creació de noves ciutats a Hispània després de la seva pacificació.

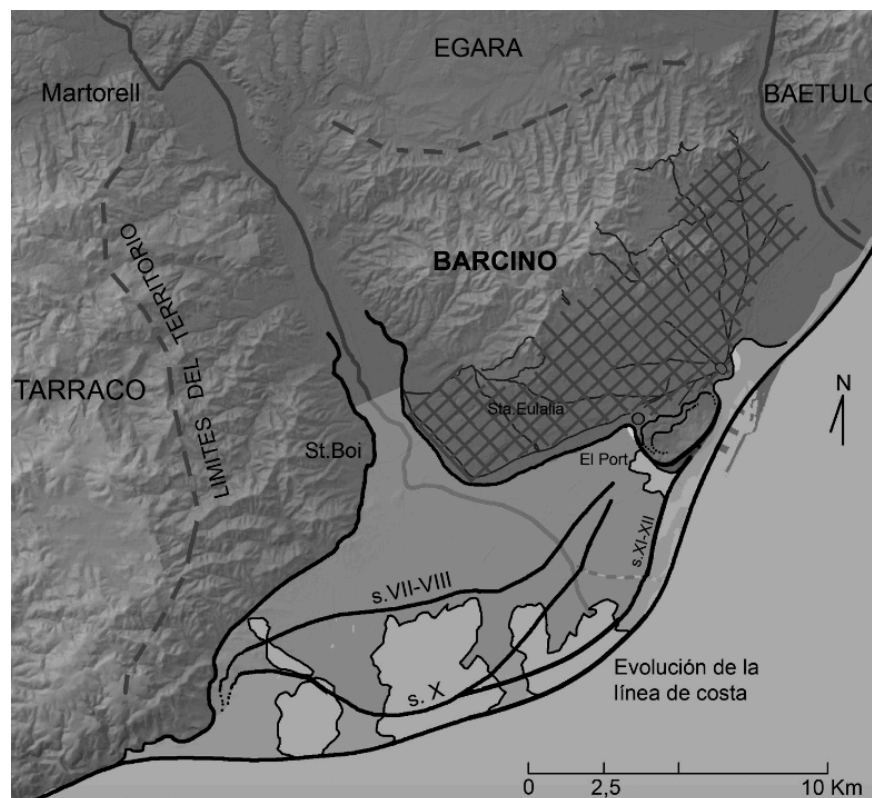
En la seva opinió, doncs, Barcino no va ser un centre polític d'importància, perquè no va exercir, com altres ciutats, la funció de capital de *conventus*, sinó que el seu paper va ser de caràcter econòmic, això és “el estímulo y el control de una producción regional con alto valor económico en el mercado romano: el vino layetano” (p. 73). És en aquest marc general on s'ha d'interpretar el fenomen que analitzarem més endavant, segons el qual la colònia fa la impressió d'haver estat en mans de lliberts que controlaven la gestió dels negocis i que van acumular grans patrimonis i influència (Mayer, 2005).

Però que la fundació de Barcino no obeís a un pla perfectament traçat i que la constitució de la ciutat tingués una sèrie de raons específiques i particulars no vol dir que es pugui desvincular de l'ampli procés que es va desenvolupar a Hispània i a d'altres llocs de l'imperi en els últims moments de la república i a l'era augustea. En temps de Juli Cèsar es va iniciar una política de creació de colònies a les zones d'Hispània més romanitzades o que li havien estat més fidels durant les guerres civils. En aquestes colònies es van repartir lots de terra pels veterans dels seus exèrcits i per ibers romanitzats als que es reconeixia així la seva col·laboració (Arrayás, 2007). En el cas de la Hispània Citerior, però, només van rebre aquest estatut en temps de Cèsar Tarraco i Carthago Nova. No obstant, sí que és cert que la fundació de Barcino com a colònia *ex novo* no obeeix plenament a aquesta norma per dos motius: el primer és que es va produir ja en temps d'August, tot i que possiblement respongués a un projecte cesarià i, el segon, que la mida de la ciutat era notablement menor que la d'altres colònies.

Per què una ciutat tan petita com Barcino va ser concebuda com a colònia? El mateix Arrayás (2007), exposa una hipòtesi on l'origen de l'estatus es troba més en les poblacions

veïnes que en la pròpia ciutat. En la seva opinió, Barcino podria ser una “colònia de càstig”, un projecte cesarià executat ja en època d’August, que tindria com a finalitat

castigar les ciutats d’Iluro (Mataró) i de Baetulo (Badalona), que haurien mantingut posicions propompeianes durant la guerra civil. Per tant, no hem de confondre privilegis jurídics amb la fundació de colònies, perquè en alguns casos la creació d’una colònia resultava ser més un càstig per a la població local, a la qual se li confiscava una part del seu territori. (p.59).

Il·lustració 1. La zona d'influència de Barcino, amb el delta del Llobregat en formació al llarg del temps i amb l'espai del pla de Barcelona centuriat (Mar et al., 2012:64)

Més endavant, cap al segle II, la ciutat, que en el moment del seu naixement era una petit nucli de població de segon ordre, va créixer fins a guanyar no pas en dimensions o població sinó en pes específic i influència, en aparença paradoxalment, perquè el moment d’auge polític de les grans famílies de la ciutat es va produir en un moment en què la producció vinícola ja havia perdut importància. La raó probablement es troba en què en aquell moment Barcino ja s’havia convertit en el centre regional de circulació de productes en un sistema integrat pel Barcelonès, el Baix Llobregat i el Vallès Occidental que tenia la seva gran porta d’entrada i sortida en el port de la ciutat, i que s’havien desenvolupat altres tipus de produccions i generat altres tipus de negocis que substituïen el pes de l’activitat vinícola.

Demografia i immigracions

Abans d’analitzar la societat de Barcino des d’un punt de vista qualitatiu, és important tenir una idea quantitativa sobre la seva població. Com s’ha vist anteriorment, amb 10,3 Ha de

superfície (Ravotto, 2017: 53)¹, Barcino era petita quant a extensió i, en conseqüència, també ho era en nombre d'habitants. Carreras (2014) proposa diversos mètodes per estimar la població d'una ciutat romana, però només un d'ells és aplicable al cas del nucli urbà que ens ocupa. El primer és fer un càlcul a partir de la capacitat de les grans edificacions d'ús públic destinades a l'entreteniment, però aquesta fórmula, a banda de ser equívoca perquè aquestes infraestructures no tenen perquè estar fetes a mida de la ciutat sinó que poden ser-ho d'acord amb la magnitud de la seva zona d'influència, no es pot aplicar al cas de Barcino perquè no s'hi ha trobat instal·lacions d'aquest tipus. Un segon mètode consisteix en realitzar el càlcul a partir dels habitatges de què hi ha constància, però tampoc és possible aplicar-lo perquè s'han excavat molt poques edificacions d'aquesta mena com per fer una estimació d'aquestes característiques. De la mateixa manera, tampoc es pot fer cap càlcul a partir de les necròpolis -un altre dels elements proposats- perquè no se n'han trobat prou com per obtenir dades fiables.

Per tant, l'única manera en principi viable d'acostar-nos a la quantitat d'habitants és el càlcul que proposa el mateix Carreras consistent en multiplicar la densitat per hectàrea estimada per a les ciutats d'Hispania per la superfície total de la ciutat. En la seva opinió, la xifra mitjana de densitat per a les ciutats que no eren capitals (provincials o de *conventus*) d'Hispania se situa en 233 persones per hectàrea, una estimació que a grans trets coincideix amb la de Gozalbes (2007), que se situa entre 225 i 250 persones. Amb una superfície de 10,3 hectàrees en època alt-imperial, el nombre d'habitants de la ciutat es trobaria dins de la següent forquilla:

Densitat	225 hab/Ha	233 hab/Ha	250 hab/Ha
Població total	2.317	2.400	2.575

D'altres càlculs situen la colònia en xifres tan diverses com els 2.000 habitants (Rodà) o els 3.500 (Balil)². La franja en què es mouen totes aquestes estimacions, doncs, és molt àmplia i els càlculs, imprecisos. Hi ha, en canvi, elements per pensar que el nombre d'individus vivint a la ciutat intramurs va ser notablement inferior a les hipòtesis més optimistes, o que, en tot cas poden qüestionar la utilitat de les fórmules aritmètiques utilitzades amb anterioritat i basades en la densitat de població. Dit d'una altra manera, les fórmules que poden ser útils per al càlcul relatiu a d'altres ciutats hispanes podrien no ser adequades per una ciutat d'estructura particular com Barcino.

Fins al moment, malgrat les excavacions realitzades a l'antiga ciutat romana, les restes analitzades corresponen a edificis públics i grans *domus* acomodades, però, en canvi, no s'han trobat indicis d'habitatges humils ni de cases de colons comuns. Lògicament, és possible que per atzar totes les construccions que s'han localitzat corresponguin a famílies adinerades i que les de les classes humils encara estiguin per descobrir, però, atès que les excavacions realitzades fins avui s'han portat a terme en zones molt diverses, aquesta possibilitat sembla bastant remota.

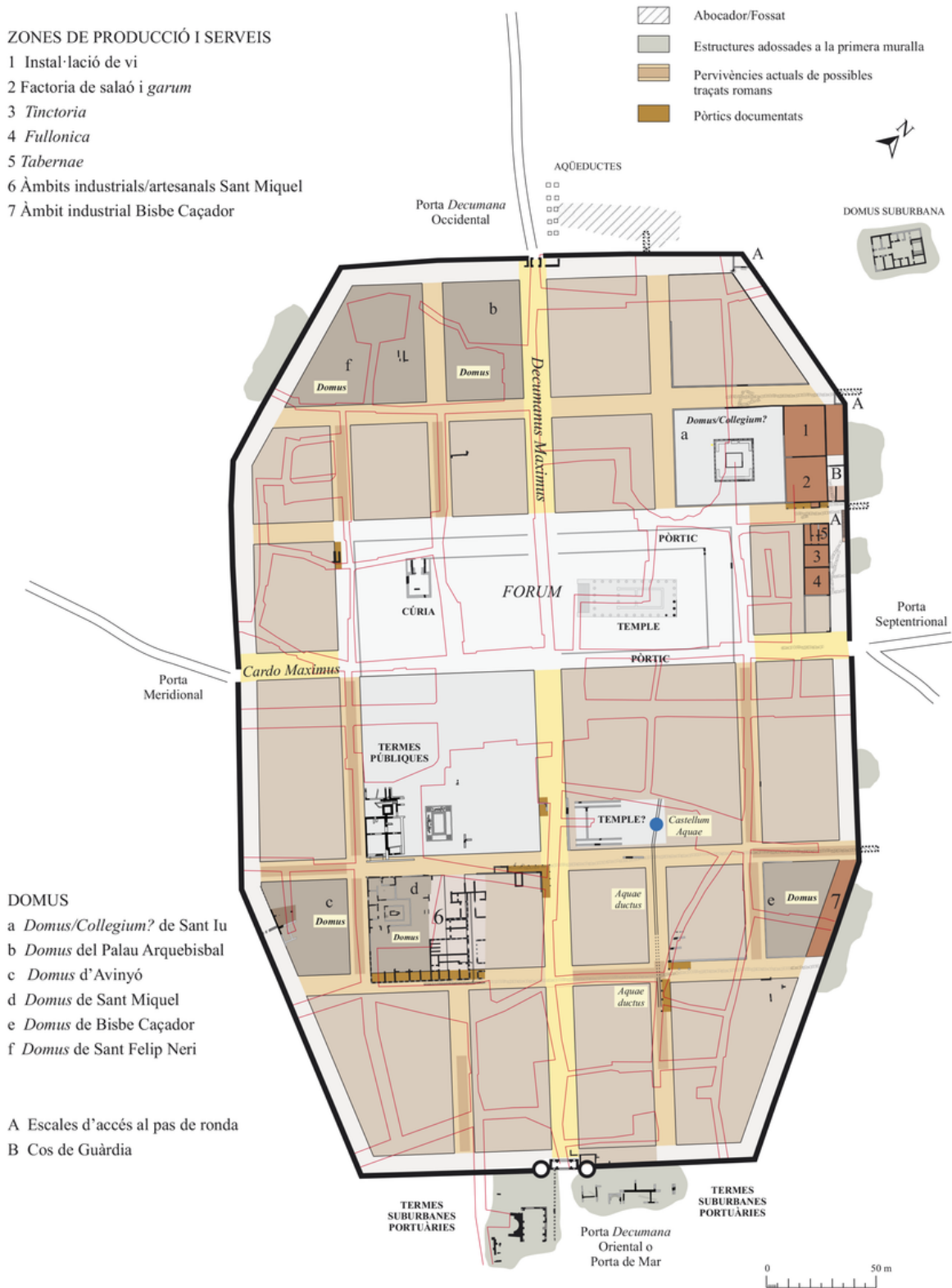
Beltrán de Heredia (2015), a més, assenyala que a la ciutat es documenta una *domus* per insula. En la hipòtesi que aquesta ratio es portés a l'extrem, dintre de la ciutat cabrien un total de 24 *domus*, que és el nombre d'insuale (veure mapa a la pàgina 12). Tanmateix, la xifra real seria força inferior, perquè se n'han d'excloure les zones destinades a equipaments

¹ El mateix Ravotto eleva la superfície de la ciutat a 10,5 hectàrees al segle III, quan les muralles es reforcen.

² Esmentats per Ortiz (2020)

ZONES DE PRODUCCIÓ I SERVEIS

- 1 Instal·lació de vi
- 2 Factoria de salaó i *garum*
- 3 *Tinctoria*
- 4 *Fullonica*
- 5 *Tabernae*
- 6 Àmbits industrials/artesanals Sant Miquel
- 7 Àmbit industrial Bisbe Caçador

DOMUS

- a *Domus/Collegium?* de Sant Iu
- b *Domus* del Palau Arquebisbal
- c *Domus* d'Avinyó
- d *Domus* de Sant Miquel
- e *Domus* de Bisbe Caçador
- f *Domus* de Sant Felip Neri

- A Escales d'accés al pas de ronda
 B Cos de Guàrdia

Il·lustració 2 Planta de Barcino amb les restes trobades per les excavacions (Beltrán de Heredia, 2015)

públics, com les termes de la plaça Sant Miquel o el *collegium* de sant Iu, i d'altres que amb seguretat devien haver existit, però que no han estat excavats.

Per tant, Barcino, a diferència de la majoria de ciutats, semblaria tenir una estructura urbanística particular, integrada gairebé de forma exclusiva per edificacions administratives i religioses i grans mansions, la qual cosa pot portar a la necessitat de revisar a la baixa les estimacions de població. Aquesta impressió quedaria reforçada, en primer lloc, per l'absència d'edificacions destinades a l'entreteniment col·lectiu de gran aforament, com teatres o amfiteatres, molt comuns a les ciutats romanes, tot i que en aquest últim cas hi ha algunes hipòtesis (Conde, 2013; Sales, 2011) que compten, però, amb poc consens (Rodà, 2016:264). Tanmateix, no és del tot descartable que existissin estructures de fusta que, lògicament, no han arribat fins a nosaltres. En segon lloc, el pla de Barcelona, tot i haver estat centuriat, no va arribar a conrear-se i ni tan sols desforestar-se en la seva totalitat (Palet *et al*, 2009), una dada que indicaria que a la Barcino romana no es va produir un problema de superpoblació o falta de recursos, i que, en tot cas, l'entorn podia mantenir de forma folgada els habitants intramurs. Tots aquests elements semblen, doncs, qüestionar l'estimació anterior d'una *urbs* d'entre 2.300 i 2.500 habitants.

Però que la Laietània en general i la colònia en particular fossin relativament riques no vol dir que no hi hagués desigualtats i que no existissin classes baixes, començant pels estaments servils, grups que, d'altra banda, han estat testimoniats per l'epigrafia funerària, tal com es veurà més endavant. En conseqüència, la pregunta és òbvia: On són els seus habitatges?

És cert que no s'ha de perdre de vista que moltes persones devien viure a les *domus* tot i no formar part del nucli privilegiats, sinó que, al contrari, es tractaria d'individus dependents o servils que hi prestaven serveis. És el cas, per exemple, dels esclaus, que en cases de les característiques de les que es pensa que predominaven a Barcino -cal tenir en compte que la *domus* del carrer Avinyó superava els 1.800 metres quadrats- devien tenir una presència molt important. "The institution of slavery was of critical importance to Roman society, and was particularly crucial to the operation of the élite Roman household", assenyala George (1997:15), que afegeix que la seva presència en aquestes cases era ubíqua, tenint en compte, a més, que existia la possibilitat que tinguessin la seva pròpia descendència. Això podia succeir doncs en les grans cases de Barcino, sense caure però en l'exemple hiperbòlic, esmentat per Petroni, del ric *Pedanius Secundus*, que tenia 400 esclaus sota el sostre de la seva mansió a Roma. De la mateixa manera que esclaus s'ha de tenir en compte la possible presència de lliberts a la casa al servei del patró.

Però això només resoldria parcialment el problema, perquè, l'existència de personal servil a les *domus* no exclou que hi hagués d'altres grups d'individus de classes modestes que visquessin en els seus propis habitatges. De l'anàlisi de Beltrán de Heredia (2015) es desprèn que molta de la població vinculada directament amb Barcino en realitat possiblement visqués fora del recinte emmurallat. D'altres residències es van instal·lar al *suburbium*, on s'han localitzat edificacions amb pintura i mosaics, i que "en algunos casos, se levantaron directamente adosadas al paramento exterior de la muralla romana". Si això s'hi afegeixen les termes portuàries suburbanes, les més importants que va tenir Barcino i el port i l'activitat vinculada, que també quedaven fora, l'autora conclou que "lejos queda ya aquella imagen que circuló durante años de una Barcino cerrada por una muralla en el medio de la nada" (p. 214).

Si, com afirma Beltrán de Heredia, fos cert que existien habitatges en l'espai adjacent a les muralles que fossin en la pràctica una prolongació de la ciutat cap a l'exterior per a les classes més humils, òbviament aquest contingent humà s'hauria de sumar als que vivien intramurs, però, en aquest cas, realitzar un càlcul estimat dels habitants de la ciutat seria encara més difícil i, de tota manera, a hores d'ara sembla una feina sense massa garanties d'èxit. Aquest estudi se centra en l'àrea intramurs de la ciutat, però altres investigacions podrien aprofundir en els jaciments excavats a la zona fora muralles per tal de confirmar o desmentir aquestes hipòtesis.

No es pot dir que aquest predomini tan clar de *domus* benestants sigui comú a d'altres ciutats catalanes de mida petita o mitjana. Tot i que la comparació de Barcino amb les edificacions de caràcter domèstic d'aquests altres nuclis de població podria ser objecte d'un altre estudi, val la pena aturar-se per un moment en l'anàlisi que va fer Ada Cortés en la seva tesi doctoral (2009). La ciutat romana d'Empúries, per exemple, no s'ha excavat en la seva totalitat, però sí que a la zona que s'ha pogut estudiar s'hi ha identificat dues *domus* benestants (la casa 1 i la 2B) prou riques com perquè, de fet, en la seva expansió es convertissin en una mescla d'edificacions urbanes i suburbanes (p. 493 i següents). Tanmateix, i a diferència del que succeeix a Barcino, s'han trobat també restes d'una edificació "que es podria definir com una casa de classe mitjana" (p. 500). Certament no s'han identificat estructures corresponents a classes més humils, però la mateixa autora reconeix que les restes excavades no permeten més precisions, a banda que la part de la ciutat romana que s'ha pogut excavar és ínfima. En qualsevol cas, les dues *domus* acomodades són veïnes, de manera que no és descartable que la zona més benestant de la ciutat fos precisament aquella que s'ha investigat i que existís una altra àrea amb habitatges més humils.

Seguint amb l'anàlisi de Cortés, en el cas de Baetulo, s'han documentat cases benestants, però també *tabernae* que probablement tinguessin un espai per viure-hi annex o en un pis superior, propi de classes més baixes. Pel que fa referència a Iluro, sí que es pot dir que les dues úniques estructures domèstiques identificades corresponen a cases de classe adinerada, d'una manera similar al que succeeix a Barcino, però a diferència d'aquesta última ciutat, aquestes dues *domus* sembla que van ser reconvertides a unitats de menor rang tal com sembla indicar la desaparició d'un gran nombre de clavegueres domèstiques cap a finals del segle I. Aquests canvis coincidirien possiblement amb una pèrdua d'importància d'aquest nucli urbà i amb el trasllat del lloc de residència d'algunes famílies benestants cap a d'altres ciutats com Barcino (p. 639).

Més enllà de l'aspecte quantitatiu, per acostar-nos una mica més a com eren els habitants de la ciutat, són útils les dades aportades per les necròpolis. Tot i que les restes funeràries d'època alt-imperial són escasses, sí que comptem amb les que proporciona el complex de la plaça Vila de Madrid (segles I-III). També es poden prendre en consideració algunes de les dades de la necròpoli de Drassanes que, encara que tenen un arc temporal molt més ampli (entre els segles I i VII) que depassa de molt l'objecte d'aquest estudi, és de suposar que correspon a individus que van viure en circumstàncies similars pel que fa referència a aspectes com l'alimentació, l'estratificació per edats i la distribució per sexes³.

³ A banda d'aquestes necròpolis es disposa de molt poca més informació respecte a l'època alt-imperial, amb l'única excepció d'algunes estructures entorn a Sant Pau del Camp. La resta de les necròpolis excavades a Barcino corresponen a l'era baix-imperial i l'antiguitat tardana. Per informació sobre aquests complexos, veure Beltrán de Heredia, 2010.

Respecte a les edats, les conclusions de l'estudi de Jordana i Malgosa sobre la necròpoli de la plaça Vila de Madrid (2007), assenyalen que, en els casos en què s'ha pogut obtenir una estimació a través de les restes, els grups més freqüents són els nens (entre zero i dotze anys) i els adults entre 20 i 45, amb una baixa esperança de vida que se situa per sota de la d'altres necròpolis de la mateixa regió (p. 72), probablement també per la baixa extracció social dels individus (Rodà, 2007). La informació procedent de Drassanes corrobora la impressió respecte a la mortalitat infantil (Subirà, 2015), ja que aproximadament la meitat dels enterraments analitzats correspon a menors de sis anys. Aquesta informació concorda amb les estimacions fetes per Scheidel (2009) sobre la ciutat de Roma al final del període republicà i l'inici de l'imperi. Subirà coincideix també en l'esperança de vida, perquè a Drassanes no apareixen individus de més de 45 anys.

Tant de la informació proporcionada per Jordana i Malgosa com per Subirà, es pot concloure que l'esperança de vida era menor per les dones, probablement per l'elevada mortalitat en el part. Aquesta afirmació concorda amb estudis portats a terme en relació amb enterraments de la Grècia d'època romana que situen l'esperança de vida femenina sis anys per sota de la masculina (Pomeroy, 1995:169). En la pràctica, doncs, això significaria que en el conjunt de la població els homes tindrien un pes lleugerament superior al de les dones. Novament segons l'anàlisi de Jordana i Malgosa sobre la necròpoli de la plaça Vila de Madrid, l'estatura mitjana estimada se situaria dintre dels paràmetres d'altres jaciments romans a Catalunya, en 1,65 metres pels homes i en 1,49 metres en el cas de les dones.

De les conclusions de Subirà respecte a Drassanes es desprèn que el grup inhumat havia rebut una dieta variada i en general havia estat ben alimentat, tal com demostra el fet que, a diferència de la plaça Vila de Madrid, l'alçada dels individus es troba fins i tot lleugerament per sobre de la mitjana de l'imperi. Aquesta informació presenta importants discrepàncies respecte a les dades de Jordana i Malgosa sobre la nutrició dels individus enterrats a la segona, on un nombre molt important d'infants mostra signes de problemes relacionats amb la desnutrició (p. 36). A manca d'una solució per aquesta contradicció, possiblement es podria apuntar com a motiu de la diferència el fet que aquesta darrera àrea funerària estava destinada bàsicament a les classes humils, fet al que caldria afegir que l'arc temporal de les dues zones és molt diferent.

La procedència

Tot i el possible paper de les poblacions iberes en la fundació de Barcino i la preeminència itàlica dels primers colons vinguts de l'exterior que testimonia l'epigrafia (Rodà, 1991), en conjunt, la diversitat de la procedència dels seus habitants va ser una característica de la ciutat des de la seva fundació. Aquest tret es va accentuar amb posterioritat, quan la colònia es va desenvolupar gràcies al creixement de la producció de vi i als intercanvis comercials que passaven per les seves instal·lacions portuàries a partir del segle I. Això ha permès assenyalar a Mayer (2005a) que la colònia estava integrada per una societat oberta cap als estrangers. Difícilment podia ser d'una altra manera, perquè, al cap i a la fi, des del primer moment s'hauria produït una mescla entre individus de procedència diversa, començant pels propis colons procedents d'Itàlia. Com afegeix el mateix autor en referència aquests últims, "desde el momento mismo de su fundación, la ciudad, como cualquier otra fundación de nueva planta, recibe un núcleo de primera población privilegiada con muy poca vinculación con el territorio" (p. 276).

Abans de continuar, però, cal fer una reflexió sobre els inicis del procés migratori. En realitat, l'arribada d'immigrants a la regió és molt anterior a la fundació de Barcino, tot i que la seva naturalesa i quantitat requereixen matisacions. Arrayás (2007) assenyala que el procés de romanització no va requerir un gran contingent de colons, perquè bàsicament va córrer a càrrec de la força militar molt present a la Catalunya romana en època tardorrepública, i que es va convertir en recaptadora de tributs i recursos, així com a constructora de grans infraestructures. Els governadors provincials, que no deixaven de formar part de les elits itàliques, arribaven a pactes amb les elits locals, de manera que constituïen xarxes clientelars que van fer de la romanització un procés gairebé natural. És això el que mou a Arrayás a assenyalar que “no cal, doncs, fer venir colons romanoitàlics per explicar aquesta transformació dels territoris hispànics conquerits” (p. 49).

Ferrer *et al* (2020) il·lustren a través de l'epigrafia com devia ser aquest procés d'assimilació en analitzar la inscripció dels quatuorvirs trobada a Oveja i que correspon segurament a l'antiga Iulia Lybica (Llívia). En ella apareixen quatre magistrats i els seus respectius pares. De tots ells, només un dels primers porta un nom llatí, Cornelius, mentre que els altres set mostren noms ibers. En opinió dels autors, això demostraria que, en el procés de romanització tardorrepública i inicial del període augustal, les elits locals haurien mantingut el poder dintre de les seves comunitats, però assumint una importantíssima influència romana, des del punt de vista de l'estructura política i cultural, entre molts d'altres aspectes. Això mateix podria haver succeït a d'altres zones del nord-est d'Hispania, entre d'altres, com és lògic, Barcino.

Això no descarta, però, l'arribada de petits contingents de personatges de procedència itàlica per desenvolupar les possibilitats del negoci del vi que ja havien començat a desenvolupar els pobladors indígenes. Aquesta migració es va incrementar, lògicament, quan es va fundar la colònia ja en època augustea i, tal com indica l'epigrafia, es va mantenir amb força durant el segle I. Ja a finals del segle I dC o en el segle II quan van arribar personatges de les Gàl·lies o Àfrica, atrets per les oportunitats que ofería una ciutat i el seu entorn ja en gran expansió econòmica.

Aquest context històric projecta dubtes sobre qui van ser realment els primers habitants de la ciutat. Ortiz (2020:48) recull les diverses hipòtesis sobre els orígens demogràfics de Barcino: mentre que hi ha autors que sostenen que entre els primers pobladors de la colònia hi havia grups de població d'origen itàlic que ja vivien a la regió potser a conseqüència de la crisi agrària produïda a Itàlia, n'hi ha d'altres que assenyalen que la fundació va ser de caràcter militar, tot i que l'epigrafia reflecteix molt pocs casos de membres d'aquest estament i més encara per al moment de la fundació de la ciutat. Finalment, hi ha qui es decanta per una solució mixta, bé la que contempla la convivència d'un contingent de veterans i un altre de civils romans, bé la que indica que aquesta convivència va ser entre romans i indígenes romanitzats⁴. En qualsevol cas, l'epigrafia no aporta elements concloents per decantar-se cap a una hipòtesi o una altra.

⁴ Ortiz situa entre els que s'inclinen per la primera opció, la de la participació de grups d'antics immigrants en la fundació de Barcino, a Gimeno Pascual (“Urbanismo romano en Hispania: Barcino”, Consejo Superior de los Colegios de Arquitectos, N° 65, 1983) i a Sayas Abengoechea (“La administración en el Alto Imperio”, Historia de España Antigua II. Hispania romana, Madrid, 1978). Pel que fa als que es decanten pel component primordialment militar de la fundació, el text esmenta entre els treballs més recents, els de S. Keay (La romanización en el sur y el levante de España hasta la época de Augusto”, en J. M^a. Blázquez Martínez y J. Alvar (eds.), La Romanización en Occidente, Madrid, 1996) i Arrayás (La instauración del modelo imperial en Hispania. La obra de César y Augusto”, Naco del Hoyo, A., i Arrayás, I., (coords.), Guerra y territorio en el mundo romano, Oxford, 2006. Finalment, entre els que proposen una via intermitja, Solana defensa una fundació mixta formada per ibers i colons civils romans (“Colonización y Municipalización bajo César y Augusto: Hispania Citerior”, Aspectos de la colonización y municipalización de Hispania. Cuadernos Emeritenses, N° 1, Mérida, 1989) i Abascal i Espinosa, aposten per una fórmula que inclou també civils romans però a més militars d'aquest mateix origen (Abascal, J.M., i Espinosa, U., La ciudad hispano-romana: privilegio y poder, Logroño, 1989).

Un altre punt de vista que semblaria inclinar la balança cap a la idea d'un origen mixt l'aporta Revilla (1995), partint de la desigualtat social. Una aparent contradicció emergeix quan s'analitzen les desigualtats a Barcino, en especial quan se centra l'atenció en les classes més elevades, un interrogant que en aquest treball ens limitem a assenyalar i pel que apuntem alguna possible resposta sense ànim de tancar el debat. El naixement d'una colònia romana es produeix en uns termes que, almenys en teoria, semblen haver d'implicar una certa igualtat. El repartiment dels lots de terres s'ha de realitzar en condicions regulades i tot i que es respectin determinades jerarquies és difícil d'explicar que, pel que fa a dintre de les classes altes, hi hagi grans diferències. Com assenyala l'autor (p. 151), "a primera vista, un proceso de colonización oficial debería constituir la base para la creación de una organización social y económica sin grandes desigualdades". Tanmateix, les desigualtats existeixen.

Una hipòtesi per explicar-les és el fet que van coexistir dos tipus de colonitzacions, la impulsada i coordinada per l'estat, més homogènia, i les iniciatives privades, on s'hi poden incloure tant persones amb elevada capacitat econòmica i que veuen al litoral de la *Tarraconense* possibilitats de negoci que els resulten atractives, com capes de la població més modestes. Mentre que l'arribada dels primers estaria més vinculada al naixement de la ciutat, la dels segons podria semblar, en principi, més procliu a estar repartida en el temps. Una segona hipòtesi, que no exclou la primera i que explicaria les desigualtats dintre de les classes altes, és que en la colonització August va afavorir alguns dels seus partidaris o persones de l'òrbita del seu règim, atorgant-los grans propietats o terres de millor qualitat, en un moment en què això era possible perquè s'estava produint una profunda reorganització del territori. Aquests propietaris consolidarien poc després la seva posició amb la lucrativa indústria del vi, amb la qual cosa les desigualtats quedarien ja fixades en la societat de Barcino (p. 152-53).

En qualsevol cas, amb les prevencions exposades, l'epigrafia és, entre les fonts possibles, la que aporta més dades sobre la procedència dels habitants de la ciutat i les principals famílies, no tant per les al·lusions directes a l'origen, que són més aviat escasses, sinó per l'onomàstica i la tribu a què apareixen vinculats. En general, com diu Rodà (1991:351), "sembla més aviat que Barcino acollia un nombre de personatges forans superior al dels fills que abandonaven la ciutat per a establir-se en altres punts de l'imperi". No és estrany: el fet que es tractés d'una ciutat amb una elevada activitat comercial a través del seu port i les connexions amb l'interior havia de ser un atractiu per moltes persones que hi devien arribar amb la finalitat de fer negocis i que veien a la colònia una promesa de progrés i projecció personal.

La documentació epigràfica, com es deia abans, ens dona una idea de la diversitat de la Barcino d'aquell temps. Ocupem-nos primer dels membres de les famílies que van arribar com a colons. En tractar-se d'una ciutat de nova creació, no és gens estrany que els habitants procedència itàlica tinguessin un gran pes en els primers temps de la colònia, de la mateixa manera que s'observa en els casos de Tarraco, amb un pes destacat d'individus procedents d'Etrúria, i de Narbo Martius, la capital de la Narbonense, on el 81,5% dels noms corresponen a aquesta procedència (Rodà, 1991:343). A Barcino, és el cas, per exemple, de la família on s'integren *Vassia Sabina* i *Cneus Ratumedius Vatia* (IRC IV, 226), apel·latius que revelen el seus orígens a la zona d'Etrúria. Noms com el de *M. Lucceius* (IRC IV, 187) o el de *Q. Nonius Felix* (IRC IV, 194) també tenen aquesta vinculació amb la península italiana, i, en el cas de la parella formada *Herennuleius Dorotheus* i *Porcia Buccia* (IRC IV,

173) s'ha documentat que aquests *nomen* i *cognomen* es troben també a Ostia, d'altra banda, una ciutat de gran importància comercial que possiblement, tal com podria testimoniar la presència d'aquests dos lliberts, podria haver arribat a tenir relació econòmica amb Barcino i la seva producció de vi en el transcurs del segle I.

Així doncs, la primera conclusió sobre la procedència dels primers habitants que van fundar la ciutat, segons l'epigrafia, no hauria de semblar sorprenent: l'aclaparadora majoria dels primers pobladors romans de Barcino provenien de la península Itàlica. El recompte d'Ortiz (2020) indica que dels deu individus identificats en les inscripcions epigràfiques com corresponents als primers moments de la colònia com a procedents de fora d'Hispania, vuit serien itàlics o bé d'Etrúria. Aquesta preeminència dels colons itàlics entre els primers pobladors de la colònia queda corroborada no només per l'epigrafia, sinó també per elements corresponents a exemples tan diversos com els procedents de l'urbanisme i de l'arquitectura funerària. En el primer cas, per l'estil itàlic de la primera muralla (Ravotto, 2017), en el segon, per les restes d'escultura funerària del segle I que han pogut ser recuperats i remeten a l'estil dominant a Itàlia (Claveria i Rodà, 2015). A aquests testimonis s'haurien d'afegir també les primeres modalitats amfòriques d'inspiració itàlica. En qualsevol cas, aquí s'apunten només uns quants exemples d'aquesta petjada itàlica perquè l'inventari complet és molt abundant.

Un esment a banda, i un aclariment, mereix l'onomàstica grega que trobem constantment de forma abundant a la ciutat. Tot i aquesta abundància, en molts pocs casos es pot assenyalar que l'individu fos d'origen hel·lènic. En realitat, els apel·latius grecs acostumaven a correspondre, segons els costums de l'època, a lliberts i personatges servils, com l'esmentat cas de *Herennuleius Dorotheus*, amb un *cognomen* d'aquesta tipologia. D'entre els 80 individus esmentats per l'epigrafia de Barcino que podem considerar lliberts, un 47% tenen onomàstica grega (Rodà, 1991:348).

L'epigrafia corresponent al segle II és molt més abundant i per tant ofereix més dades sobre els habitants de la ciutat. A mesura que transcorria el segle I, Barcino es va afiançar com a un dinàmic centre comercial. En una primera fase, la producció i exportació de vi, i, quan aquest negoci va entrar en certa decadència, la venda d'altres productes, van fer que la ciutat tingués contactes i intercanvis comercials amb la majoria dels ports d'importància d'Europa Occidental. A més, amb una elit enriquida per la viticultura i en plena puixança durant el segle II, la colònia es va transformar també en un focus per les importacions.

Per això, no és estrany trobar testimoni a Barcino de forasters de procedència molt diversa, perfectament integrats en la dinàmica de la ciutat tal com confirma la seva presència epigràfica. Aquesta immigració procedeix tant de llocs propers, com l'interior de Catalunya com de llocs llunyans com altres províncies i fins i tot Àfrica. Pel que fa als primers, cal tenir en compte l'atractiu que representava la costa, i les seves possibilitats comercials i econòmiques, pels personatges de l'interior. En aquest context se situa, per exemple, la referència a *Caius Julius* (o *Emilius*) *Lepidus* (IRC II, 25), de Ileso (actual Isona).

Però els habitants de la ciutat podien procedir de molt més lluny. Sigui gràcies al seu *origo*, per la tribu o pel nom, a l'epigrafia es pot identificar un grup de personatges que procedeixen de punts més o menys llunyans d'Hispania, *Caecilius Optatus* (IRC IV, 45), possiblement de Mèrida; *C. Marius Emilianus* (IRC IV, 43), membre de l'aristocràcia procedent de la Saragossa romana; o *L. Trebius Menofilus* o *Fabius Restitutus*, d'Urci, prop de l'actual Almeria. Fora d'Hispania, Ortiz (2020) comptabilitza vuit referències de personatges que van

arribar a Barcino des de la Gàl·lia. D'altres provenien d'Àfrica, com *P. Antonius Pudens (Lixitanus)*; IRC IV, 137), que procedia de la riba sud de la Mediterrània, però que juntament amb la seva descendència es va integrar en la vida de la ciutat, i *Q. Cornelius Secundus (domo colonia Carthagine Magna)*; IRC IV, 59), d'origen humil, que va arribar amb la seva família d'Àfrica Proconsolar, i que amb el temps es va promocionar socialment fins a tenir càrrecs polítics a la ciutat.

Com és lògic, l'objectiu dels immigrants que arribaven a les ciutats d'Hispania podia respondre a motivacions molt diferents i, per tant, cadascuna d'elles podia rebre persones foranies d'una tipologia molt diversa. En un estudi anterior (2019) relatiu a la immigració procedent de la Gàl·lia, Ortiz assenyala, per exemple, que dels 36 individus arribats a Hispania d'aquesta procedència que té comptabilitzats, la majoria dels quals corresponen a la Narbonensis, dotze eren militars. Cap d'ells es va establir a Barcino, i, en canvi, sí a llocs com Tarraco i Asturica Augusta, probablement per motius administratius o bé, com és lògic, relacionats amb les necessitats militars.

En termes generals, en el recompte efectuat per Ortiz en el seu treball referent a la immigració extrapeninsular amb destí a Barcino (2020), dels 23 personatges reflectits per l'epigrafia i dels que consta un origen extrapeninsular, les principals procedències són Itàlia i la Gàl·lia, amb una preeminència aclaparadora dels primers durant el procés de fundació, i amb un pes molt més important dels segons durant el segle II, quan el desenvolupament econòmic de la ciutat va arribar al seu punt més alt. I tot això sense oblidar una menor, però significativa, presència africana. Des del punt de vista del motiu que els va portar a instal·lar-se a la ciutat, aproximadament la meitat d'aquests 23 personatges van arribar a Barcino amb motiu de la *deductio* colonial i, a continuació es troba el grup de persones que van anar-hi a viure per motius comercials. Finalment, els homes superen clarament les dones segons el que ens diu l'epigrafia, tenint en compte que aquesta font pot ser poc representativa per un biaix de gènere.

Ja hem vist anteriorment el possible paper dels indígenes en el procés de romanització previ a la constitució de la colònia, però ara, amb Barcino fundada, i dintre d'un mosaic com aquest, amb personatges de procedències molt diverses, d'Itàlia, Àfrica o de l'interior de la Península, en una ciutat on hi ha un contacte constant entre els que en són originaris i les moltes persones que o bé s'hi instal·len o bé hi són de pas per realitzar-hi activitats comercials, quin paper tenen els indígenes?

Cal tenir en compte, com s'assenyalava anteriorment, que en el moment de la fundació de Barcino el procés de romanització de la costa catalana portava pràcticament dos segles desenvolupant-se, de manera que, cap a finals del segle I aC, els pobles indígenes no eren aliens a un grup humà de cultura diferent amb els que, però, mantenien relacions comercials i econòmiques. De fet, aquests mateixos indígenes del litoral, a diferència del que succeïa a l'interior, devien estar força romanitzats. Segons Olesti (2020), aquesta relació es troba en l'origen mateix del sector vinícola laietà, perquè almenys a partir del segon quart del segle es detecta l'existència d'una estructura industrial "que permeté desenvolupar ja una producció vinícola laietana important, on el rol del món indígena fou decisiu" (p. 205).

Arribat aquest punt del procés, la fundació de la colònia, com veurem més endavant en aquest treball, va tenir com a objectiu ordenar administrativament, política i econòmicament el territori sota paràmetres netament romans i, per això, la ciutat *ex novo* respon inqüestionablement a les característiques d'un nucli urbà d'aquest tipus. En paraules de

Rodà, es construeix “una societat d’aspecte clarament romà que esborra el rastre dels antics habitants de la zona” (1991:342). No sabem si l’anul·lació d’aquest rastre es va produir de forma traumàtica, a través de la coacció o per un procés gradual de romanització que va culminar en l’assimilació al Pla de Barcelona i a la Laietània. Simón (2018) assenyala que

“la fundación de la colonia supone la completa latinización del registro escrito y de la onomástica, que impide rastrear cuál fue el destino de la población local tras el establecimiento de los colonos, si fueron expulsados, si fueron promocionados jurídicamente o si permanecieron con el estatuto de *incolae*⁵” (p. 70).

Aquesta llatinització impedeix, amb algunes excepcions, seguir la pista als personatges d’origen laietà i determinar el pes que van tenir en la comunitat. És cert que tant onomàsticament com a través dels segells en dolies es pot resseguir la presència d’uns pocs individus d’ascendència ibera, mitjà que suggeriria que l’assimilació va ser per una via no violenta. Miró (2020), per exemple, és el més agosarat en plantejar que possiblement un grup d’indígenes figuren com a ciutadans entre els fundadors de Barcino, mentre que Rodà (1991), per la seva banda, limita a noms com *Annia Laietana* (IRC IV, 188), de la primera meitat del segle I, els escassos casos de referències a elements indígenes entre l’onomàstica de la ciutat. Les dues idees -la falta de referències onomàstiques i l’existència d’un grup de d’ibers entre els primers pobladors de Barcino- no són necessàriament contradictòries, perquè és possible que, un cop integrats en la població de la colònia, ells fossin els primers interessats en esborrar el seu origen amb la finalitat de promocionar-se a la ciutat. Gimeno (1984) planteja d’altra banda el poblament per part de grups d’ibers en assentaments al pla de Barcelona en una mena de simbiosi econòmica i cultural amb el nucli intramurs, un instrument més, en la pràctica, d’una romanització en fase final, tal com mostra la progressiva desaparició d’epigrafia ibera en temps d’August.

Des d’un altre punt de vista, Simón (2018) exposa el cas de *Lucius Licinius Adin*, un personatge del que tenim coneixement a través d’un segell, possiblement del segle I, en una dolia i l’onomàstica del qual expressa la seva adscripció a la important família dels *Licini*, però també la seva ascendència ibera. *Licinius Adin*, probablement un llibert, tindria un paper de certa rellevància servint els interessos del seu patró en la indústria del vi. Simón afirma que el seu *cognomen* és un testimoni escassísim, i pel que coneixem molt possiblement dels últims, dels indígenes identificables a la regió.

Tanmateix, Mayer (2005b) adverteix que una cosa és la informació que proporciona l’epigrafia, i una altra diferent el que succeïa en la realitat del dia a dia, de manera que és molt possible que la presència ibera a la ciutat fos elevada però no en tinguem constància perquè l’onomàstica romana va substituir a la indígena. D’una banda, Mayer assenyala que al *Conventus Tarraconense*, sota els noms hel·lenitzats molt possiblement es podrien trobar individus d’ascendència ibera de caràcter servil o pertanyents a les classes humils (p. 260-261). De l’altra, indica que el procés pel qual l’onomàstica indígena va desaparèixer va ser ràpid tot i que amb molta probabilitat les relacions personals i, en una paraula, la llengua que molts individus parlaven a casa no fos el llatí.

⁵ Per la figura dels *incolae* a Hispania, Lomas, 1987-88: “Desde esta perspectiva los incolae son, simplemente, nativos, autóctonos (*peregrini* contemplados desde el punto de vista romano), que tras la ocupación romana del lugar y el asentamiento en el mismo de colonos, o en su caso la erección de un municipio, siguen habitándolo y dedicándose a los menesteres en que siempre se habían ocupado” (p. 384)

LES CLASSES SOCIALS

En certa forma, crida l'atenció que la Barcino de l'alt imperi fos una societat de tanta complexitat tot i tenir unes dimensions relativament petites, amb unes elits prou potents i amb projecció fora del nucli urbà i fins i tot de la província, una vida política i econòmica intensa, uns lliberts que tenien un pes decisiu a la ciutat i unes classes baixes que, lògicament, devien ser nombroses però de les que, com succeeix també en general en les qüestions relatives a l'Antiguitat, han arribat fins a nosaltres pocs indicis. Sens dubte, la funció econòmica de la ciutat com a enclavament comercial, però també com a pivot del domini polític romà sobre el territori, van tenir una incidència directa en l'estructura social de la colònia que s'analitzarà a continuació. Tot i que alguns aspectes de l'ordre seguit a continuació poden resultar discutibles, la classificació dels diversos grups s'ha portat a terme seguint el criteri de facilitar-ne l'estudi i la descripció.

Taula 1: Els noms de Barcino
Individus identificats a través de l'epigrafia segons la
gens

Barcino		Hispania		Narbonensis	
Iulius	38	Valerius	400	Valerius	400
Pedanius	27	Cornelius	350	Cornelius	290
Valerius	23	Fabius	300	Pompeius	220
Cornelius	21	Aemilius	180	Licinius	100
Aemilius	16	Licinius	180	Attius	90
Fabius	11	Caecilius	150	Domitius	80
Domitius	11	Sempronius	150	Aemilius	70
Porcius	8	Pompeius	130	Cassius	70
Trocina	8	Iunius	130	Caecilius	60
Numisius	7	Antonius	120	Antonius	60
Calpurnius	7	Baebius	90	Coelius	60
Rufidius	7	Terentius	90	Annius	60
Antonius	7	Annius	80	Titius	60
Licinius	6	Calpurnius	70	Fabius	50
Flavius	6	Porcius	70	Iunius	50
Caecilius	5	Sulpicius	70	Marius	50
Minicius	5	Domitius	70	Terentius	50
Herennius	4	Fulvius	60	Vibius	50
		Marcus	60	Atilius	40
		Marius	60	Octavius	40

Font: Rodà (1991: 347)

Les classes adinerades

La informació relativa a les classes altes pot semblar tenir alguns aspectes contradictoris. D'una banda, Barcino comptava amb una forta presència de lliberts, que controlaven aspectes clau de la vida comercial i econòmica de la ciutat (Rodà, 1991:358), i que, tot i la seva condició jurídica, formaven part de l'elit de la colònia, encara que no tenien els mateixos drets polítics que les persones no dependents. El concepte de llibert, com es deia, era un estatus jurídic, però ens podem qüestionar si era una classe, perquè dintre d'aquesta figura tenien cabuda diverses estratificacions socials: n'hi havia de rics --alguns-- i pobres --segurament la majoria⁶. El gran exemple de l'invidu que tenia un gran pes econòmic i social a Barcino, tot i ser dependent, va ser el del llibert de *Licinius Sura*, *Lucius Licinius Secundus*, que va gaudir d'una importància enorme a la colònia, tal com testimonia el fet que fos la persona, de llarg, amb més inscripcions dedicades a la ciutat (Rodà, 1970). És per això que en aquest apartat dedicat a les classes altes, s'analitzen les principals famílies de la ciutat, incloent-hi lliberts de posició social elevada, mentre que en el següent s'estudien els personatges de condició lliberta en general.

Un segon aspecte amb arestes contradictòries és el fet que aquesta presència aclaparadora dels lliberts a l'epigrafia de la ciutat coincideixi amb què no hi ha referències explícites a alguns des seus principals patrons, que semblen absents (Mayer, 2004: 383). Això succeeix en el cas dels *Pedanii*, dels *Trocinae* o dels *Licini*⁷, on els antics amos no apareixen de forma directa en l'epigrafia. Tal com explica Mayer, la raó d'aquesta suposada absència podria ser que es tractava de patrons que tenien la residència, fixa o temporalment, en d'altres ciutats, fos per raons de responsabilitats polítiques o per qüestions de negocis. Aquests patrons deixaven en mans dels seus lliberts de confiança l'administració de les seves activitats a Barcino. Però que d'alguns no hi hagi menció explícita no vol dir ni que no hi fossin ni que, en cas de que efectivament estiguessin absents, aquest fenomen es repetís en tots els casos.

Aquesta suposada absència és en si mateixa una constatació que la ciutat no era una illa respecte a la resta del món romà, és a dir, que els patrons no residissin, o potser ho fessin només a temporades, a la colònia ens parla de la seva mobilitat, de les seves connexions fora de Barcino, de la Tarraconense o fins i tot d'Hispania, amb motiu de la seva activitat comercial o bé per la dispersió del seu patrimoni (Miró, 2020). Fins i tot la raó pot ser política, perquè per les elits de la colònia, la forma d'ascendir en l'escalafó i obtenir més prestigi passava per projectar la seva carrera a Tarraco, a d'altres províncies o fins i tot a la capital de l'imperi. A l'epigrafia consten, per exemple, quatre noms de senadors⁸ de la colònia en època alt-imperial, tres de procedència hispànica i un d'origen itàlic (Rodà, 1991:351), que mostren el pes que les elits de Barcino van arribar a assolir en el mateix nucli de l'imperi cap a la primera meitat del segle II.

El més esmentat d'ells és *Lucius Licinius Sura*, tot i que de forma indirecta, perquè el realment més present a l'epigrafia és el seu llibert *Lucius Licinius Secundus*. Dos senadors més són de la mateixa família: *Lucius Minicius Natalis* i el seu fill *Lucius Minicius Natalis*

⁶ Andreau (1991) parla de la percepció, pròpia i aliena, del llibert dintre de la societat romana, i en destaca la fragmentació i l'heterogeneïtat del que ell anomena "grupo social" (p.224).

⁷ *Lucius Licinius Sura* apareix sempre en les inscripcions dedicades a *Lucius Licinius Secundus*, però sempre per esmentar que és el patró. No es tracta, doncs, d'al·lusions directes.

⁸ En realitat hi ha constància d'un cinquè senador, però ja en època més tardana, fora del període contemplat en aquest estudi.

Quadronis Verus. Als *Licinii* i els *Minicii* es tornarà més endavant. El darrer dels quatre és *G. Cilnius Ferox*, de la tribu *Pomptina*, un itàlic del que desconeixem la seva vinculació exacta a la ciutat.

Tenim testimoni epigràfic de quatre cavallers (Rodà, 1991:355-56), que també mostren la vinculació amb d'altres territoris. El que va tenir el *cursus honorum* més complet va ser *C. Iulius Seneca Licinianus* (IRC IV, 41), de la tribu *Aniense* (remet a Caesaraugusta), que va tenir tots els càrrecs municipals, va ser *flamen* provincial i més endavant *praefectus fabrum* i tribú militar. *Gavius Romanus Vibius Secundus* (IRC IV, 40), probablement d'arrels itàliques, va ser també *flamen* i tribú militar, i va rebre homenatge a Tarraco, mentre que *Mandulius Crescens* (IRC IV, 42) va ser magistrat. Finalment, *Marius Emilianus* (IRC IV, 43) va ser jutge i té pedestals a la ciutat i a lluro, i tot i pertànyer a la tribu *Aniense*, vinculada a Caesaraugusta, va ser un ciutadà de Barcino. Com es pot observar, de la mateixa manera que en els senadors es pot apreciar un vincle obvi amb Roma, en aquests quatre darrers casos es fa evident a través de l'epigrafia la vinculació amb d'altres punts, propers o llunyans, de la província. De fet, els quatre cavallers esmentats serien nascuts fora de Barcino.

Les grans famílies i la propietat de la terra

A banda dels personatges i dels càrrecs concrets, la riquesa epigràfica de Barcino revela l'existència de grans famílies, en moltes ocasions amb forts vincles entre si, entorn a les quals girava la vida política i econòmica de la ciutat al llarg dels segles I i II. Altres fonts d'informació, com les marques amfòriques (Carreras, 2009) o fins i tot la toponímia (Olesti, 2009) ens ajuden a perfilar quins eren aquests grups familiars, quina era la relació amb el territori i corroboren que la font principal dels seus ingressos, o millor dit, l'origen de les seves fortunes es trobava fonamentalment en la producció i comercialització del vi laietà.

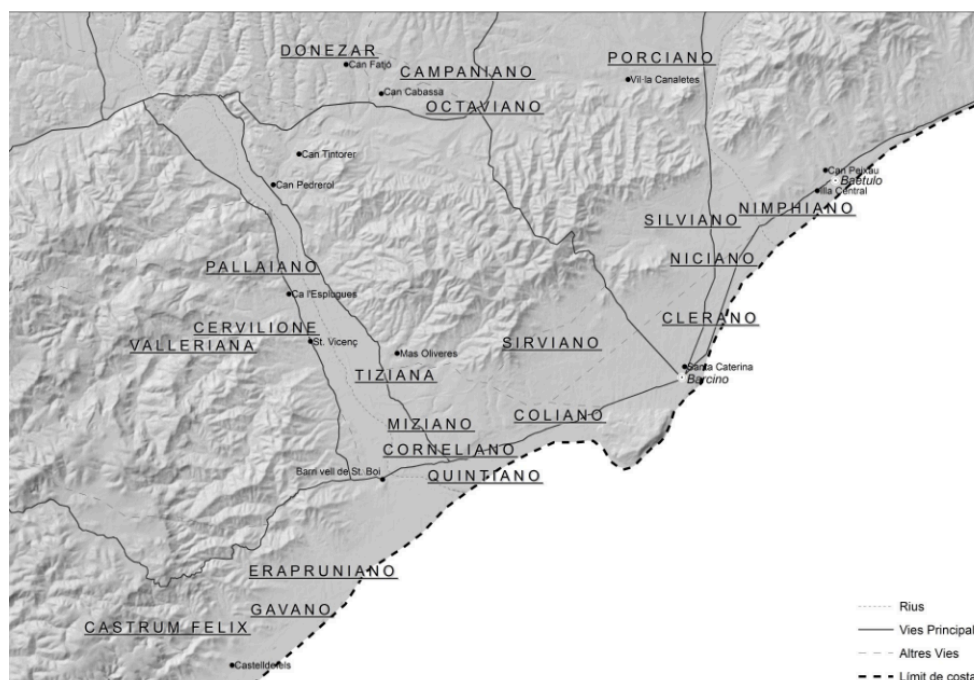
Tot i que, com s'ha assenyalat, aquesta anàlisi es restringeix a la societat de la Barcino intramurs, és cert que la riquesa d'aquestes grans famílies no es pot desvincular de l'àrea d'influència del nucli urbà. Com assenyala Olesti (2009:141), en el món antic una part molt important de la riquesa estava vinculada amb la propietat de terres, sigui com a base dels ingressos o com a destí final dels rendiments obtinguts per altres activitats. Revilla (1995), per la seva banda, assenyala que en el cas de la Tarraconense, i de Barcino en particular, destaca

la existencia de propietarios urbanos, de nivel social diverso, con posesiones en el territorio de varias ciudades. Esta situación refleja directamente la estructura dispersa de la propiedad rural y justifica el absentismo del propietario. Pero muestra también la base económica de un grupo social definido por su estatuto jurídico en tanto que miembro de una comunidad organizada políticamente y con unos órganos de autogobierno; es decir, como *cives*. En este grupo se integran los miembros de las élites municipales, para los que la tierra constituye el fundamento tradicional de su riqueza y algunos de los cuales accederán al nivel superior de la nobleza imperial (p. 284)

La propietat de la terra i la seva explotació és el fet substantiu que fa definir la societat de la colònia, perquè d'ella en depenien les principals fonts de riquesa, particularment, i almenys en un primer moment, la indústria del vi, el seu processament, l'envàs i l'exportació. Entorn a aquest sector es desenvoluparien altres activitats econòmiques vinculades, i entorn a aquest sector es teixirien els acords de col·laboració, les cadenes de dependència entre persones, i l'estructura de l'escala social. Però la propietat de la terra tenia una altra

dimensió, en aquest cas simbòlica, perquè, tal com assenyala Olesti (2006:361), “la tierra no solo fue la fuente principal de riqueza, sino que constituyó un verdadero símbolo de poder y estatus, un refugio de las fortunas y del prestigio familiar, y por tanto el objeto del deseo de la promoción social”.

Els estudis efectuats, a través de les estampilles i de les dades sobre les finques agrícoles de les famílies de Barcino assenyalen que dels 50 possibles *fundi* documentats a la Laietània a través de la toponímia medieval, 30 corresponen a famílies de què hi ha constància a l'epigrafia colonial de Barcino, i d'aquests últims més de dues terceres parts mostren una relació directa amb la producció vitivinícola (Olesti, 2020:204).

Il·lustració 3: Topònims alt-medievals originats en fundi romans al Baix Llobregat i Barcelonès, segons Olesti (2020:206)

L'activitat agrària vinculada amb el negoci vinícola va passar per diverses fases i cadascuna d'elles pressuposa una configuració social diversa. L'explotació va ser anterior a la creació de la colònia, fins al punt que si s'admet que la ciutat va ser constituïda amb l'objectiu de controlar econòmicament el territori, es pot dir que el vi és a l'origen mateix del naixement de Barcino. Ja des dels segles II i III aC hi havia producció de vi a la costa laietana coincidint amb l'arribada d'immigrants itàlics i amb una participació important dels pobles indígenes (Olesti, 2016). Com a resultat d'aquest procés, ja com a mínim des del segon quart del segle I aC existia a la regió litoral catalana una estructura notable de producció vinícola, que serviria com a base de l'expansió econòmica posterior (Olesti, 2020).

A partir de mitjans el segle I aC es va produir un fort creixement en els conreus, en la producció de vi i en les activitats relacionades, moment que va coincidir a més amb la fundació de ciutats com Baetulo i Iluro. En aquest negoci participaven, a més, personatges d'origen forani (narbonès o cisalpí) atrets per les oportunitats mercantils que ofería el sector (Olesti, 2016). Va ser en aquest context quan es va fundar Barcino, justament al centre de l'àrea laietana, en una ubicació que comptava amb l'estuari del Llobregat com a àrea de comunicació amb l'interior i que a més ofería una bona sortida al mar per les exportacions,

entre les que el vi ocuparia un lloc preeminent. Amb la fundació de la colònia, les famílies, d'ascendència itàlica, prenen definitivament el control d'aquesta activitat a la zona. Es tractava de les famílies que controlarien la vida de la ciutat almenys en el següent segle i mig:

“La estrecha relación entre las primeras *gentes* establecidas en la colonia (*Porcii, Licinii, Cornelii, Pedanii...*) y la producción vinícola parece muy intensa, hasta el punto de que prácticamente todas las *gentes* coloniales que detentan una posición importante en la ciudad durante los siglos I-II dC presentan unos ancestros que pueden ser vinculados a la producción anfórica y vinícola.” (Olesti, 2016:161)

El moment àlgid del sector del vi laietà va transcórrer des de l'època d'August fins a finals del segle I. En el moment més intens d'aquesta activitat, la producció intensiva de vi generava exportacions a d'altres províncies occidentals, fins i tot als *limes* germà i britànic, així com a la mateixa Roma (Berni *et al*, 2005:170). Va ser en aquest moment quan es va configurar una activitat productiva sota el control de les grans famílies que sembla que van deixar en mans de personatges dependents, esclaus, els nivells més baixos d'explotació del negoci, i els nivells més alts de la gestió, en les dels seus lliberts.

A partir de l'última part del segle I es va produir un fenomen de concentració de la propietat que probablement va enfortir la posició de certes famílies, però, al mateix temps, va disminuir la producció global. Aquesta evolució ha estat atribuïda per alguns autors a la mesura adoptada en temps de l'emperador Domicià, l'any 92, de reduir a la meitat les vinyes a províncies amb l'objectiu d'incrementar els conreus de cereals i evitar així els freqüents episodis de fam que s'havien produït en aquell període (Olesti, 2020). Aquesta concentració de la propietat hauria facilitat, com s'assenyalava, que certes famílies incrementessin de forma substancial la dimensió del seu patrimoni, que haurien gestionat les seves xarxes de dependents.

Una altra mesura, d'època de Trajà, que obligava els nous senadors a invertir part de les seves rendes en comprar terres a Itàlia amb l'objectiu d'afavorir l'economia italiana, hauria tingut també un impacte sobre l'estructura de la propietat a la Laietània. Aquesta obligatorietat, però, va provocar una baixada de preus de la terra a províncies i va permetre l'entrada de nous actors dintre del cercle dels propietaris. Olesti (2020:212) destaca que aquest moment va coincidir justament amb l'auge dels més destacats lliberts de les grans famílies, com ara *Licinius Secundus*, *Pedanius Clemens* o *Trocina Synecdemus*, entre d'altres. Alguns d'ells van arribar a ser fins i tot propietaris, molt possiblement aprofitant aquesta caiguda dels preus.

A continuació s'analitzen algunes de les més importants famílies de Barcino tenint en compte que, en moltes ocasions, els seus lliberts van tenir una rellevància i una presència a la vida de la ciutat que té com a conseqüència que diversos d'ells s'hagin inclòs també en els apartats corresponents als seus patrons, com en el cas de l'esmentat *Licinius Secundus*. En apartats posteriors, però, s'estudiarà també la vida dels lliberts a Barcino, amb altres exemples i amb reflexions de caràcter més general. Precisament el cas dels *Licinii* és analitzat amb més deteniment per dos motius: el primer és la gran quantitat d'informació existent que permet un estudi amb més profunditat que d'altres *gentes*, però, en segon lloc, el cas d'aquesta família, la seva relació amb la propietat de la terra, els seus dependents i el paper dels seus lliberts i en especial l'esmentat *Licinius Secundus*, es prenen com a exemple dels grans grups familiars de la ciutat.

Els Licinii

D'acord amb les fonts epigràfiques, el dels *Licinii* és un dels gentilicis més comuns a Hispània, sobretot a la província Tarraconense. Els seus orígens es troben a la Península Itàlica, però estan molt presents a Hispània i a la resta de l'imperi (Rodà, 1970; Berni *et al*, 2005) i des dels inicis de la colònia es van incorporar a la nova ciutat, tal com demostra que la seva presència es documenti des d'època augustea i que alguns dels primers magistrats de Barcino siguin d'aquesta *gens*. Durant els segles I i II la presència d'aquesta família va ser constant en la vida de la regió, perquè, tal com es dedueix a partir de la producció amfòrica i l'epigrafia monumental, hi va haver una gran densitat de personatges, tan servils (com a treballadors dependents) com altres propietaris (amb qui podien tenir acords i aliances), que hi eren vinculats d'una manera o una altra. Aquesta vinculació, sobretot en el segle I girava entorn al lucratiu negoci del vi. Com a mostra, Olesti (2009) recorre a l'evolució de la toponímia per assenyalar que els *Licinii* tindrien un *fundus* a les poblacions actuals de Lliçà d'Amunt i/o d'Avall. Però, tot i amb això, el seu centre neuràlgic era a l'interior de la ciutat: "En Barcino residirían los principales miembros de esta *gens*, y en el origen de esta colonia deberíamos ver el origen de su riqueza patrimonial. (...) El proceso de *deductio* colonial explicaría su presencia en esta área y el origen de sus primeras propiedades" (Berni *et al*, 2005: p. 184).

Per quan va fer aparició *Lucius Licinius Sura*, el personatge de més transcendència política de la *gens*, entre finals del segle I i els primers anys dels segle II, el negoci del vi ja no seria la principal font de riquesa de la família, sinó que les seves branques haurien diversificat la seva activitat (Berni *et al*: p.184). Sura va ser un gran benefactor de la ciutat, senador i cònsol en tres ocasions⁹ i molt influent en els regnats de Nerva i Trajà, fins al punt que s'ha indicat que si no hagués estat per la mort prematura d'aquest últim possiblement l'hauria succeït.

Es tracta d'una família ben arrelada a la província, amb molta relació amb Tarraco, i, de fet, l'avi de *Lucius Licinius Sura* va ser el dedicant de l'Arc de Berà (Mayer, 2005: 278) en temps d'August. Excepcionalment, les fonts literàries es refereixen també a aquesta família. Marcial esmenta un altre *Licinius*, *Caius Licinius Mucianus*, probablement un senador de Tarraco durant la segona meitat del segle I, i el relaciona amb *Sura*. La mirada del poeta ens parla de l'estil de vida que devien seguir molts dels membres de les elits i de la quotidianitat d'un home retirat de l'activitat pública gaudint dels dies a la seva propietat:

"Varón digno de no ser silenciado por los pueblos de la Celtiberia y gloria de nuestra Hispania, verás Liciniano, la alta Bilbilis (...). Pero cuando el blanco diciembre y el invierno destemplado rujan con el soplo del ronco Aquilón, volverás de nuevo a las soleadas costas de Tarragona y a tu Layetania; allí matarás gamos enredados en flexibles redes y jabalíes nacidos en aquel lugar y con la ayuda de un fuerte caballo agotarás a la astuta liebre y dejarás los ciervos para el granjero. El bosque vecino descenderá hasta tu mismo hogar al que rodean los niños desaliñados de los esclavos. Se llamará al cazador e invitado acudirá a sentarse junto a ti en la mesa, en ningún sitio habrá calzado adornado con medias lunas y en ningún sitio toga y vestidos que huelen a múrex; lejos del terrible liburno y el cliente quejoso y lejos de las exigencias de las viudas. No interrumpiré tu profundo sueño un pálido acusado, sino que dormirás toda la mañana. Merezca otro sonoro y frenético bravo; compadécete tú de los afortunados y disfruta del verdadero gozo sin envanecerte, mientras tu querido Sura es alabado. Cuando ya la fama ha conseguido lo suficiente, la vida reclama, con toda razón, los días que quedan". (Marcial, *Ep.* VI.47, esmentat per Berni *et al*, 2005:169-170. Traducció de Dulce Estefanía)

⁹ En una data indeterminada entre el 92 i el 97, en el 102 i, l'última, en el 107. (Rodà, 1970: p. 172)

Malgrat aquesta importància a la ciutat, la presència epigràfica del senador és discreta si es compara amb la del seu omnipresent llibert *Lucius Licinius Secundus*, que és homenatjat explícitament en 22 inscripcions, mentre Sura, també present en aquestes dedicatòries, apareix de forma indirecta en tant que patró. Això fa que Mayer assenyali que aquest últim sembli, en la pràctica, absent de l'epigrafia (2004: 383). En qualsevol cas, l'abundància de restes epigràfiques i dedicatòries és molt possiblement conseqüència dels vincles creats per la família en els seus múltiples negocis al llarg del territori. Tot i que *Lucius Licinius Secundus* sigui una persona vinculada al seu antic amo per relacions de dependència, és un personatge que, per influència i pes específic, es pot considerar com a part de les elits de la ciutat.

Com s'assenyalava anteriorment, *Lucius Licinius Secundus* és, segons l'epigrafia conservada, el personatge més homenatjat de tota la ciutat de Barcino i de tot l'imperi, si s'exclouen els homenatges imperials, amb més d'una vintena d'inscripcions que es trobaven concentrades al fòrum de la colònia, cosa que dona idea de la importància que devia tenir per la vida ciutadana de les darreries del segle I i inicis del segle II. Un dels aspectes particularment interessants d'aquest personatge és que va arribar a ser una de les personalitats clau de la seva comunitat tot i la seva condició de llibert i els límits jurídics que aquesta situació representava. Lògicament, almenys en un primer moment, la influència de *Licinius Secundus* era conseqüència del gran pes polític de *Licinius Sura*, però l'abundància de reconeixements i homenatges, tant abans com després de la mort del seu patró, indica que el seu pes a Barcino anava més enllà de la figura política del seu antic amo.

Però tot i així, i malgrat les riqueses i reconeixements, *Licinius Secundus* va ser, al cap i a la fi, un llibert, com s'assenyala a totes les inscripcions, i com a tal devia comportar-se, honorant el seu patró.

"Ello no es de extrañar, dentro de la visión social del momento en la que, si bien los libertos no podían desempeñar importantes cargos políticos, eran objeto de una amplia consideración y en muchos casos acumularon grandes riquezas y posesiones, que estaban contrapesados por los gravosos *munera* que contraían, junto con el máximo cargo al que podían aspirar, el *sevirato augustal*, creado con el fin de tributar culto al emperador". (Rodà, 1970: p.174)

En qualsevol cas, la relació de *Licinius Secundus* amb *Licinius Sura* va ser molt estreta, fins al punt que el seu patró el va nomenar *accensus* en les tres ocasions que va ser cònsol. La funció de l'*accensus* era exercir d'assistent dels magistrats, amb una relació privilegiada de confidencialitat. Aquest càrrec, remunerat per l'estat, no podia recaure en un esclau, de manera que sabem que, ja en el primer consolat de *Sura*, *Lucius Secundus* era un llibert.

La vinculació dels *Licinii* amb el territori a través dels múltiples negocis fa pensar que, lògicament, la gamma de contactes de *Licinius Secundus* en els llocs on el seu patró tenia interessos econòmics devia ser molt important. De fet, ens consten els reconeixements per part de col·lectius, institucions i persones a la seva figura a Tàrraco -on, com a Barcino, va exercir de *sevir augustal*-, Ausa, lluro i fins i tot més enllà dels Pirineus. "Una barreja d'amistat, adulació i cura de certs interessos és el que ens explica la reiteració de monuments, els quals segueixen a més un formulari gairebé idèntic". (Rodà, 1991:362) Seria per exemple el cas que esmenten Berni *et al* (2005), en la inscripció IRC IV 98, on *Paullius Paullinus*, possiblement propietari d'un *fundus* veí al de *Licinius Sura*, que es proclama *amicus* de *Licinius Secundus*, amb qui probablement hagués desenvolupat associacions i negocis.

A banda del que ens expliquen les inscripcions sobre la influència de *Licinius Secundus*, és difícil fer-se una idea material sobre la seva riquesa. Tanmateix, les investigacions fetes a Barcelona poden aportar llum al respecte, perquè l'excavació de la luxosa *domus* del carrer Avinyó s'ha relacionat amb aquest personatge, gràcies a la troballa d'un grafiti --*Licini S(ecundis domus)*-- que ha estat interpretat com de propietat i que s'ha relacionat amb aquest important llibert (Beltrán de Heredia i Cortés, 2018:154). Tot i que no s'han excavat més de tres estances d'aquesta *domus* les autores assenyalen que podria ocupar tota la superfície de la *insula*, de gairebé 1.400 metres quadrats, i només el triclini on es troba el grafiti medeix 38 metres, un cinquanta per cent més gran que el d'una altra luxosa *domus* de Barcino, la del carrer Sant Honorat. Tot plegat és compatible amb les funcions de representativitat que la casa devia complir per a *Licinius Secundus* i pels interessos del seu patró. A banda, les pintures que s'han trobat a aquestes estances responen al IV estil pompeïà, desenvolupat entre mitjans i finals del segle I, és a dir, els moments de plena expansió de la gens *Licina*.

Els Pedanii

Probablement la gens *Pedania* sigui la més característica des del punt de vista quantitatiu de Barcino, i es gairebé segur que es va trobar entre les primeres grans famílies de la ciutat des dels seus inicis. Hi fan referència un 5% (Rodà *et al*, 2005:47) de les inscripcions conservades a la ciutat, una proporció que contrasta clarament amb les poques referències que han pogut ser documentades a la resta d'Hispania (veure taula 1, p. 16). La seva presència en l'epigrafia, doncs, és molt important entre mitjans del segle I i durant tot el segle II, d'una manera que testimonia un pes molt notori en la vida pública, que es va traduir en abundants càrrecs de rellevància. Nombroses responsabilitats d'entre aquestes, però, van correspondre a sevirs augustals, és a dir, el màxim honor públic a què podien aspirar els lliberts, que constitueixen una proporció considerable dels *Pedanii* dels que tenim notícia epigràfica.

El primer membre de què es té constància a Barcino és *Lucius Pedanius Secundus Iulius Persicus*, a través d'un pedestal (IRC IV, 37) d'època flàvia, cap a la segona meitat del segle I. Tot i que la informació és escassa, Rodà *et al* (2005:47) assenyalen que podria tractar-se d'una persona vinculada a l'*ordo* senatorial, possiblement descendent de *Lucius Pedanius Secundus*, que havia estat cònsol *suffectus* i procònsol d'Àsia. A partir del primer *Pedanius* de Barcino s'hauria originat una saga de personatges rellevants, la majoria dels quals lliberts, si tenim en compte la documentació epigràfica.

Alguns dels *Pedanii* més destacats ja durant el segle II són: *Pedanius Emilianus*, que va ostentar importants càrrecs municipals i que és fill de lliberta, la dedicant del pedestal gràcies al qual ens consta (IRC IV, 67); *Pedanius Ursus*, també fill de lliberta, que va exercir el càrrec de decurió a Barcino; i *Pedanius Clemens Senior* (IRC IV, 69), que va tenir importants responsabilitats públiques, també a Tarraco. A una darrera etapa, les evidències dels representants d'aquesta família corresponen ja a persones de rang social més baix.

La puixança d'aquesta família durant l'època alt-imperial, com la de la majoria de les grans famílies de la ciutat, devia estar vinculada a les seves propietats fora de la ciutat i la seva producció agrària relacionada amb el vi. La troballa a Teià, els anys 2003-2004, d'un *signaculum* de plom a nom de l'esclau d'un *Lucius Pedanius Clemens* (que reapareixerà en l'epigrafia posterior ja com a llibert), situaria el *fundus* d'aquesta família a aquesta població

del Maresme (Rodà *et al*, 2005). Les vinculacions de les famílies entre si i les relacions de veïnatge, eren constants, no només al nivell dels seus principals representants, sinó també a nivell dels lliberts. En aquest cas, si es considera que les terres d'almenys una branca de la família *Pedania* es trobaven al Maresme, no es pot perdre de vista que una altra de les famílies il·lustres, els *Licinii*, tenien vincles amb explotacions agràries a l'actual Sant Andreu de Llavaneres.

Els Minicij

La família dels *Minicij* és, juntament amb la dels *Licinii*, la que va assolir des de Barcino més projecció política a l'imperi i la que va aconseguir els càrrecs de més alta responsabilitat. I de la mateixa manera que els *Licinii* i d'altres famílies de les elits de la colònia, el punt més alt d'aquesta projecció es va produir a la primera meitat del segle II. Els dos personatges més coneguts són *Lucius Minicius Natalis*, pare, que va ostentar una llarga llista de magistratures, va arribar a ser cònsol sufecte el 106 -de fet va ser succeït per *Lucius Licinius Sura*- i procònsol d'Àfrica. El seu fill, *Lucius Minicius Natalis Quadronis Vero*, va ostentar també aquestes dues responsabilitats: cònsol sufecte el 121-22 i procònsol d'Àfrica el 153-54.

La inscripció IRC IV 33, que Fabre *et al* situen amb posterioritat a l'any 155 (1997:97), revela a més altres càrrecs d'aquest últim fins a completar una llarguíssima llista, però no només aquestes responsabilitats mostren la importància d'aquesta família a la ciutat. Precisament aquesta inscripció testimonia el llegat de 100.000 sestercis a la colònia, i deixa constància que ell, tot i que els seus càrrecs l'havien portat al cor mateix de l'imperi, fa ostentació explícita del seu origen situat a Barcino, en el que Mayer defineix com un "detalle de orgullo patriótico" (2005:278). Aquesta mostra d'evergetisme és la segona que ens consta per part d'aquesta família, després que, el 125, pare i fill fessin construir a un terreny de la seva propietat unes termes públiques situades on avui es troba la plaça de Sant Miquel, prop de l'antic fòrum, tal com testimonia IRC IV, 30. Aquestes termes es convertiren en pràcticament l'únic entreteniment d'una ciutat de petites dimensions com Barcino en la que no hi ha constància que hi hagués altres equipaments públics com amfiteatres, teatres o circ.

Els *Minicij* no només van tenir una presència d'importància com a benefactors de la ciutat i dels seus habitants, sinó que, com d'altres famílies, van teixir una densa xarxa de relacions econòmiques, socials i de parentiu, amb altres membres de l'elit de la ciutat del seu temps. A través de l'epigrafia de Barcino sabem de l'existència del sevir augustal *Pedanius Clemens* del que s'ha parlat amb anterioritat, vinculat amb la família dels *Pedanii*. Un parent d'aquest llibert s'anomenava *Clemens Minicianus*, cosa que podria permetre traçar una possible vinculació entre dues de les més importants famílies de la ciutat, de la mateixa manera que podrien existir també vincles de parentiu amb una branca dels *Licinii* a Baetulo (Rodà, 1991) i relació amb famílies de Tarraco. Per la seva banda, Olesti (2009) traça possibles vincles dels *Minicij* amb la gens *Sempronia* a l'actual Granollers, perquè en una inscripció un *L. Sempronius Carpio* es reconeix com a client de *Lucius Minicius Natalis Quadronius Verus*.

Tant Olesti com Colom i Járrega (2020) situen a Sant Joan Despí el *fundus* dels *Minicij*, vinculat, com en la resta de les grans famílies, a la producció i comercialització de vi. S'ha de tenir en compte que quan parlem del sector vinícola estem parant atenció a una activitat complexa que comprèn el conreu de vinyes, la terrisseria, el control del procés de fermentació, l'emmagatzematge i el comerç del producte final, en molts casos amb unes

funcions molt especialitzades. Aquesta indústria implica, doncs, una relació vertical entre els diversos actors de la producció, a través de cadenes de dependències on els lliberts tenen determinades funcions -com per exemple *institores*- i els esclaus unes altres, però tenint present també que es pot donar una relació horitzontal, consistent en l'associació i els vincles entre productors. És per aquesta cadena de vincles que és tan important l'estudi de, per exemple, la documentació amfòrica. En aquest sentit, el treball de Colom i Járrega proposa la hipòtesi que una marca atribuïble a un *Minicius Natalis*, anterior als coneguts cònsols del mateix nom -possible avi del primer-, el convertiria en predecessor d'aquesta dinastia familiar en aquest negoci a mitjans del segle I.

Tanmateix, quan a finals d'aquest segle I i a primers del segle II els seus successors van passar a ocupar càrrecs de màxima responsabilitat a Roma coincidint amb l'època de gran esplendor de les famílies de Barcino, el vi ja no era el negoci d'abans perquè havia entrat en crisi a conseqüència de la competència d'altres zones productores i per mesures imperials que van repercutir en les explotacions i l'estructura de la propietat de la terra, algunes de les quals s'han analitzat amb anterioritat (Berni *et al*, 2020). Aquesta dinàmica, aplicable també al cas dels *Licinii*, mostra com la riquesa i la posició social d'aquestes famílies, tot i tenir la seva arrel primera en el negoci vinícola, ja es nodria en el segle II d'altres activitats econòmiques.

L'última al·lusió d'importància als *Minicii Natalis* és una inscripció del 229 en què queda constància de la seva victòria olímpica en una cursa de carros, tot i que probablement no va ser ell l'auriga, sinó que més aviat es tractava del propietari de la quadra (Rodà, 1991).

Els Calpurnii

L'epigrafia mostra els *Calpurnii* com una altra de les grans famílies de la ciutat en època alt-imperial, amb un gran pes polític en especial en les últimes dècades del segle I. De l'estudi de la documentació epigràfica fet per Rodà (2012) se'n desprenen dues conclusions fonamentals. La primera és que aquesta família va formar un autèntic lobby que va arribar als màxims nivells de la magistratura municipal. Un total de tres inscripcions hi fan referència: el pedestal IRC IV, 55 està dedicat a *Quintus Calpurnius Flavus*; la placa IRC IV, 56, parla de *Lucius Calpurnius Iuncus*, amb tota la carrera culminada i que a més va ser el pare d'un altre magistrat; i un darrer pedestal, trobat el 2007, es refereix a un altre *Quintus Calpurnius Flavus*, també magistrat. Les tres inscripcions revelen la vinculació familiar entre tots aquests personatges i mostra com els càrrecs municipals anaven passant de pares a fills, una mostra evident del poder d'aquesta família dintre de la colònia.

La segona constatació és l'obertura de la societat de la colònia en relació amb l'ascens social de la població lliberta. A les inscripcions esmentades hi ha també referència a llibertes vinculades familiarment amb els magistrats abans esmentats. El pedestal IRC IV, 55, per exemple, és dedicat per la mare del magistrat *Cominia Nereis*, de gentilici hel·lènic, més aviat propi de llibertes o esclaves (2012:571). En el cas de la placa IRC IV, 56, es parla de l'esposa de *Lucius Calpurnius Iuncus*, *Valeria* -sense *cognomen*- de la que s'especifica aquesta condició. Això permet destacar "el carácter abierto del marco social, con un entronque con personajes de condición libertina y una continuidad de la *gens* mediante los esclavos manumitidos" (Rodà, 2012:577).

Els Valerii

Els *Valerii*, molt abundants a l'epigrafia de Barcino, amb 23 mencions, es troben entre les famílies més antigues de la ciutat. El fet que un dels seus membres s'anomeni *Valerius Faventinus*, un dels *cognomen* més antic i més vinculat a la pròpia colònia, o que les al·lusions a aquesta família apareguin relacionats amb personatges amb noms clarament d'origen itàlic podria situar els primers *Valerii* com a part d'un contingent que va poder beneficiar-se de la *deductio* colonial (Olesti, 2009).

Com la resta de les grans famílies, tot i que gran part del grup estava instal·lat dintre de les muralles de Barcino, la seva font de riquesa es trobava més enllà, a la zona d'influència de la ciutat. També Olesti (2009:150-151) indica que a través de la toponímia es pot seguir la pista de les seves propietats o vil·les a Vallirana (Baix Llobregat) i prop de Sabadell, al Vallès.

Els Trocinae i els Cornelii

Mayer (2005:277) indica que, pel que respecta a la família dels *Trocinae*, que sembla portar un nom d'origen etrusc, no es pot establir amb claredat cap personatge concret com a origen de la *gens* a Hispania. Únicament es pot suposar la dependència respecte a un patró itàlic absent, en la mateixa línia que s'ha determinat per altres grups d'importància a Barcino. Una inscripció al castell de Castelldefels es refereix a C. Trocina Synecdemus, un llibert vinculat a aquesta *gens*. L'abundància de marques amfòriques (SYNE) probablement referides a aquest llibert a la zona de Sant Vicenç dels Horts, relativament propera a Castelldefels, pot indicar que la família comptava amb un fundus a l'àrea (Morera *et al*, 2010).

Els *Cornelii* es troben també entre les *gens* més esmentades en el registre epigràfic de Barcino fins al punt que s'han trobat 21 referències en la ciutat algunes de les quals corresponen gairebé al moment fundacional, entre les que destaca la inscripció de *P. Cornelius Faustus* (IRC, IV, 152). Com assenyala Olesti (2009:150), a l'àrea catalana hi ha un elevat nombre de membres d'aquesta família, que s'ha relacionat amb possibles descendents de clients d'Escipió, cosa que podria indicar un origen indígena. El mateix Olesti (2020:207) situa el fundus d'aquesta família a Cornellà.

Els Porcii

Una menció a banda mereixen els *Porcii*, una altra de les grans famílies de la regió vinculada a la producció de vi, tot i que la informació que en tenim és escassa. Un factor que pot semblar contradictori és que, tal com assenyalen Carreras i Olesti (2002), les referències epigràfiques a la família *Porcia* s'han trobat a l'interior de Barcino, tot i que les dades indiquen que la comercialització de la seva producció vinícola es podria haver fet des de Baetulo. La solució a aquesta paradoxa podria trobar-se en la ubicació del seu *fundus*, que els autors situen precisament prop de l'actual riu Besòs i d'aquesta ciutat, però en una zona que, en canvi, corresponia administrativament al *territorium* de Barcino. A la ciutat intramurs, es molt abundant l'epigrafia relativa a aquesta família, que hauria estat present des del principi de la vida de la colònia, i que hauria estat vinculada a la indústria del vi possiblement des d'una data anterior a la fundació. De fet, els autors esmenten la possibilitat que els *Porcii*

haguessin estat radicats inicialment a Baetulo però que amb la *deductio* s'haguessin instal·lat a Barcino.

A través de l'epigrafia es possible constatar un fenomen que dona idea de la xarxa de relacions que existia entre les famílies de l'elit colonial i que probablement va convertir aquesta classe en un grup força cohesionat, en aquest cas a través de vincles entre lliberts. Per exemple, una inscripció (IRC IV, 204) constata un matrimoni entre lliberts de la família *Porcia*, d'una banda, i dels *Pedanii*, de l'altra; i una segona estableix una relació entre una *Trocinae* i els *Porcii* (IRC IV, 205).

Els lliberts

A la llum de les investigacions fetes durant dècades al voltant de la societat i l'economia de Barcino, es pot concloure que el pes dels lliberts a la colònia era enorme. Però, abans d'analitzar-lo com a grup, cal tenir en compte que quan en general parlem dels lliberts, i hem de suposar que aquest és el cas també de Barcino, ho estem fent d'un col·lectiu molt heterogeni sotmès a grans contradiccions (Andreau, 1991), amb un estatus difús que sovint les accentua i és causa d'una inseguretat gairebé consubstancial a l'individu. Es pot dir doncs que es fa difícil parlar dels lliberts des d'un punt de vista genèric perquè la gran diversitat de condicions econòmiques i els graus diferents d'autonomia impedeixen tractar aquest grup d'individus com a una a classe social. En realitat, són el seu passat d'esclaus i el seu estatus jurídic els únics denominadors comuns llibertins, tot i que amb reserves, perquè les condicions de manumissió poden arribar a ser molt diferents d'un cas a l'altre.

El que sí que es pot considerar com a grup social cohesionat és, dintre del conjunt dels lliberts, el nucli que a Barcino tenia cura dels interessos dels seus patrons en l'àmbit dels negocis. No només això, sinó que els representen i en algunes ocasions assolien nivells de riquesa a què, amb tota seguretat, no podien optar la major part dels ciutadans lliures ni, per descomptat, la majoria del col·lectiu llibertí. Aquest va ser el cas, per exemple, dels esmentats *Licinius Secundus* o *Pedanius Clemens* per sota dels quals hi havia tota una extensa escala social i una cadena de dependències de persones llibertes que desenvolupaven les tasques més diverses, des de les més qualificades fins a les més bàsiques.

Diversos indicadors ressalten la presència aclaparadora de lliberts a la ciutat. Dels 400 personatges que mostra l'epigrafia de Barcino, el 27% tenen cognomina d'origen grec, una dada que no indica procedència geogràfica sinó estatus social, perquè els individus d'origen servil acostumaven a rebre apel·latius hel·lènics. Entre els 80 individus dels que hi ha constància epigràfica i que, a més, sabem amb seguretat que eren lliberts, el 47% compten també amb *cognomina* grecs, xifra que arriba al 50% entre els sevirs augustals, dignitat pública i religiosa màxima a què podia arribar aquest grup d'acord amb el seu estatus jurídic. En canvi, no hi ha senadors o cavallers, i només un magistrat municipal, que tinguin aquest tipus d'apel·latius (Rodà, 1991: 348).

El pes dels lliberts a Barcino és indiscutible i, en molts aspectes, es pot dir que la seva presència a la ciutat va ser decisiva. Efectivament, com s'assenyalava abans, la població lliberta, a més d'abundant, devia ser molt heterogènia, però hi havia una capa concreta, aquesta sí sembla que es devia caracteritzar per la seva homogeneïtat i que controlava els negocis dels seus patrons. I a més devia fer-ho com un lobby. Tal com assenyala Mayer

(2005), la colònia sembla quedar “en manos de una numerosa masa de libertos que deben representarse a sí mismos y también a sus patronos y que dan origen con su ascensión social a nuevas familias ingenuas que pasan a formar parte de la élite de la ciudad así como también a líneas colaterales de libertos en un tupido y complicado tejido de relaciones sociales entrecruzadas”. (p. 275) L’epigrafia, doncs, ofereix una instantània de la ciutat en què els lliberts eren molt nombrosos i on, a més, les seves estàtues poblaven el fòrum i els espais cívics.

Al costat d’això, crida l’atenció l’absència d’epigrafia dedicada als patrons d’aquests lliberts, de la qual cosa es desprèn aquest paper de gestors del negoci, els encarregats de mantenir-lo de representar als seus antics amos, que no serien més que propietaris absentistes. Podria semblar el cas, per exemple, dels *Minicii*, personatges que van tenir una projecció notable a Roma, a Àfrica i en llocs de responsabilitat militar que amb seguretat els van mantenir lluny de la ciutat durant molt de temps, tot i que, en aquest cas, Mayer (2005) matisa que no es pot oblidar que en la placa en què es deixa constància del llegat de *Lucius Minicius Natalis Quadronis Vero* ell, com hem vist, es defineix a si mateix com a barceloní¹⁰. També es podria pensar en *Lucius Licinius Sura*, que apareix constantment en l’epigrafia però rarament de forma directa sinó com a patró de *Lucius Licinius Secundus*, l’autènticament objecte d’aquestes mostres d’homenatge. Una cosa similar succeeix amb els *Pedanii* i encara més accentuada amb els *Trocinae* (p. 383).

Tot i que aquest enorme pes dels lliberts és molt característic de Barcino i conforma clarament la seva estructura social, no es pot dir que sigui un cas únic. Mayer indica que aquest mateix esquema es detecta, per exemple, a una ciutat costanera i amb gran importància comercial com Narona (Metkovic, Croàcia) (2005:383). En el cas que ens ocupa, es pot dir, com assenyala Rodà (1991:348), que els lliberts van assumir el pes dels negocis de la ciutat des del moment fundacional, i a la primera meitat del segle II, justament coincidint amb el moment de més projecció imperial de les elits de la ciutat, la seva preeminència en el terreny de l’activitat econòmica va ser absoluta.

A banda de la promoció dels descendents, ja ingenus, en càrrecs públics, l’única manera que el llibert s’acostés a la consideració i la forma de vida de les elits eren els negocis i l’enriquiment, que podia culminar o no amb el sevirat. Possiblement per això trobem tants individus com ell en posicions clau per als negocis dels seus amos i, en molts casos, també com a titulars de propietats i ells mateixos acumulant considerables fortunes. Aquest paper d’administrador dels negocis dels patrons conflueix amb la connotació negativa que té per l’aristocràcia el treball o la implicació quotidiana en la gestió econòmica o productiva. Es pot dir doncs, que l’única fórmula de promoció que tenien els lliberts era guanyar diners.

És possible, tal com recorda Andreau (1991) que en aquest menyspreu residís l’arrel del llibert Trimalció, de Petroni, un personatge fictici, però que reflecteix el punt de vista de les elits sobre els individus del seu estatus jurídic. En el relat, Trimalció havia venut les seves propietats per dedicar-se al comerç, perquè la seva màxima preocupació era enriquir-se davant la impossibilitat de promoció en l’escena política. La seva immensa fortuna era proporcional a l’ostentació que es mostrava en tota la seva plenitud en els banquets que organitzava i que el consolidaven com l’arquetip del que nosaltres coneixem com a nou ric. Però Trimalció, per molt que imités les elits, no s’hi podia comparar; és aquest el missatge central de la sàtira de Petroni que, com s’assenyalava abans, reflecteix la manera de pensar de l’aristocràcia. Andreau admet que un llibert i un ciutadà no dependent podien tenir

¹⁰ “Als colons barcelonins d’Hispania Citerior, entre els que jo he nascut”, IRC IV, 33

relacions d'amistat en privat, però en l'esfera pública era molt diferent, perquè no hi havia una relació entre les dues parts que no fos merament pràctica o econòmica. Fins i tot, recorda, un home liberal del temps d'August com Mecenes, no acceptava la companyia de lliberts, tot i que sí dels seus descendents (Andreau, 1991: 218).

És possible que un nucli important dels lliberts de la ciutat, els de la franja millor posicionada socialment, tinguessin aquest tipus de preocupacions. Es tractava d'un grup que era objecte de nombrosos homenatges o bé els oferia, que administrava les propietats dels seus patrons probablement amb gran autonomia, i que fins i tot en podia tenir de pròpies. La idea que Barcino era una ciutat de lliberts descriuria doncs una situació ben real.

De la mateixa manera que Olesti (2008) recordava que la propietat de la terra era un objecte de desig per les classes privilegiades, el mateix es pot dir dels lliberts, o almenys de cert tipus de lliberts que es trobaven en una posició acomodada i "que veían en la posesión de fincas un objetivo difícil de alcanzar pero posible, culminación de una vida de dedicación y trabajo a su señor" (p.361). D'alguns dels casos de lliberts que van assolir una posició notable dintre de la societat i dels sistema productiu de Barcino, i fins i tot probablement van arribar a posseir terres, n'hem parlat amb anterioritat en referir-nos als casos de *Lucius Licinius Secundus* o *Pedanius Clemens*. Ara, però, ens centrarem en la dinàmica general que van seguir aquests individus en l'ager de la ciutat.

Seguint el mètode ja utilitzat per esbrinar on eren els principals *fundus* de les grans famílies, Olesti ha identificat la presència de diversos lliberts a la toponímia fundiària (2008: 367 i següents). La seva tesi principal parteix del fet que el primer propietari és, en el costum romà, el que dona al *fundus* el seu nom, que perdura per molt que després vagi canviant de mans. D'aquesta manera es dedueix que noms de propietats amb una arrel hel·lènica, com la que tenen una part molt important dels lliberts, es correspon amb terrenys que van ser de personatges d'aquest estatus, factor confirmat, d'altra banda, en els casos en què aquest individu va destacar dintre de la comunitat, segons ens indica l'epigrafia, sigui monumental o amfòrica.

El primer cas a què al·ludeix és el del *cognomen Nicius*, d'origen servil, documentat excepcionalment per a una dona a la ciutat (IRC IV, 185), del segle II o principis del III, que es correspondria amb el *fundus* Nicianum, prop de l'actual Santa Coloma de Gramenet. En la seva opinió, doncs, aquestes terres constituïrien una propietat sorgida en una època avançada, ja posteriors a la distribució dels lots originals colonials.

El segon exemple és el d'un lloc anomenat Nimphianus, a Llefià, actualment un barri de Badalona molt proper a Sant Adrià del Besòs. Coneixem un individu anomenat *Quintus Calpurnius Numphius*, *cognomen* oriental poc freqüent que hauria acabat derivant en l'actual Llefià i que és esmentat a IRC IV, 78, com a servir augustal de Barcino. Aquesta persona estaria, a més, vinculada a la gens *Calpurnia*, una de les més importants de la ciutat, de manera que, tot i que l'autor manifesta alguna reserva, es podria parlar també en aquest cas d'una branca de lliberts que hauria acabat donant lloc a una altra línia de propietaris, per bé que en aquest cas possiblement anterior al primer exemple, donat que l'epigrafia esmentada se situa a la segona meitat del segle I. Un tercer cas seria el *fundus* Primiliano, ubicat a l'actual Premià de Mar, que podria provenir d'un *cognomina* relacionat amb el món servil com Primullus, esmentat en dues ocasions en l'epigrafia (IRC IV 157 i 176), que correspondrien també a la segona meitat del segle I.

Amb tota seguretat, l'ombra del patró, la seves influències i la seva importància a la comunitat, té un pes important en la trajectòria del llibert en els negocis. Però, tot i aquest factor, si s'assumeix que els personatges esmentats van aconseguir convertir-se en propietaris, falta per saber quin és el recorregut que van seguir per assolir aquesta transformació. Quatre marques en dolium procedents de diverses zones de la Laietània amb el nom de *L. Licinius Chresimus* poden aportar llum sobre aquest procés (Berni *et al*, 2005). En una d'elles, a més, juntament a aquesta marca n'hi ha una altra, FIDELIS FECIT, que podria estar indicant una cadena de dependència. En opinió dels autors, el fet que aquestes marques s'hagin trobat en dolia de llocs distants entre si (Vallès, Anoia i Barcino) fa pensar que, efectivament *Chresimus* es dedicava a la producció de vi, però no vinculat en concret amb una sola propietat, sinó amb diverses, possiblement propietat de la gens Licinia, i que ell, en realitat, era un *institor*. És a dir, un llibert que es movia entre les finques productores de raïm, el comprava en forma de fruit o de most, l'emmagatzemava in situ i després el transportava en àmfores fins a la costa per la seva venda o el seu consum al litoral.

En aquest context, Fidelis seria la persona que hauria fet l'atuell en qüestió, de manera que, tal com assenyala l'autor ens trobaríem davant una cadena de dependència clara: un *L. Licinius* patró, *Chresimus*, el llibert, i *Fidelis*, un esclau. La distribució en àmfores donaria lloc probablement a d'altres cadenes de dependència (p. 369). De tota manera, Carreras i Olesti (2008) obren la porta també a la possibilitat que *Chresimus* s'hagués emancipat completament del seu antic amo i treballés pel seu compte prestant serveis comercials a diversos *fundus*. En cas de ser així, seria un cas clar, doncs, de promoció social per la potencial posició assolida però sobretot per la possibilitat de tenir i gestionar un negoci de forma independent.

Els casos exposats mostren doncs com es produeix aquesta promoció social, molt desitjada per certes capes de la població perquè la terra té en el món romà un pes molt important com a factor per la consolidació de l'estatus, aspecte sobre el que es tornarà més endavant quan es parli del funcionament de l'ascensor social a Barcino (veure a partir de la pàgina 35). En qualsevol cas, aquesta promoció devia ser força ràpida, en la primera generació o com a molt en la segona, perquè

“el deseo de los descendientes de un liberto de eliminar en su denominación un *cognomen* paterno que evidenciaba sus poco privilegiados orígenes, suponía su rápida desaparición. Si el *cognomen* oriental pervive en la finca, es porque un primer propietario bien fue el mismo liberto original, o bien su inmediato descendiente” (Olesti, 2008:371).

Entre tots els lliberts, els que gaudien de la posició socialment més elevada i eren més reconeguts públicament eren els sevirs, un honor reservat a individus llibertins i que és especialment freqüent en el cas de Barcino. El sevirat, cim de la promoció social del llibert - aspecte del que es parlarà més endavant quan s'analitzi el funcionament de l'ascensor social a la ciutat- mostra, a més, l'extrem d'una gamma amplíssima de les condicions per les que podia passar un mateix home al llarg de la seva vida: nascut esclau, l'individu podia rebre la manumissió del seu amo i, en funció dels seus èxits econòmics, podia tenir altres esclaus que, successivament, podia també alliberar i convertir en els seus lliberts formant així cadenes de dependència. En cas de fer fortuna en el món dels negocis -bé per la riquesa del seu amo, pels seus propis mèrits o per les dues coses- podia arribar a aconseguir la cirera del pastís, una distinció com el sevirat, l'únic càrrec públic, o semipúblic, al que podia tenir accés, perquè la seva condició de llibert li barrava el pas a d'altres honors. Dintre del sevirat hi havia també una jerarquia (Barrón, 2020) que sofisticava encara més l'estratificació.

El sevirat augustal va ser una institució de caràcter semioficial, que consistia en un càrrec col·legiat format per sis persones anomenades sevirs, que assumien diverses funcions cíviques, principalment relacionades amb el culte augustal. Un cop havia transcorregut aquest període passaven a formar part dels sevivals, un col·lectiu considerat de prestigi dintre de la comunitat.

La figura del sevir va ser molt freqüent a Itàlia, la Gàl·lia i Hispania, i dintre d'aquesta última és Barcino on hi ha més testimonis epigràfics d'aquests individus, amb un total de 52 mencions (Barrón 2020; p. 52), fins i tot per sobre de la xifra de Tarraco (35). Tanmateix, s'ha de tenir en compte que més de vint de les de Barcino corresponen a una mateixa persona de la que ja s'ha parlat abastament amb anterioritat: *Lucius Licinius Secundus*. No és sorprenent que aquest sigui un lloc particularment fecund en sevirs, si es té en compte, com es deia abans, que aquesta era una figura gairebé exclusivament llibertina¹¹.

Les classes humils

A banda de la informació fragmentària sobre la seva participació en les estructures productives del vi, tenim pocs indicis sobre les classes més humils de la ciutat. En tractar-se d'individus allunyats de les elits, que són les que deixen constància de la seva activitat en l'epigrafia, no hi ha pràcticament informació escrita, amb una excepció tot i que també molt limitada pel que fa al nombre: els enterraments. Malgrat que s'han trobat restes dispersos d'inhumacions a les afores de Barcino, a banda del jaciment de les Drassanes, amb un arc temporal molt ampli (segle I a VII), l'única necròpoli alt-imperial d'entitat conservada és la de la plaça Vila de Madrid, que ofereix dades de tipus epigràfic però moltes altres que permeten treure conclusions sobre la forma de vida de les classes més baixes, tant ciutadans lliures i lliberts pobres com esclaus. La seva revisió ofereix un punt de vista sobre la societat de la colònia molt diferent al que hem vist fins ara. Al costat del poder de les grans famílies amb les seves ostentoses domus, o de l'ambició dels més destacats lliberts de la colònia, assistim aquí a un retrat de persones que amb prou feines podien pagar el seu enterrament, una inversió que, d'altra banda, probablement seria la més quantiosa de la seva vida.

Isabel Rodà (2007) ja adverteix que, des del punt de vista epigràfic, els enterraments de la plaça Vila de Madrid corresponen de forma clara, tot i que amb alguna excepció, a les classes més modestes. El gruix de les inscripcions de la necròpoli està datat en el segle II i principis del III, i tres es poden situar en el segle I, entre el moment de la fundació de la ciutat i la fi de l'època julio-clàudia. Aquestes últimes constitueixen l'excepció del conjunt, perquè es refereixen a enterraments de persones acomodades, incloent-hi un *Lucius Cornelius Secundus*, l'única persona en el complex de qui s'esmenta un *cursus honorum*. També figuren un llibert probablement també de la *gens Cornelia* i una persona de la *gens Valeria* amb una inscripció força senzilla.

És a partir de la documentació epigràfica del segle II quan es poden constatar amb més claredat els orígens dels individus de la necròpoli. És el cas, per exemple, de Flavia Theodote (IRC IV, 169) un *cognomen* molt poc freqüent a Hispània, però que a Roma apareix com a propi per dones d'origen incert (Rodà, 2007: 110). Un altre inscripció

¹¹ Formalment els ciutadans no dependents no estaven exclosos del sevirat, però la seva presència és excepcional. Una de les raons és que tenien altres càrrecs polítics o religiosos a què optar. (Barrón, 2020: 99)

interessant és la de Salviana (IRC IV, 203), de la gens *Porcia*, que, en opinió de l'autora, només sembla tenir sentit si es pensa en una mala comprensió de l'encàrrec per part de l'artesà que va fer la làpida. De fet, les errades es repeteixen en d'altres tombes, cosa que porta a Rodà a assenyalar que "els errors de gravat i de gramàtica, i la incomprensió de les *minutae*, permeten deduir que els encàrrecs es feren a uns tallers locals de qualitat més aviat baixa, malgrat alguns intents de preciosisme d'altra banda ben estès" (p. 115), aspecte que reforça el caràcter humil d'aquesta àrea funerària.

És durant la fase de la necròpoli del segle II quan es generalitzen les inscripcions majoritàriament de classes dependents que no van més enllà d'informar sobre el grau de relació entre el difunt i qui encarrega la làpida, tot i que amb algunes excepcions que ens proporcionen més informació. Per exemple, en alguns casos s'utilitzen els diminutius, una forma que es fa servir sovint per anomenar les persones de baixa extracció social, o bé transcendeix la relació entre el dedicant i la persona a qui es dedica la inscripció, com és el cas de *Marcus Porcius Primitivus* quan es refereix a la seva estimadíssima *contubernalis*, *Vireia Augustina* (IRC IV, 202). Segons el dret romà, els esclaus no podien casar-se entre si, excepte si l'amo ho autoritzava, moment en què la unió rebia el nom de *contubernium*, terme que designava també la unió entre un ciutadà i una esclava.

Des del punt de vista material, l'alt nivell de reutilització de làpides velles per fer inscripcions noves, és també molt alt. Beltrán de Heredia (2007) es basa també en els aspectes materials per la seva anàlisi que confirma des d'altres punts de vista la impressió que proporcionava Rodà sobre els individus que s'hi van enterrar. Un primer aspecte destacable és que les desigualtats fins i tot s'evidenciaven entre els diferents enterraments de la plaça Vila de Madrid, com es dedueix del fet que algunes d'aquestes persones es poguessin costejar *cupae* monolítiques i d'altres només es poguessin pagar les més econòmiques de maçoneria. Fins i tot, existeix una tomba col·lectiva que podria ser en realitat un *collegium funeraticium*, és a dir, una sepultura en grup per persones que no tenien els recursos econòmics suficients per pagar-se'n una d'individual. Es tracta d'una estructura situada més lluny de la via que la resta i, per tant, menys visible pels viatgers que hi transitaven. L'aixovar funerari, en general escàs i en ocasions fins i tot inexistent, confirma també l'extracció social dels individus.

L'anàlisi antropològica de les restes humanes realitzada per Jordana i Malgosa (2007) confirma totes aquestes impressions. En aquest sentit, destaca la presència de nounats i esquelets infantils que evidencien patologies derivades de la malnutrició, mentre que hi ha un grup d'homes adults que presenta indicis d'haver desenvolupat feines manuals de repetició, tot i que no amb una duresa física relativa. Aquests indicis reforcen la idea que ens trobem davant d'individus d'extracció humil, i fins i tot potser de condició servil.

S'observa a l'àrea una elevada concentració de tombes, en ocasions reaprofitant, de forma indeguda i fins i tot castigada per la llei, làpides i espais on prèviament ja hi havia hagut un enterrament. Aquest és un altre indicador que reafirma que els individus que hi són enterrats tenien uns recursos econòmics limitats per afrontar una despesa tan cara com era, al món romà, el sòl funerari.

A falta d'altres fonts d'informació sobre les classes humils de Barcino, els enterraments ofereixen doncs una de les poques formes d'acostar-se al coneixement de qui eren i com vivien, com de grans eren les desigualtats socials i quines podien ser algunes de les seves prioritats. En aquest últim aspecte resulta particularment interessant i colpidor veure com

persones que probablement tindrien uns recursos més que limitats fins al punt d'haver patit en el transcurs de la seva vida malnutrició, aconseguien obtenir els fons necessaris per la seva sepultura per modesta que fos, o bé aquestes eren pagades per tercers. Es tracta d'una mostra de la importància dels factors culturals, de les creences i costums, que passaven per davant d'un context determinat per la pobresa.

Una incursió en la visió de gènere

No és l'objecte d'aquest treball estudiar la societat de Barcino des d'una perspectiva de gènere perquè el tema en si mateix podria ser motiu d'un altre estudi davant les moltes implicacions que presenta aquest tema. Tanmateix, sí que s'ofereixen unes pinzellades a continuació que permeten situar algunes de les coordenades bàsiques en què es movien les dones de l'època alt-imperial a Barcino. Dintre d'un treball com aquest, que analitza la societat de la colònia, no es pot ignorar la situació de la meitat de la població, massa sovint tinguda en poca o cap consideració.

Encara que les dones ocupaven en el món romà una posició secundària i els seus drets estaven limitats, cal tenir en compte, però, que gaudien d'un marge de maniobra pública més gran que en el cas d'altres societats antigues com, per exemple, l'atenenca, on es trobaven en una posició de semiconfinament. En paraules de Pomeroy (1995:189), "en comparació amb les dones d'Atenes, les romanes estaven alliberades, però en comparació amb els homes romans, no ho estaven". En canvi, si es comparen les dones romanes de Barcino amb les de l'interior (Rodà, 1991; 366), en zones encara de forta influència ibera, és molt possible que la situació de les primeres fos desavantatjosa, perquè el paper femení en certes societats indígenes era més significatiu.

En qualsevol cas, sabem que al món romà, les dones lliures no gaudien de l'espai prominent que els homes podien arribar a tenir en l'esfera pública, i és per això que les seves vides, assoliments i aspiracions no han arribat fins a nosaltres, tot i que possiblement algunes d'elles tinguessin interès per la vida política o social. No tenien drets polítics i estaven sotmeses a la tutela masculina (el pare, marit o un familiar pròxim), entre molts altres aspectes que feien la seva vida diferent a les dels homes. No obstant, cap al final de la República i durant els segles I i II, període objecte d'aquest estudi, tot i que sota cap concepte es pot parlar d'igualtat sí que és cert que es va produir una millora del grau d'autonomia femenina. En aquest sentit, tot i la seva doctrina moral cap a les dones, August va representar un impuls, encara que limitat, a la tendència cap a un relatiu augment d'aquesta autonomia. És pot dir doncs que si Barcino és una ciutat *ex novo*, en certa forma, la seva societat també ho és, perquè en ella, pràcticament des del moment de la seva fundació, les dones tenen uns drets dels que no podien gaudir en els temps de la República. Com a la resta de l'imperi, almenys en teoria poden, doncs, tenir el seu propi patrimoni, heretar i deixar en herència, o emprendre i dirigir negocis. Almenys en teoria perquè, tot i les possibilitats legals, no tenim constància de dones d'alt o baix nivell social, que tinguessin o gestionessin aquests interessos econòmics.

Tot i que és molt menys abundant que la masculina, a Barcino existeixen alguns exemples de la petjada femenina en l'epigrafia i, malgrat que sovint els missatges són breus, ens poden proporcionar informació interessant. És el cas de Quintia Severa, possiblement vinculada a una de les famílies més antigues de Barcino, amb terres a lluro i única dedicant

femenina a l'omnipresent *Licinius Secundus* (IRC IV, 100). El fet que dediqués aquesta inscripció a l'important llibert de *Licinius Sura* la situa entre el grup de persones pròximes a una de les personalitats de més pes de la Barcino del seu temps i en el cercle més privilegiat de la ciutat. Sabem, a més, que *Quintia Severa* era la patrona de *Quintius Myronus*, un llibert que havia assolit el càrrec de sevir augustal, a l'actual Mataró. De la inscripció, tal com destaca Guallarte (2020), es desprenen diversos factors no explícits, però importants. En primer lloc, *Quintia Severa* gaudia de recursos i d'autonomia per encarregar i finançar un homenatge d'aquestes característiques. Però, més important encara, en el món romà, el fet d'encarregar una inscripció no era només un homenatge a la persona a qui se li dedicava, sinó també una promoció pública, una reivindicació si es vol, de la persona dedicant davant de la comunitat. En el text de *Quintia Severa*, que es defineix com a filla de Caius,

“destacan los vínculos expresados en la inscripción y que se entienden en dos sentidos: la muestra de su identidad en relación con la figura de su padre y el vínculo social implícito en el círculo de los Licinio de Barcino. Su individualidad como mujer enlaza con su identidad relacional” (Guallarte, 2020:72).

Un altre exemple és el de *Cominia Nereis*, un personatge de la *gens Calpurnia*, com s'ha vist anteriorment una de les més importants de la ciutat, que en un pedestal lloa la figura del seu fill, que va arribar a ser magistrat municipal de Barcino (IRC IV,55). De la mateixa manera, *Aemilia Furiana* (IRC IV, 67), de la *gens Pedania*, homenatja el seu fill, que havia desenvolupat una brillant carrera política, deixant clara la seva condició de mare. Des del punt de vista de Guallarte, en ambdós casos es repeteix la intenció d'homenatjar l'ésser estimat, però, al mateix temps, projectar la pròpia identitat dintre de la comunitat, no només la del seu temps, sinó també respecte a les generacions successives.

De la mateixa manera que les dones de les classes acomodades com *Quintia Severa* poden utilitzar els homenatges d'aquest tipus com una manera de deixar constància a la comunitat de si mateixes i de la seva posició, també les llibertes que han arribat a cert nivell social poden fer-ho, tot i que d'una altra manera i amb limitacions. Si sobre els lliberts en general pesa l'estigma del seu passat servil que els vincula indefinidament amb el seu patró i els impedeix accedir a càrrecs públics, en el cas de les llibertes les limitacions són encara més grans. Elles, per exemple, no poden aspirar ni al sevirat ni a d'altres honors religiosos, i és molt difícil que es puguin plantejar ser la persona de confiança del seu patró, fer negocis o acumular una fortuna de forma similar al que fan els seus iguals homes.

D'aquesta manera, quan són manumeses pel seu amo, només poden aspirar o bé a una autonomia total si així ho acorden, però amb poques possibilitats de tenir mitjans de vida suficients, o bé a quedar al servei i sota protecció del seu patró en feines subalternes. És per això que Hernández Guerra (2006) afirma que la dona lliberta, per norma general, no va aconseguir entrar als estrats superiors de la societat, sinó que romania integrada a les capes més baixes en tenir molt complicada la via dels negocis, la verdadera vàlvula d'escapament per les ànsies dels seus homòlegs masculins. De fet, mentre a Barcino hi ha molts exemples de lliberts que van desenvolupar la seva activitat en el món dels negocis amb diversos nivells de responsabilitat i, fins i tot en algunes ocasions van acumular una fortuna considerable, no tenim constància que això passés amb cap lliberta. Naturalment és possible que hi hagi indicis en aquest sentit que encara no han estat descoberts, però fins i tot en aquest supòsit, es tractaria de situacions molt excepcionals.

L'única manera de promoció social d'una lliberta era, en conseqüència, el matrimoni per dues vies. La primera és el casament amb lliberts d'altres famílies amb les que, per motius

de caràcter econòmic o de vincle social, al seu patró li interessés enfortir la relació, un sistema, d'altra banda, també emprat en el cas de les dones lliures. La segona via es el casament de la lliberta amb el seu antic amo, possible amb algunes excepcions, des de les reformes legals d'August, tot i que no del tot ben vist en les classes altes (Pomeroy, 1995:195). En la majoria dels casos, la manumissió es produïa justament amb la intenció que es produís el matrimoni o precisament n'era fruit. Aquest mecanisme es convertirà en la principal fórmula d'ascens social juntament, com és lògic, amb el casament amb lliberts que escalin posicions gràcies als seus negocis o activitat. En sentit contrari, però, era molt mal vist, i fins i tot es va prohibir a finals del segle II, que una dona lliure alliberés un dels seus esclaus i s'hi casés.

Respecte al matrimoni entre lliberts, Guallarte (2020) aporta l'exemple d'una lliberta com *Valeria Thallusa*, que dedica un pedestal a Barcino al seu marit que va arribar a ser sevir augustal (IRC IV, 113), en una inscripció que pot ser interpretada també com una reivindicació de la condició social adquirida per una persona que va partir en origen una condició d'esclavitud. En general, però, tal com assenyala Hernández Guerra (2006:130), tot i que també detecta aquesta voluntat de superació i de promoció que s'expressa moltes vegades de forma subtil, el cert és que la dona lliberta està poc representada a l'epigrafia i la majoria de les vegades apareix juntament amb el seu marit o el seu patró.

Les dones que podem veure com a dedicants a les inscripcions epigràfiques ofereixen una de les poques maneres que tenim avui de veure la part femenina de la societat de Barcino. Deixen entreveure, per exemple, que tenien capacitat econòmica i autonomia per encarregar-les i, tal com recorda Guallarte, no ens trobem davant d'un fenomen aïllat, sinó ampli tot i que no majoritari. En la seva opinió, "conocedoras de la sociedad en la que vivían, llena de limitaciones sociales y de género, las mujeres y las madres de Barcino utilizaron la palabra y el espacio público para expresar su identidad, afectos y diversidad social en soporte pétreo" (p. 76).

L'ascensor social

Els lliberts són l'exemple més evident de l'ascensor social romà i el que ens permet observar com d'ampli era l'espectre de situacions per les que podia travessar un individu al llarg de la seva trajectòria vital. Persones que naixien esclaves -un concepte ja de per si ampli, perquè dintre d'aquesta categoria es podien donar condicions molt diverses- podien acabar acumulant unes quotes de poder econòmic i una influència social que la majoria dels ciutadans no podrien assolir mai. En el cas de Barcino, una ciutat en què, com s'ha explicat abastament, el pes de la població lliberta era fonamental, aquest ascensor social amb tota seguretat tenia una gran importància. L'epigrafia està farcida de casos en què aquests personatges són objecte de dedicatòries que lloen la seva trajectòria, i fins i tot hi ha algun cas en què és el propi individu qui deixa veure l'orgull per les fites aconseguides (pel cas dels lliberts Pedanis, per exemple, Rodà, 1991).

D'aquesta manera podem saber, doncs, que des d'un origen com a esclau, alguns dels lliberts, com els casos paradigmàtics de *Licinius Secundus* o *Pedanius Clemens*, van arribar a ser el que avui en diríem poders fàctics de la colònia, segurament per una barreja de mèrits propis i de la influència del seu patró. Sense arribar a l'extrem d'aquests personatges, l'epigrafia mostra els casos de molts altres que van assolir també cotes de reconeixement social no tan elevades, però també importants per algú que parteix de les classes servils. I,

de la mateixa manera, podem suposar que van existir promocions a més petita escala de les que coneixem ben poc perquè en tractar-se de graons més baixos de la societat en tenim menys constància. Fins i tot dintre d'aquestes últimes es pot considerar que la manumissió en si mateixa és una forma de promoció social que devia ser força freqüent per diversos motius. Es pot constatar, per tant, l'existència a Barcino d'un ascensor social que, tot i que amb limitacions, ofereix de forma eficaç unes possibilitats de promoció que permeten als individus progressar no només econòmicament, sinó també en la seva posició respecte a la comunitat (Miró, 2020).

Tot i que podem saber a través de diverses vies que molts dels lliberts que van obtenir una millor posició social ho van aconseguir gràcies a la gestió del patrimoni o dels negocis dels seus antics amos, ignorem què va ser dels que van desenvolupar la seva tasca en el que avui podríem denominar professions liberals, com, per exemple, mestres, arquitectes o metges, perquè l'epigrafia molt rara vegada al·ludeix a les ocupacions concretes.

Abans d'entrar en l'anàlisi concreta de la societat de Barcino és convenient repassar les característiques de la manumissió, quines condicions determinen la figura jurídica del llibert i fins a quin punt es pot equiparar a un ciutadà plenament lliure. En teoria, un llibert era una persona lliure però en la pràctica les limitacions a aquesta condició eren molt importants: després de la manumissió, devia respecte i lleialtat al seu amo, conceptes que es traduïen en la impossibilitat de portar-lo davant dels tribunals, en l'obligació de fer feines per a ell i limitacions que podien afectar conceptes com l'herència o fins i tot el matrimoni (Andreau, 1991). Aquesta sèrie d'impediments perpetuaven el vincle del llibert amb el seu antic amo i expliquen la gran quantitat d'individus que van fer la seva carrera professional gestionant el patrimoni de grans famílies per a les que anteriorment havien servit com a esclaus. Però, a més, com que els lliberts no tenien drets polítics, tenien vetat l'accés als càrrecs públics, que, en canvi, era una via important de promoció social per les classes altes.

De l'altra banda, però, la llei sí concedia dret al llibert a la propietat, per tant gaudir de la possessió de terres (Olesti, 2008), a tenir esclaus i, per tant, d'altres lliberts, la qual cosa donava lloc a l'existència de cadenes de dependència que podien incloure una llarga llista de graons. La condició de llibert donava a l'individu la possessió d'un lloc legalment reconegut a la comunitat, la protecció davant d'una detenció il·legal, la llibertat de moviment i, almenys sobre el paper, la llibertat per escollir la seva feina.

Però una cosa són les disposicions jurídiques, els drets i deures, i una altra diferent la realitat social. Del que ens ha arribat de les fonts literàries es desprèn que les elits assimilaven els lliberts amb personatges pobres i, per tant, des del punt de vista de la mentalitat aristocràtica, eren individus dignes de menyspreu. Però quan aquest mateix llibert havia acumulat un patrimoni important i se'l podia considerar ric, les mateixes elits el sotmetien a un dur escrutini, motivat pel recel d'unes classes altes que, tot i que el podien considerar necessari per les activitats econòmiques, no podien desvincular-lo de l'estigma de l'esclau i sovint el consideraven o massa avariciós, ambiciós en excés o ostentós. És en aquest context que cal interpretar el personatge de Trimalció i la sàtira despietada que fa Petroni (Andreau, 1991).

Però, tot i aquests recels, com que no existia la possibilitat d'accedir a càrrecs públics, amb l'excepció del sevirat augustal del que es parlarà més endavant, qui volia accedir a aquesta promoció social es veia abocat a treballar en el món dels negocis. Les històries de lliberts que van abraçar la via del treball per progressar socialment són molt comuns a la Barcino

dels segles I i II. Aquest progrés lògicament era per interès propi, però també en benefici de les generacions posteriors, que ja podrien ser considerats ciutadans de ple dret.

Com s'ha assenyalat la via del sevirat augustal, una figura semioficial estesa a la Mediterrània Occidental, era el que més s'assemblava a la promoció política, una fórmula que reconeixia d'alguna manera el que els lliberts havien aconseguit en l'àmbit econòmic o comercial. Per això no és estrany que els sevirs apareguin freqüentment a l'epigrafia de Barcino. Però no s'ha de perdre de vista que aquest col·lectiu, per diversos motius, eren una minoria privilegiada. En primer lloc, lògicament, només podien arribar a aquest càrrec els qui haguessin reunit els mèrits suficients, des del punt de vista de l'èxit als negocis o de les relacions socials, o els que tinguessin un patró amb un pes suficient a la comunitat, i, en qualsevol cas el sevirat era la culminació a un llarg procés de promoció, no el seu origen. A més, els actes d'evergetisme que s'esperaven del sevir feien que una de les condicions indispensables per accedir a aquest honor fos comptar amb un patrimoni o uns ingressos suficients per afrontar-los. La gran majoria dels lliberts, en canvi, no podien somiar arribar mai a aquest tipus de reconeixement, no només per falta de capacitat econòmica, sinó també perquè el nomenament depenia dels decurions, i "la gran mayoría de libertos pobres difícilmente vería colmadas sus exigencias mediante el reconocimiento oficial de personas que solo eran iguales a ellos respecto al estatus jurídico, pero cuya forma de vida y aspiraciones les resultaban ajenas" (Barrón, 2020:105).

No podia ser sevir simplement qui ho desitgés, fins i tot si tenia els mitjans per ser-ho, perquè, en definitiva, el nomenament depenia dels decurions, això és, les elits de la ciutat, de manera que aquest càrrec era a la vegada un reconeixement i un sistema de control social. Efectivament, el sevirat culminava un mecanisme de promoció, però de la mateixa manera que el mateix estatus del llibert, amb molts matisos. Escriu Barrón que

Este proceso de movilidad social por medio del sevirato augustal muestra el dinamismo de la sociedad romana, donde las jerarquías estaban claramente establecidas, pero resultaban permeables. No obstante, debe tenerse en cuenta que los decuriones controlaban y concedían los nombramientos de los augustales, asegurándose así su subordinación. Los miembros de la curia regulaban de hecho el sistema social urbano, creando nuevos rangos y facilitando su legitimidad, al tiempo que se ganaban el favor de los libertos enriquecidos, cuyo afán por emular al ordo *decurionum* fue una constante. (2020:102)

Per molt que el llibert progressés socialment o econòmicament, la seva vinculació amb el patró era molt estreta. No és només que degués fidelitat al seu antic amo, sinó que, a més, acostumava a mantenir l'activitat que havia desenvolupat quan era esclau, de manera que possiblement exercia una funció semblant però amb un grau més gran d'autonomia que en el seu estatus anterior. El procés era beneficiós per les dues parts, pel llibert perquè podia optar a una projecció social amb suport del patró que hauria estat impossible en altres circumstàncies. L'antic amo, per la seva banda, en el terreny material podia obtenir rendiments dels negocis propis del llibert o bé podia destinar-lo a exercir de representant de les seves activitats en altres llocs amb un marge de maniobra i una legitimitat que mai hauria pogut tenir si hagués continuat sent un esclau. Però, més enllà d'aquests avantatges més o menys immediats, l'èxit social i econòmic del llibert era també l'èxit del patró, la projecció de l'antic esclau no obeïa només al seu desig, sinó que constituïa també un instrument de la pròpia projecció de l'antic amo. És en aquesta doble direcció com es poden llegir, per exemple, les nombrosíssimes inscripcions epigràfiques en homenatge a *Lucius Licinius Secundus*, en què aquest sempre apareix com a llibert de *Lucius Licinius Sura*, tenint en compte, en canvi, que aquest últim no apareix mai en solitari.

Certament, ni la majoria dels lliberts van arribar a ser sevirs ni van arribar a ser propietaris. Però, com s'ha assenyalat al principi, dintre dels lliberts existien moltes circumstàncies diverses. Per sota de personatges com *Licinius Secundus* o *Pedanius Clemens*, amb gran poder, riquesa i influència, n'hi havia molts altres que ocupaven tota l'escala de posicions socials i dintre de l'aparell productiu, en cadenes de dependència que segurament recorrien tot l'espectre social.

Aquest fenomen és particularment visible en la lucrativa indústria del vi, i és per això que Carreras (2009:44) afirma que mentre l'epigrafia monumental de la ciutat ens explica una història, l'epigrafia amfòrica ens n'explica una altra de lleugerament diferent, on tenen més presència certes capes servils de la població i lliberts que, en la majoria dels casos, mai van ser prou rellevants des del punt de vista de la comunitat per aparèixer en l'epigrafia monumental. En aquest sentit, la terrisseria de tot tipus -àmfores i *dolia*- i les excavacions de factories amb aquesta producció han estat objecte d'especial estudi en les últimes dècades.

L'objecte d'aquest estudi es restringeix a la societat de la Barcino intramurs i, per tant, no entrarem en profunditat en qui eren els individus que treballaven en aquesta indústria i els papers que podien tenir, però tenint en compte el que ens poden revelar de les ocupacions dels lliberts i la seva relació amb els amos dels *fundus*, que, d'altra banda, no eren altres que les elits de la ciutat, en farem uns breus apunts recurrent, un cop més, a Carreras i Olesti (2008). En les restes amfòriques dels tallers pròxims a Barcino s'hi ha trobat restes amb marques d'una tipologia molt diversa i de difícil interpretació. Els autors, però, assenyalen que aquestes marques poden suggerir moltes relacions entre diversos personatges i estructures clau de la producció i comercialització del vi. L'existència de marques que es repeteixen en àmfores de diversos tallers, per exemple, pot estar indicant vincles entre la producció de diversos llocs, que poden apuntar tant a un mateix productor com a un mateix comercialitzador, un *institor*, de diverses produccions. La convivència d'altres marques corresponents a individus servils juntament amb tria nomina o individus identificats com a lliberts pot estar expressant diverses funcions en el procés productiu i per tant una jerarquització en el procés de comercialització del vi.

En resum, podem dir que, efectivament, existia un ascensor social per als lliberts que podia arribar a funcionar a una velocitat espectacular (veure el cas del llibert *Publicius Melissius* a la pàgina següent, on el seu fill arriba a ser edil). En l'espai d'una sola generació una persona podia néixer esclava i acabar controlant -i potser tenint- grans patrimonis i gestionant grans negocis. I l'epigrafia de Barcino ens mostra diversos casos d'aquest tipus. Però el lloc a què aquest ascensor portava els lliberts és diferent del de les persones completament lliures, perquè les limitacions i els peatges eren molt grans, i la posició de l'individu estava tan limitada per condicionants jurídics, que només es pot dir que es tractava d'una promoció efectiva però relativa. L'exercici del sevirat era el punt màxim per als dependents, mentre que pels ciutadans lliures s'obria el camí dels càrrecs i magistratures.

Olesti *et al* (2020) aporten una reflexió entorn a la limitada promoció dels lliberts de Barcino, assenyalant que, tot i el gran nombre de dependents que es van enriquir, crida l'atenció que cap dels seus descendents encara que progressessin en el *cursus honorum* va arribar a ser cavaller, a diferència del que succeïa en altres ciutats. Rodà, citada a l'article, arriba a afirmar que les terceres generacions d'aquests lliberts semblen, en molts casos, viure en condicions pitjors que els seus antecessors. És com si les elits de la ciutat haguessin utilitzat

les seves prerrogatives per evitar que l'ascens llibertí arribés fins al punt de posar en perill el seu propi estatus.

Un altre exemple citat per Olesti que ve a confirmar aquesta impressió és el text que fa referència a la donació de *Caecilius Optatus* a la ciutat (IRC IV, 45) en què explicita la seva demanda que els seus lliberts es vegin alliberats de la càrrega del sevirat, perquè segons afirma, afectaria també a tota la seva cadena de dependència, als lliberts dels seus lliberts. Però molt probablement *Caecilius Optatus* estigués defensant també els seus propis interessos que voldria salvaguardar al llarg del temps, perquè es possible que la competència dels seus dependents posés en perill el patrimoni dels seus hereus i les seves propietats. Com ja s'ha explicat anteriorment, el càrrec de sevir representava una sèrie de despeses per qui l'ostentava, que, en la pràctica, es convertien en una font d'ingressos per la ciutat. A Barcino, només hi ha un cas, el de *Lucius Aemilius Saturninus* (IRC IV, 10) en què la persona implicada és declarada exempta d'aquestes despeses. A banda del que es pot intuir a partir de la inscripció de *Caecilius Optatus* i del que es pot despendre de l'absència de cavallers que tinguessin el seu origen familiar en lliberts, no tenim arguments per afirmar si en la petita societat de Barcino les elits tenien una opinió negativa d'aquest col·lectiu similar a la que ens ha transmès la literatura, però sí que és molt probable que imposessin límits a la promoció per preservar la seva posició.

És cert que el sevirat era la culminació de la promoció personal, però hi havia un altre tipus de promoció que era la familiar, la de les generacions successives ja lliures, tenint en compte que el llibert ja no podria assolir posicions més elevades, però sí que ho podien fer els seus successors. L'epigrafia ens informa de les fites que van aconseguir els lliberts de rellevància de la ciutat, però entre línies ens permet veure una mica més enllà. Permet observar com aquests individus, que havien sortit de l'esclavitud, s'enorgullien de la seva condició i de la posició assolida. El que potser transmet millor aquest orgull és la làpida en honor a *Caius Iulius Silvanus* (IRC IV, 66), fill del llibert *Caius Publicius Melissus* que apareix en altres documents epigràfics com a receptor d'homenatges amb el càrrec de sevir augustal. En la làpida, *Caius Publicius Melissus* deixa constància de la mort del seu fill, als 18 anys, moment en què el jove ja havia assolit el càrrec d'edil de Barcino, una fita, per la seva edat, excepcional. Aquest nomenament pot molt bé ser vist pel pare com la culminació d'un projecte vital de projecció social per ell i la seva família. En aquest sentit, "l'exercice de l'édilité à un âge aussi bas ne peut correspondre qu'au report sur le fils d'un honneur que le père, en raison de son origine servile, ne pouvait revendiquer" (Fabre et al. 1997:143). Al respecte d'aquest cas, Rodà (1991:357) afirma que es tracta

"d'un home amb ganes de superar el seu baix origen (...) [que] tingué un fill, quan ja era lliure, per la promoció social del qual degué lluitar amb totes les seves forces, fent-li donar tots els elements onomàstics propis d'un ciutadà romà i canviant, segurament pel procediment de l'adopció, el poc noble *nomen* de Publici per l'imperial Juli".

Sens dubte, per *Publicius Melissus* la posició política assolida pel seu fill era un reconeixement molt valuós, sobretot si es té en compte la condició d'esclau d'ell com a pare en el moment de néixer, una condició de què comprensiblement tots els individus volien fugir i, si era possible, esborrar de la memòria pública. Ell, com a llibert, no podia ascendir més enllà de sevir augustal, un càrrec en el que veiem a pràcticament tots els lliberts notables de la ciutat, però, aquesta limitació no és més que la punta de l'iceberg de la situació dels individus del seu estatus jurídic.

Quan parlem de l'ascensor social, però, ho fem habitualment des d'un punt de vista masculí. Òbviament, la capacitat de promoció de les dones de classe humil era molt més limitada que la dels homes, i tot que algunes d'elles manifesten a l'epigrafia l'orgull per les fites aconseguides pels seus descendents, difícilment poden accedir a la projecció pública que hem vist en els homes. S'ha de tenir en compte que, amb excepcions¹², una dona sempre estava sota tutela masculina, de manera que, per molt que una esclava rebés la manumissió, a les limitacions pròpies de l'estatus de lliberta hauria de sumar-hi aquesta circumstància. Dit això, un procés força habitual d'ascens femení era el de les esclaves que es casaven amb els seus amos. Tenim l'exemple de *Iulius Rufus* (IRC IV, 138), procedent de la Gàl·lia, i de la seva antiga esclava, *Iulia Fausta*, de la que neixen dos fills ingenus.

Lògicament, per les classes més altes, els objectius i les possibilitats de promoció eren molt diferents i s'orientaven bàsicament cap a la carrera política. No incidirem aquí novament en els casos de *Lucius Licinius Sura* o dels dos senadors *Minicii* que ja s'han tractat en un apartat anterior. Només recordem breument que les fortunes creades per l'exitós negoci del vi durant el segle I van fer possible que les grans famílies trobessin una projecció fora d'una ciutat que se'ls quedava petita per la magnitud de la seva ambició. L'ascens d'aquestes elits va ser tan important que les va acostar a la capital provincial primer i després als cercles més importants del nucli mateix de l'imperi, un assoliment notable per unes classes que efectivament eren altes, però que no deixaven de pertànyer a una petita ciutat de províncies. D'alguna manera, la promoció social d'aquests grans noms, que va cristal·litzar en una brillant carrera política, corre paral·lela a la dels lliberts: en tots dos casos va ser fruit d'un desenvolupament econòmic excepcional que troba les seves arrels en la propietat i l'explotació de la terra.

Barcino, una societat oberta?

Existeix un consens respecte al fet que les possibilitats de promoció dels lliberts permeten afirmar que Barcino estava constituïda per una societat oberta cap als canvis i la mobilitat social. És cert que, com hem vist, la promoció de classes dependents tenia límits jurídics i polítics, però també ho és que aquesta obertura de la societat colonial no la podem interpretar segons el nostre punt de vista del segle XXI, sinó d'acord amb els estàndards de l'Antiguitat. Tot i amb això, aquesta flexibilitat i dinamisme no es pot mesurar només per les circumstàncies dels lliberts, sinó també per altres aspectes com ara la permeabilitat cap a les persones vingudes de fora a la recerca de noves oportunitats vitals o per instal·lar-s'hi per fer negocis.

Poc queda per afegir respecte als lliberts i la institució del sevirat, a excepció d'una dada que aporta Ortiz i que pot ser particularment reveladora respecte a l'especificitat de Barcino i d'altres ciutats costaneres. Segons assenyala (2020:56-57), és molt més freqüent trobar referències de sevirs en àrees urbanes pròximes a grans rius o al litoral. Així succeeix, per exemple, en el cas de la *Lugdunensis*, on els testimonis es troben concentrats a la capital, *Lugdunum*, situada justament a la confluència del Roina i el Saona. D'altra banda, continua Ortiz, el sevirat augustal sembla haver tingut una presència més important a l'entorn de la costa mediterrània, mentre que, en canvi "los séviro augustales parecen haber tenido una escasa o casi nula difusión en otras zonas. Extensos territorios del interior de Hispania y Galia, así como sus litorales occidentales y septentrionales apenas cuentan con testimonios

¹² És el cas de la llei impulsada per August, amb l'objectiu d'impulsar la natalitat, per la qual les dones que tinguessin tres fills o més quedaven exemptes d'aquesta tutela.

de esta institución". En el món romà, els rius, i no cal dir-ho ja del mar, són infraestructures de comunicació comercial de primer ordre, factor importantíssim en el dinamisme econòmic, en la presència de lliberts al capdavant dels negocis i en la presència del sevirat. Si com diu Mayer, els sevirs són un termòmetre del grau d'obertura d'una ciutat, Barcino devia ser oberta, i devia ser-ho molt. Al respecte, assenyala que

"la presencia abundante de libertos y en especial la presencia del sevirato augustal en la zona que estudiamos es un indicio fiable para valorar la movilidad social y el carácter abierto o no de una sociedad ciudadana. Es este un hecho que parece probado y casi indiscutible y que resulta mucho más evidente en ciudades costeras en las que la existencia de un Puerto, y por consiguiente de intercambios comerciales ágiles, hace posible un rápido intercambio de personas e ideas" (2005:275).

Aquesta contraposició entre una societat a la costa més dinàmica i canviant i una altra d'interior, amb unes estructures més rígides es pot observar en el cas de Barcino, si es compara amb una altra d'interior en el conventus Tarraconensis. Aeso, fundada cap a principis del segle I, mostra una societat de caràcter més tancat controlada per una oligarquia més reduïda que l'elit barcelonina, i amb una cultura molt arrelada encara al món indígena (Rodà, 2012:180). Aquesta diferència, i les majors possibilitats de desenvolupament econòmic i humà devien estar al darrere dels diversos casos dels que existeix testimoni de persones que, nascudes a l'interior, s'establien a la costa. Es tracta d'un fenomen que s'observa amb nitidesa a Tarraco i del que també hi ha exemples a Barcino, com el de *Caius Iululius* (o *Emilius*) *Lepidus*, nascut a la ciutat de Ieso però que va emigrar a la ciutat on va progressar fins que va arribar a ser elegit entre els decurions pel senat local (Rodà, 1991:349).

És molt probable que la història de la fundació de la ciutat i la seva mateixa situació geogràfica determinin aquest caràcter obert. Com ja s'ha explicat en un apartat anterior, la romanització de la Laietània era un procés que ja portava en marxa en torn a dos segles quan es va fundar Barcino. Des de l'inici d'aquest procés, cap al segle II aC, devia ser constant el contacte entre els primers colons i els indígenes que proporcionaven un volum important de matèries primeres, tant en les zones més properes al litoral, per exemple en el cas del mineral procedent de les mines de Gavà, com en les més d'interior productores de cereals. El valor del lloc on es va decidir establir la colònia respon precisament a tractar-se d'un punt central en el pla de Barcelona, a trobar-se a la desembocadura del riu Llobregat, una important via de transport per les mercaderies des de o cap a l'interior i a la possibilitat d'instal·lar-hi un port que pogués donar sortida a tot tipus de productes cap a l'exterior i rebre'n quan fos necessari.

Per tant, sembla que la ciutat es va fundar amb la vocació de convertir-se en una frontissa, en un nus que comunicaria un ampli territori amb l'exterior no només físicament, sinó també culturalment, en un procés constant de contacte i negociació amb els pobles indígenes i les seves elits que controlaven les primeres matèries de l'interior, d'una banda. I de l'altra, amb el contacte amb els comerciants que provenien de l'exterior, atrets potser en un principi per la lucrativa indústria del vi i posteriorment per la d'altres productes.

La informació proporcionada per l'epigrafia mostra que Barcino també va integrar moltes d'aquestes últimes persones, que, arribades des de fora, van aconseguir, fins i tot, desenvolupar una carrera política a la ciutat. Ja s'ha repassat anteriorment l'origen i el testimoni d'alguns estrangers arribats a la colònia, però val la pena detenir-se un moment en un dels casos que des d'aquest punt de vista crida més l'atenció perquè reflecteix

plenament les possibilitats d'integració que ofereix la colònia, el de *Cornelius Secundus*. Es tracta d'un immigrant procedent de l'Àfrica Proconsular del que sabem que era d'origens humils, perquè a la inscripció (IRC IV, 59) s'especificava que és un fill il·legítim, i que arribava a Barcino acompanyat de la seva família, molt probablement per desenvolupar-hi els seus interessos comercials. Tot i la seva procedència i la seva extracció social, s'hi va integrar de tal manera que el seu fill arriba a ser edil i duumvir a la ciutat.

No és l'únic procés d'integració d'aquest tipus, tant d'estrangers arribats d'Àfrica com de la Gàl·lia. Tenim dedicatòres de dos individus procedents d'aquesta regió, *Antonius Antulus* (IRC IV, 95) i *Paulus Paullinus* (IRC IV, 98), "al seu amic" *Lucius Licinius Secundus*, que testimonien no només que disposaven dels recursos per encarregar-les, sinó una relació més o menys estreta amb un dels personatges clau de la ciutat a principis del segle II (Rodà, 1991:350).

Si a aquest contingent de persones que arribaven a la ciutat pels negocis i que es relacionaven a diversos nivells amb els seus habitants i la seva vida social i econòmica hi afegim el contingent de militars retirats que vivien a la colònia, podem observar el quadre general d'una ciutat oberta i integradora. A aquest aspecte s'ha d'afegir les possibilitats de promoció que ofereix per un estament social tan important com és el dels lliberts. La geogràfica de Barcino, la naturalesa dels primers pobladors i de la seva relació amb els pobladors originaris i el pes de la seva activitat econòmica i comercial, necessàriament relacionada amb l'exterior, expliquen el caràcter altament permeable de la ciutat.

URBANISME, ARQUITECTURA I SOCIETAT

Qui vivia a Barcino i en quines condicions? Des d'un cert punt de vista i sobretot des de la mentalitat actual, es podria dir que les característiques de la colònia fan pensar que possiblement no fos una ciutat pensada per viure-hi. Efectivament, la monumentalitat dels seus urbanisme i dels seus edificis públics en contrast amb les modestes dimensions del nucli urbà i el fet que les àmplies edificacions domèstiques documentades corresponguin exclusivament a la classe benestant poden portar a corroborar aquesta impressió i a dir a Beltrán de Heredia que “podemos decir que en el interior de la ciudad vivían ‘cuatro’ familias” (2015:214). No obstant, per explicar el perquè d'aquesta estructura urbana i domèstica cal entendre primer amb quina intenció es va fundar la ciutat i quines funcions complia.

Per mirar de contestar la pregunta inicial, cal tenir en compte que l'aproximació a l'urbanisme i a l'arquitectura domèstica de l'antiga Barcelona representa també aproximar-se a una realitat fragmentada, un trencaclosques del que disposem de molt poques peces, perquè, com s'assenyalava al principi d'aquest treball, la conservació de restes i la mateixa excavació de jaciments en una ciutat que sempre ha mantingut una activitat continuada durant més de vint segles d'història, és particularment complicada i, moltes vegades, senzillament impossible. Tanmateix, les relativament poques dades de què disposem en aquest terreny ens poden donar idea d'algunes de les característiques bàsiques de la ciutat, les seves funcions i també, fins i tot, poden qüestionar algunes de les idees que es plantejaven al principi sobre la demografia de Barcino.

Una mirada a l'urbanisme

No és la intenció d'aquest assaig explicar en detall la ciutat des del punt de vista urbanístic, sinó només fer alguns apunts d'aspectes concrets de la ciutat que són reveladors des del punt de vista de la funcionalitat de Barcino i de la realitat social que se'n desprèn.

La ciutat és una colònia creada *ex novo*, això és, construïda sense els condicionants propis de l'existència de nuclis de població anteriors i que, per tant, obeeix a les formes canòniques de traçat geomètric i reticular propi d'aquesta tipologia en el món romà. Al marge de les raons de caràcter pràctic per a la construcció de Barcino que s'han exposat en les pàgines inicials d'aquest treball, la seva edificació, amb unes característiques tan marcades i distintives en relació amb el territori que l'envolta i la seva àrea d'influència té també una dimensió simbòlica. Rere el naixement de Barcino, hi ha efectivament una motivació econòmica perquè es convertirà en el punt de sortida i entrada de mercaderies i matèries primeres d'una àrea molt àmplia, i també una intencionalitat de caràcter administratiu. Però, al mateix temps, la ciutat és un símbol de poder polític, del control d'un territori que ja portava prop de dos segles en procés de romanització, i que d'aquesta manera passa a integrar-se amb plenitud a l'administració imperial. Aquest és un factor decisiu a tenir en compte a l'hora d'explicar i comprendre què hi ha a l'espai intramurs i com s'estructura.

La ciutat té una planta octogonal, d'uns 280 metres d'amplada i uns 400 metres d'alçada, rodejats, des del mateix moment de la fundació, d'una muralla que es va remodelar i reforçar el segle III. L'existència mateixa de la muralla delata la funció política de què es parlava amb anterioritat. Com explica Ravotto (2017:449 i següents), Barcino es troba en un territori ja romanitzat que, un cop acabades les guerres civils, no sembla estar exposat a conflictes bèl·lics a gran escala. Però tot i el context pacífic de l'època d'August, les autoritats decideixen aixecar una muralla de la mateixa manera que succeeix en molts altres punts de l'imperi. "En època augustal, quan la pau civil no es torna a posar en dubte i les amenaces d'incursions o sollevament són pràcticament inexistent, s'assisteix a una multiplicació de les muralles urbanes sense precedents" (p.452-453). És cert que aquesta estructura pot tenir una funció defensiva es pot dir de baixa intensitat -protegir la població davant de situacions de banditatge, per exemple-, però no sembla que aquesta sigui una justificació suficient per la seva edificació.

L'objectiu amb què s'hauria erigit, doncs, la muralla de Barcino, com la de moltes ciutats de l'imperi, obeeix per tant no a raons defensives, o no només a raons defensives, sinó també propagandístiques, d'una banda per ressaltar de forma evident la preeminència de la ciutat sobre el territori, idea reforçada pel seu estil marcadament itàlic que trasllada el poder imperial i la presència de l'autoritat de la metròpoli. Però, d'altra banda, també es vol "demostrar que entre llurs prioritats estava l'assoliment dels valors hel·lenístics d'*urbanitas*" (p. 454). Dit d'una altra manera, les muralles de la ciutat traslladen als que no poden entrar al recinte de l'urbs la idea del privilegi que representa viure en el seu interior, gaudir dels valors de ciutadania i, en una paraula, de la cultura romana.

Crida l'atenció que una ciutat de les dimensions de Barcino tingués el que Mar *et al.* consideren un equipament públic sobredimensionat (2012:111), amb l'excepció de l'esmentada manca d'edificis d'entreteniment col·lectiu (pàgina 47). El fòrum, per exemple, no era precisament petit, ja que superava l'hectàrea (Beltrán de Heredia, 2015:214), més d'un 10 per cent de l'espai total dintre de les muralles. La presència de dues termes públiques o d'espais com el gran edifici de la plaça Sant Lu, que en un primer moment havia estat identificat com una *domus* però que ara es pensa que era un *collegia*, són elements que fan pensar en aquesta monumentalitat. Aquest sobredimensionament de certs elements administratius i religiosos de la ciutat reforça la idea de Barcino com a centre de transcendència econòmica i administrativa però d'escassa entitat demogràfica.

Arquitectura domèstica

En conjunt s'han identificat a Barcino sis construccions que tradicionalment s'han considerat com a *domus*: la de la plaça Sant Miquel, la de la plaça sant lu, la del carrer Avinyó, la del palau Arquebisbal, la del carrer Bisbe Caçador i la del Carrer Sant Honorat. Aquesta última data del segle IV i, per tant, s'escapa del període que s'ha tingut en compte per aquest treball, de manera que es prendran en consideració únicament les cinc primeres. A banda d'això, s'han localitzat també restes disperses, com el mosaic del circ descobert el segle XIX a l'angle meridional de Barcino, les estructures del carrer de la Palma de Sant Just, les de la baixada de Santa Eulàlia, les de la plaça Sant Felip Neri i les del Pati Llimona. Tanmateix, no es pot determinar si aquests vestigis corresponen a edificis domèstics o administratius, perquè per circumstàncies diverses o bé no s'ha pogut continuar amb l'excavació o bé no se'n conserven més elements.

Aquestes són les cinc cases localitzades a Barcino que es tenen en consideració per aquest treball, a partir de l'estudi publicat per Ada Cortés (2016):

- *Domus de la plaça Sant Miquel*. Situada a l'angle sud-oest de la ciutat, justament al costat de les termes públiques, de les cinc *domus* és segurament una de les més antigues amb uns orígens que possiblement es remuntin a l'etapa fundacional o, en tot cas, a la primera meitat del segle I. L'espai excavat és d'una extensió aproximada de 450 metres quadrats, que inclouen estances i elements decoratius de prou entitat com per considerar que ens trobem davant d'un habitatge de classe benestant, tant per l'extensió dels espais destinats principalment a la representació o a usos públics com a l'existència, per exemple, d'uns banys de caràcter privat.
- *Domus de la plaça Sant Iu*. Aquesta casa es troba al nord-est de la ciutat i, tot i que hi ha dificultats per datar-la, se sap que s'hi va confeccionar un mosaic al segle II, de manera que la construcció de la *domus* hauria d'haver-se produït abans. Les dimensions del peristil, del seu jardí i d'un possible nimfeu li donen una monumentalitat que, juntament amb la seva ubicació prop del fòrum, porten a pensar en la possibilitat que es tracti, en lloc d'un edifici domèstic, d'un de caràcter públic com, per exemple, una seu corporativa¹³.
- *Domus del carrer Avinyó*. Aquest edifici ha estat datat al segle I, però podria tractar-se d'una *domus* de l'època fundacional. La part recuperada de la casa és molt petita, cosa que dificulta la seva interpretació, però se sap que per l'extensió total devia ser de grans dimensions, possiblement tota la *insula*, i a més comptava amb una rica ornamentació, aspectes que fan assenyalar a Cortés que, si efectivament es tracta d'unes restes domèstiques, que és la hipòtesi més probable, es tractaria d'una casa amb un estatus elevat (p.36).
- *Domus del Palau Arquebisbal*. Es troba situada al nord-oest de l'espai intramurs de Barcino i estaria datada a finals del segle II o inicis del III. El fet que la part de la construcció de la que tenim informació sigui molt petita pot fer qüestionar que ens trobem davant d'un exemple d'arquitectura domèstica, tot i que, en cas de ser-ho, el gust decoratiu correspondria amb una casa acomodada.
- *Domus del carrer del Bisbe Caçador*. La primera fase d'aquesta casa correspondria a mitjan segle I, i, a diferència del que es coneix de la resta de *domus* de la ciutat, en aquest cas ens trobem davant d'un exemple d'arquitectura domèstica que, a més, compta amb algun tipus d'instal·lació industrial relacionada amb l'oli o el vi, encara que podria ser també una casa amb una *taberna*.

L'element comú més destacable d'aquests exemples és que es tracta de *domus* benestants. En tractar-se d'una colònia de nova planta que no arrossegava herències constructives del passat, els habitatges domèstics es van poder dissenyar segons les grans tendències del moment sense més restriccions que les pròpies de l'urbanisme i els recursos de què es disposés. En conseqüència, les cases que s'han localitzat a Barcelona estaven dissenyades segons els gustos del segle I i II, i d'acord a aquestes tendències en les restes localitzades destaca l'absència d'atris i, en canvi, sí que es localitzen peristils, un espai més gran que, d'altra banda, té sovint un ús públic i una intencionalitat de representació. De fet, tal com afegeix Cortés, els habitatges estudiats tenen "un elevat grau de representació, cases amb un rol públic dins l'espai privat. El desenvolupament de les relacions públiques dins de la concepció de l'estructura domèstica és un element intrínsec dins la *domus* benestant romana a totes les ciutats de l'Imperi" (2011:62).

¹³ Betrán de Heredia creu també aquesta possibilitat és la que més s'ajusta a la realitat (2015:212-213)

Wallace-Hadrill (1988) incideix en aquesta qüestió, assenyalant que, per les famílies benestants, l'amplitud de la casa és un símbol de poder, no només per una qüestió d'ostentació, sinó perquè els espais públics de la *domus*, i el peristil és un dels llocs públics per excel·lència dintre de la casa romana de l'alt imperi, són proporcionals a la quantitat de visitants que s'espera rebre, dintre de la dinàmica d'una relació clientelar. És a dir, a més poder més visites de personatges dependents del patró, i a més visites més amplitud de l'espai públic. En canvi, l'home comú, l'individu que ens costa tan de trobar en els habitatges de la ciutat, "is defined negatively by his lack of need for public reception areas" (p.54). En aquest sentit, George corrobora que per les elits les seves cases són un símbol de riquesa i posició (1997:16), de manera que si abans s'indicava que les muralles de Barcino i la mateixa ciutat tenien una dimensió simbòlica de control del territori, una funció simbòlica semblant es podria atorgar a les grans *domus* en relació amb el paisatge urbà dintre de la ciutat. Al respecte, Wallace-Hadrill apunta:

"Because a Roman's played a vital part in establishing his claim to position in society, we have in the abundant houses that (more or less) survive a particularly valuable document. For they constitute not merely a reflection of other social realities now invisible, but they are in themselves one of the means by which the Romans constructed their social world". (1988:97)

Com s'assenyalava abans, és especialment remarcable que els edificis domèstics que s'han trobat a la ciutat corresponguin íntegrament a cases benestants, cosa que, lògicament cap la possibilitat que es degui simplement a l'atzar, però que, més probablement, signifiqui que la gran majoria de les edificacions correspongessin a aquesta categoria. Beltrán de Heredia assenyalava que, a més, està documentat que les *domus* de la ciutat ocupen una *insula* completa. Així doncs, el dibuix que tenim de la Barcino romana descriu, d'una banda, una ciutat integrada per grans *domus* de famílies acomodades i amb amplis espais destinats a la representació i la seva activitat pública. Aquestes característiques són plenament compatibles amb la tesi que les famílies importants de la colònia tenien grans explotacions agràries en *fundus* lluny de la ciutat, però a la seva zona d'influència, però que vivien i desenvolupaven la seva vida social a l'interior de l'*urbs*. D'altra banda ens consten altres grans edificis administratius, religiosos o, en general, d'ús públic, com ara el temple d'August del carrer Paradís o les termes, alguns d'ells inscrits en el context d'un fòrum que no és precisament petit.

En opinió de Cortés (2011:62), l'àrea emmurallada "des de la perspectiva de l'arquitectura domèstica ens obliga a reflexionar sobre el tipus i funció de la ciutat de Barcino dins del territori de la Laietània". Aquesta preeminència del paper administratiu i polític de la ciutat és coherent, doncs, amb el que s'ha explicat anteriorment respecte a la dimensió simbòlica de la muralla, és a dir, posar de relleu que Barcino és un centre de poder social, polític i sobretot econòmic. Un paper, però, compatible amb una xifra de població relativament reduïda.

CONCLUSIONS

L'estructura de la societat de la Barcino alt-imperial pot semblar, a primer cop de vista, sorprenent: una colònia on els lliberts tenen aparentment el control de la ciutat, tot ocupant posicions clau de la vida econòmica i on alguns dels patrons més importants semblen absents o en un discret segon pla. Però aquesta aparença no respon del tot a la realitat: els lliberts tenen certament un lloc fonamental a la colònia, però les elits mai abandonen el seu paper preeminent en una organització social, que, i aquesta és una de las primeres conclusions d'aquest treball, **ve determinada pel medi i pels objectius fundacionals de la ciutat**, que va tenir lloc molt a finals del segle I aC.

Després de dos segles de romanització, Barcino sorgeix d'una necessitat que, més que política, és sobretot econòmica i territorial, és a dir, controlar i organitzar un territori on ha començat a desenvolupar-se el lucratiu negoci del vi, que durant el primer segle de la nostra era coneixerà un creixement extraordinari. La nova ciutat s'ubica en un punt estratègic que la converteix en un *hub* comercial de primera magnitud, necessari per donar sortida cap a l'exterior a la producció vinícola, així com de centralitzar importacions i exportacions de primeres matèries i altres productes.

Són els lliberts els que gestionen aquesta maquinària. En una societat com la romana en què les elits propietàries de la terra acostumen a delegar en ells l'administració i el dia a dia dels negocis, Barcino, una ciutat amb una enorme vitalitat econòmica i comercial, és un terreny abonat perquè un grup social àvid de promoció tingui una notorietat molt superior a la d'altres zones. Alguns d'aquests lliberts, com el cas paradigmàtic de *Lucius Licinius Secundus*, arriben a adquirir una posició social i una influència enorme, que es tradueix en riquesa i en el reconeixement de la comunitat.

Com han destacat diversos autors, l'activitat i el dinamisme de la colònia i les facilitats de comunicació per via marítima, terrestre i fluvial, converteixen a la de Barcino en una societat oberta tant des del punt de vista de la promoció social com de la permeabilitat respecte als nousvinguts. Però, i aquesta és una altra de les qüestions particularment destacables des del nostre punt de vista, s'ha de tenir en compte que aquesta obertura no s'ha de valorar segons l'òptica contemporània, on l'estructura social de l'època seria inacceptable, sinó amb ulls romans. Des del punt de vista actual, **l'ascensor social funciona, però és limitat; la societat és oberta, però fins a cert punt.**

Efectivament, els lliberts tenen davant seu unes grans possibilitats de promoció que en alguns casos cristal·litzen en ascensos que es poden definir com a espectaculars. Poden assolir fortunes molt importants i dirigeixen cadenes de dependència tant en l'àmbit social com en el productiu, on, tal com testimonia la documentació amfòrica, una xarxa densa d'actors econòmics dependents assegura el funcionament de la indústria del vi. Però, al mateix temps que tenen aquestes prerrogatives, sobre ells pesen tot un seguit de limitacions que constitueixen un sostre pel seu ascens: la manca de drets polítics, l'obligació de romandre vinculats al seu patró i, possiblement, un estat d'opinió per part de les elits que tendeix a menysprear-los, juguen en la seva contra. Només la institució del sevirat augustal, particularment important a Barcino, en tant que ciutat comercial, suposa un reconeixement institucional a aquest grup de lliberts.

De l'altra banda, la capacitat de la colònia per rebre i assimilar població estrangera és molt important. Per la seva naturalesa comercial i pel seu volum d'importacions i exportacions, la ciutat rep nombrosos immigrants de la Gàl·lia o d'Àfrica a la recerca de nous negocis i noves oportunitats.

Aquesta característica, a la que no deu ser aliè el fet que, al cap i a la fi, la ciutat neix justament d'un contingent d'emigrats procedents d'Itàlia, es fa palesa en casos com el de *Cornelius Secundus*, una persona humil procedent de l'Àfrica Proconsolar, que arriba a tenir importants càrrecs polítics a Barcino. No tenim massa dades, en canvi, de la relació entre els colons i la població indígena, que en el cas d'aquesta zona, en el moment de la fundació de la colònia es devia trobar en un moment avançat del procés de romanització. Les referències a persones d'ascendència ibera són escasses i només es poden rastrejar en alguns pocs exemples a través de dades onomàstiques. Tot apunta per tant a què en el període de referència d'aquest treball l'assimilació ja és un fet, tot i que en desconeixem les circumstàncies i el lloc exacte que els indígenes que han entrat a formar part en la societat romana hi ocupen.

Les limitacions en l'ascens social mostren que **la imatge de Barcino com una societat de lliberts és, com a mínim distorsionada**. És cert que en alguns casos els patrons semblen absents, com *Lucius Licinius Sura*, antic amo de l'esmentat *Lucius Licinius Secundus*, a conseqüència de la seva carrera política que l'arriba a portar fins al cor de l'imperi. De la mateixa manera que és cert que l'epigrafia sovint ens informa amb molta més freqüència dels personatges llibertins que dels patrons. Però això no vol dir ni que a Barcino no hi hagi presència dels membres importants de les elits ni que, òbviament, aquestes elits hagin renunciat al control de la ciutat.

Els recursos productius de la colònia, que en realitat es troben als grans *fundus* situats al que avui anomenem àrea metropolitana, estan en mans d'un grup de famílies des de la seva fundació. Tot i que aquest treball s'ha centrat en l'àrea intramurs de Barcino, la relació entre la ciutat i la seva àrea d'influència és importantíssima. Un cop més, el medi i l'estructura social de la colònia mostren la profunditat de la seva interdependència, perquè la preeminència d'aquestes famílies només es pot explicar per la seva condició de propietaris de la terra. Són noms com els *Minicii*, els *Cornelii* o els *Pedanii*, a més dels esmentats *Licinii*, grups vinculats en un origen amb el negoci del vi, i dels quals deriven denses xarxes de dependents, lliberts i esclaus, que mantenen en funcionament la seva activitat econòmica a tots els seus nivells: conreu de la vinya, fermentació, terrisseria, emmagatzemament o comercialització final.

Barcino exerceix de centre neuràlgic d'aquest sistema nerviós. Els centenars de persones que treballen per les grans famílies despleguen la seva activitat per tot el territori en nom d'uns propietaris que fixen la seva residència intramurs, una funció urbanística totalment coherent amb la fisonomia urbana de la ciutat, on les grans domus simbolitzen el poder i l'orgull de la classe dirigent. Gràcies a l'epigrafia sabem que aquestes famílies formen també una densa xarxa de relacions en què intuïm associacions comercials o podem veure matrimonis, tant entre persones lliures com entre lliberts, que contribueixen a refermar la posició d'aquest col·lectiu com un nucli compacte al cim de la piràmide social.

Naturalment les elits també tenen les seves formes de promoció, que en el seu cas és de caràcter polític i es troba fora de la ciutat. L'ascens de l'esmentat *Licinius Sura* a inicis del

segle II o dels *Minicii Natalis* durant la primera meitat d'aquella centúria, il·lustren les perspectives de progrés de les classes altes que poden arribar a tenir fins i tot un gran pes a Roma. I tot, val la pena insistir-hi perquè no deixa de resultar sorprenent, gràcies al capital i la influència acumulats a arrel del negoci del vi en una petita ciutat de províncies com Barcino.

Ens trobem, doncs, davant d'una societat en què les elits ostenten el poder però el deleguen pel que fa a la gestió, en uns lliberts que poden ascendir en l'escala social fins a cert punt perquè són aquestes mateixes elits les que posen el límit. Val a dir, però, que davant la temptació de parlar en termes d'opressió i oprimits, que **aquesta estructura social va funcionar en els dos segles en què s'ha centrat aquest estudi** i que no ens consten problemes greus derivats de les tensions socials en aquest període. I si això és així és perquè molt probablement el sistema de promoció social, tot i que limitat, funciona de forma satisfactòria, sigui perquè els mecanismes de recompensa i reconeixement pels lliberts són suficients, o sigui perquè aquests confien en què seran les generacions successives, ja plenament lliures, les que podran culminar l'ascens familiar.

De tota manera, no hem de perdre de vista que quan parlem dels lliberts en els termes que ho hem fet fins ara ens estem referint a una elit dintre d'aquest estament, no de la seva majoria. Malauradament tenim notícies escasses de les classes més humils, poc reflectides per l'epigrafia. El que sí sabem és que treballava en els graons més baixos de l'aparell econòmic de la ciutat, i dintre d'ell l'omnipresent indústria del vi, i que, segons ens transmeten les poques restes funeràries, les seves condicions de vida eren dolentes. Per tant, **la desigualtat era una de les notes predominants de la ciutat** on, mentre observem els problemes de nutrició en els cossos enterrats a la plaça Vila de Madrid, caminant escassos 700 metres podem copsar encara avui l'opulència de la domus del carrer d'Avinyó.

Però on vivien aquestes classes baixes en una Barcino bàsicament monumental? **Per respondre aquesta pregunta només ens podem servir d'hipòtesis.** Al fet que una part de la població servil visqués, com era habitual, a les *domus* amb els seus amos s'hi suma que, com apunten alguns autors, molt possiblement hi haguessin contingents importants de classes populars vivint fora muralles, fins i tot en zones adjacents.

Aquest factor suposa una dificultat afegida poder fer una estimació de quants eren els habitants de Barcino. Tot i que els càlculs utilitzant fórmules de mitjana d'ocupació per hectàrea que s'han fet servir per les ciutats d'Hispania semblarien indicar que ens trobem amb un nucli de població d'entorn a 2.500 habitants, la monumentalitat de Barcino, la gran extensió de les cases de la ciutat i l'esmentada possibilitat d'habitants vivint just al costat de les muralles **fa que qualsevol tipus d'estimació resulti extremadament imprecisa.**

La investigació sobre Barcino ha avançat de forma molt important durant les últimes dècades. Tenim moltes dades sobre la ciutat i qui hi vivia, sobre com es distribuïa la riquesa i quin era el delicat sistema d'equilibris d'un sistema social d'enorme complexitat. Tanmateix, aspectes com el demogràfic o la verdadera situació de les classes baixes suposen encara llacunes d'importància sobre l'origen de la ciutat, ara fa 2.000 anys, que potser algun dia arribin a resoldre's.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Andreau, J. (1991). El liberto. En A. Giardina (Ed.), *El hombre romano* (p. 206-226). Alianza editorial.
- Arrayás, I. (2007). Al voltant de la «romanització» del nord-est de la Península Ibèrica. Reflexions sobre l'organització territorial i els fluxos comercials. *Pyrenae*, 2(38), 47-72.
- Barrón, A. (2020). *Los seviros augustales en Hispania y las Galias. Una aproximación a la movilidad social en el Imperio Romano*. Biblioteca de investigación.
- Beltrán de Heredia, J. (2007). La «via sepulchralis» de la plaza Vila de Madrid. *Quarhis*, 3, 12-63.
- Beltrán de Heredia, J. (2010). La cristianización del suburbium de Barcino. En D. Vaquerizo (Ed.), *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica* (p. 363-396).
- Beltrán de Heredia, J. (2015). Barcino, la topografía de una fundación augustea. En J. López Vilar (Ed.), *Actes del 2on Congrés internacional d'arqueologia i món antic: Vol. I*. Fundació Privada Mútua Catalana.
- Berni, P., Carreras, C., i Olesti, O., (2005). La gens Licinia y el nordeste peninsular. Una aproximación al estudio de las formas de propiedad de un rico patrimonio familiar. *Archivo Español de Arqueología*, 191-192, 167-188.
- Berni, P., i Carreras Monfort, C. (2009). Les marques d'àmfores importades o d'altres àrees de la Tarraconense. En C. Carreras Monfort & J. Guitart Duran (Ed.), *Barcino I: marques i terrisseries d'àmfores al pla de Barcelona* (p. 45-62). Institut d'Estudis Catalans.
- Berni, P., i Miró, J. (2013). *Dinámica socioeconómica en la Tarraconense oriental a finales de la República y comienzos del Imperio. El comercio del vino a través de la epigrafía anfórica*. 21.
- Carreras, C. (2001). El circuit comercial de Barcino: Reflexions al voltant de les marques amfòriques. *Faventia*, 23, 103-129.
- Carreras, C. (2009). Les marques d'àmfores produïdes als tallers de Barcino. En C. Carreras Monfort & J. Guitart Duran (Ed.), *Barcino I: marques i terrisseries d'àmfores al pla de Barcelona* (p. 21-44).
- Carreras, C. (2014). Nuevas tendencias y datos sobre la demografía romana en la Península Ibérica. *Boletín del seminario de estudios de arte y arqueología*, 80, 53-82.

- Carreras, C., Olesti, O. (2002). Denominació d'origen M.Porci: Reflexions al voltant d'una marca d'àmfora tarraconesa. *Laietània*, 13, 177-190.
- Claveria, M., & Rodà, I. (2015). Esculturas e inscripciones del entorno funerario de Barcino. En S. Agusta-Boularot & E. Rosso (Ed.), *Signa et tituli* (p. 175-189). Publications du Centre Camille Jullian.
- Cortés, A. (2009). *L'Arquitectura domèstica de les ciutats romanes de Catalunya*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Cortés, A. (2011). L'arquitectura domèstica de la ciutat romana de Barcino. *Quarhis*, 7, 16-66.
- Cortés, A. (2014). Clasificación tipológica de la arquitectura doméstica romana. Reflexiones a partir de las ciudades del NE peninsular. *Pyrenae*, 2, 36.
- Cortés, A., & Beltrán de Heredia, J. (2018). La domus de la calle Avinyó de Barcelona: Un ejemplo de la arquitectura domèstica de las elites barcinonenses en los siglos I-II. *Anales de arqueología cordobesa*, 29, 137-156.
- Díaz Ariño, B. (2008). *Epigrafía latina republicana de Hispania* (1a ed). Universitat de Barcelona, Publicacions i Edicions.
- Fabre, G., Mayer, M., & Rodà, I. (1997). *Inscriptions Romaines de Catalogne, IV. Barcelone*. Diffusion de Boccard.
- Fabre, G., Mayer, M., & Rodà, I. (2005). *Inscriptions Romaines de Catalogne, II. Lérida*. Diffusion de Boccard.
- Fernández Díaz, A., & Suárez Escribano, L. (2014). La representación del Rapto de Ganimedes en la habitación 3 de la domus d'Avinyó: Un unicum en la pintura provincial romana. *Quarhis*, 10, 122-139.
- Ferrer, J., Olesti, O., & Velaza, J. (2020). Les quatuorvirs ibères de Iulia Lybica: Une inscription rupestre latine exceptionnelle à Osséja. *Sources. Les cahiers de l'Âne rouge*, 29-42.
- Florensa, F., & Gamarra, A. (2003). L'excavació del jaciment arqueològic del carrer Sant Honorat 3 de Barcelona. *Tribuna d'Arqueologia*, 189-209.
- George, M. (1997). Servus and domus: The slave in the roman house. En R. Laurence & A. Wallace-Hadrill (Ed.), *Domestic space in the roman world: Pompeii and beyond* (p. 15-24).
- Gimeno, X. (1984). Noves consideracions sobre el poblament ibèric del pla de Barcelona. *Faventia*, 6/1, 113-136.
- Gozalbes Cravioto, E. (2007). La demografia de la Hispania Romana tres dècades después. *Historia Antiqua*, 31, 181-208.

- Granados, O. (1991). Estructura urbana de la ciutat romana. En J. Sobrequés (Ed.), *Historia de Barcelona (1). La ciutat antiga* (p. 139-201). Enciclopèdia Catalana.
- Guallarte Salvat, M. (2021). Mujeres y madres de Barcino en los epitafios funerarios. Siglos I-II d.C. En M. Bargalló (Ed.), *Recerca en humanitats 2020* (p. 69-80).
- Hernández Guerra, L. (2006). Las libertas en Hispania. Manifestaciones epigráficas en la provincia tarraconense. *Historia Antiqua*, 30, 119-142.
- Járrega Domínguez, R., & Colom Mendoza, E. (2020). Nueva hipótesis en torno a la presencia de élites locales de Barcino en la producción del vino layetano: El caso de Lucius Minicius Natalis. *Zephyrus*, 85(0), 229-242.
- Jordana, X., i Malgosa, A. (2007). Enterraments d'època romana a la plaça de la Vila de Madrid. Resultats de la recerca antropològica. *Quarhis*, 3, 64-81.
- Lomas, F. J. (1988). De la condición especial de los incolae con especial referencia a Hispania. *Habis*, 18-19, 383-396.
- Mar, R., Garrido, A., i Beltrán-Caballero, J. A. (2012). Barcino y el urbanismo provincial romano. *Barcelona Quaderns d'història*, 18, 63-112.
- Mayer, M. (2004). Topografía forense y sociedad en la Barcino (Barcelona) romana. En L. Hernández-Guerra & J. Alvar Ezquerro (Ed.), *Actas del XXVII Congreso Internacional Girea- Arys IX-Jerarquías religiosas y control social en el mundo antiguo* (p. 381-385).
- Mayer, M. (2005). La sociedad romana barcinonense a través de la epigrafía. En M. G. A. Bertinelli & A. Donati (Ed.), *Il cittadino, lo straniero, il barbaro, fra integrazione ed emarginazione nella Antichità* (p. 273-285). Giorgio Bretschneider Editore.
- Mayer, M. (2005). La onomástica indígena en la zona norte del conventus Tarraconensis. *Palaeohispanica. Revista sobre lenguas y culturas de la Hispania Antigua*, 5, 259-272.
- Miró, J. (2020). Barcino Augustea y Julio-Claudia. Dinámica socio-económica de la producción y el comercio del vino layetano. *SPAL. Revista de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Sevilla*, 2(29), 205-234.
- Monfort, C. C., & Olesti i Vila, O. (2002). Denominació d'origen Porci: reflexions al voltant d'una marca d'àmfora tarraconesa. *Laietània*, 13, 18.
- Morera, J., Olesti, O., & Carreras, C. (2010). Centres de producció amfòrica i territori a la riba dreta del Llobregat: Novetats de la terrisseria del Mercat (Sant Vicenç dels Horts). *Pyrenae*, 2(41), 49-79.
- Olesti, O. (2008). Libertos y propiedad de la tierra en el ager barcinonensis. *Actes du Groupe de Recherches sur l'Esclavage depuis l'Antiquité*, 30(2), 361-374.
- Olesti, O. (2009). Propietat i riquesa en l'ager barcinonensis. En C. Carreras Monfort & J. Guitart Duran (Ed.), *Barcino I: marques i terrisseries d'àmfores al pla de Barcelona* (p. 141-158). Institut d'Estudis Catalans.

- Olesti, O. (2016). El paisaje social de la producción vitivinícola Layetana: La génesis de un modelo de éxito. En *Amphorae ex Hispania: Paisajes de producción y consumo* (p. 153-162). Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
- Olesti, O. (2020). Propietats i propietaris vinícoles a la laietània romana. Un context històric local, provincial i imperial. En J. Aquilué Abadías, J. Beltrán de Heredia, À. Caixal Mata, X. Fierro Macià, & H. Kirschner (Ed.), *Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Mullor* (p. 203-213).
- Olesti, O., & Monfort, C. C. (2008). Tierra y libertad: Libertos y institores en el ager barcinonensis (Barcelona). *Tierra y libertad*, 11.
- Ortiz Córdoba, J. (2019). De Gallia a Hispania. La inmigración gala en la Península Ibérica a través de las evidencias epigráficas. *Hispania Antiqua*, XLIII, 155-201.
- Ortiz Córdoba, J. (2020). Estudio de los inmigrantes de origen extrapeninsular asentados en Barcino a partir de las evidencias epigráficas (siglos I-II d. C.). *Cuadernos de historia (Santiago)*, 52, 41-67.
- Palet, J. M., Fiz, J. I., & Orenge, H. A. (2009). Centuriació i estructuració de l'ager de la colònia Barcino: Anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge. *Quarhis*, 5, 106-123.
- Pomeroy, S. (1995). *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves—Women in Classical Antiquity*. Shcken Books.
- Ravotto, A. (2017). *Murales de Barcino*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Revilla, V. (1995). *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I aC-III dC)* (Vol. 8). Edicions servei del llibre l'estaquiro.
- Rodà, I. (1970). Lucius Linicius Secundus, liberto de Lucio Licinio Sura. *Pyrenae: revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*, 6, 167-184.
- Rodà, I. (1991). Els homes, l'organització social i les formes de vida. En J. Sobrequés (Ed.), *Història de Barcelona (1). La ciutat antiga* (Enciclopèdia Catalana, p. 341-382).
- Rodà, I. (2007). Les inscripcions de la plaça Vila de Madrid. *Quarhis*, 3, 107-115.
- Rodà, I. (2010). La promoción de las elites en las ciudades del Conventus Tarraconensis. En F. J. Navarro (Ed.), *Pluralidad e integración en el Mundo Romano: Actas del II Coloquio Internacional Italia Iberia—Iberia Italia, Pamplona-Olite del 15 al 17 de octubre de 2008* (p. 177-188). EUNSA.
- Rodà, I. (2012). La gens Calpurnia de Barcino. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología*, 38(2012).
- Rodà, I. (2016). Tarraco y Barcino en el Alto Imperio. *Revista de Historiografía (RevHisto)*, 25, 245-272.

- Rodà, I., Martín, A., Velasco, C., & Arcos, R. (2005). Personatges de «Barcino» i el vi laietà: Localització d'un «fundus» dels «Pedanii Clementes» a Teià (El Maresme) a partir de la troballa d'un «signaculum» de plom amb inscripció (segle II dC). *Quarhis*, 1, 46-57.
- Scheidel, W. (2009). Disease and Death in the Ancient City of Rome. *SSRN Electronic Journal*.
- Simón, I. (2018). C. Licinius Adin: One of the Last Iberians. *Dialogues d'histoire ancienne*, 441(1), 59-73.
- Wallace-Hadrill, A. (1988). The Social Structure of the Roman House. *Papers of the British School at Rome*, 56, 43-97.